

Vitaal Landelijk Gebied in kaart

Vitaal Landelijk Gebied in kaart

Voorwoord	4
-----------	---

De bodem biedt kansen	8
Prioritaire gebieden Nederland in kaart	10
Cradle to Cradle in gebiedsontwikkeling	12
Geen beleid zonder bodem	14
Nieuwe verontreinigingen in de bodem	16
Schimmels in dienst van duurzaam bodemgebruik	18
De bodem in de etalage	20

Water stuurt regionale ontwikkelingen	22
Online vraagbaak voor effect van maatregelen in waterhuishouding	24
Peilbeheer bepaalt toekomst veenweidegebied	26
Gebiedsgericht waterbeleid nog geen feit?	28
Naar een zelfvoorzienend watersysteem in de Veenkoloniën	30
Hoe verder met de HELP-tabellen?	32

Mondiale klimaatveranderingen vertalen naar concrete maatregelen	34
Business as usual geen optie voor ontwikkelingslanden	36
Broeikasgasemissies ontwikkelingslanden reduceren	38
Regionale klimaatadaptatie op maat	40
Op zoek naar droogte- en hittebestendige landbouw	42

Het nieuwe samenwerking tussen stad en platteland	44
Buurtgroen en sociale cohesie	46
Lokaal CO ₂ vastleggen	48
De vierde dimensie van de stad	50
Krimp biedt kansen voor groen	52
De recreatieondernemer als landschapsbeheerder	54

Kennis voor een mooi Landschap 56

Wederkerigheid basis voor sponsoring	58
Profiteren van een schaalvergroting in de landbouw	60
Ondernemersnetwerk Nieuwe Hollandse Waterlinie	62
Succesvolle strategieën van burgerinitiatieven	64
Gevolgen voor landschap pas concreet op lokaal niveau	66
Landschappelijk ondernemerschap	68

Geo-informatie, gevarieerd en breed inzetbaar 70

Geo in het proces van gebiedsontwikkeling	72
Erf- en wegbeplanting als milieumaatregel	74
Geautomatiseerde kartering van het landelijk gebied	76
Informatie voor LNV-regelingen gemodelleerd	78

Gebiedsprocessen leerschool voor decentraal onderzoek 80

Sociaal-economische vitaliteit en leefbaarheid en het ILG	82
Kennismakelaars in actie	84
Bouwen aan vertrouwen in gebiedsontwikkeling	86
Kijk eens met een andere bril naar het landelijk gebied	88
Van escalerende naar constructieve waardeconflicten	90

Onderzoek voor een gericht plattelandsbeleid 92

Maatschappelijke prestaties vanuit de landbouw	94
Kennisagenda's Europa	96
Evalueren prima, maar liefst niet te complex	98
Ook bij plattelandsbeleid is meten weten	100

Samenstelling Domein Natuur, Landschap en Platteland 2010	102
---	-----

Colofon	104
---------	-----

Tia Hermans, Domeinleider NLP

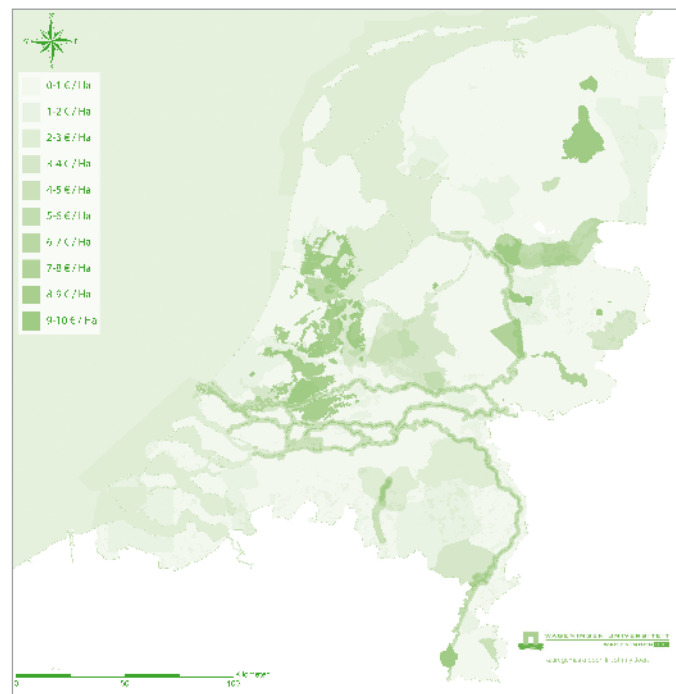
Het vierde en tevens laatste jaarboek over 2009 van het cluster Vitaal Landelijk Gebied. Op dit moment bestaat het cluster VLG namelijk niet meer. Het is samen met het cluster Ecologische Hoofdstructuur per 1 januari 2010 opgegaan in het Domein Natuur, Landschap en Platteland (NLP).

'Vitaal Landelijk Gebied in kaart'. Dat is de titel en het thema van dit jaarboek. Niet alleen figuurlijk – een selectie van projecten die zijn uitgevoerd binnen het cluster – maar het vitaal landelijk gebied is ook letterlijk in kaart gebracht. Veel projecten zijn niet aan een bepaald gebied gebonden en gaan over Nederland als geheel. Meer dan tweederde van het onderzoekbudget wordt daaraan besteed. Lees bijvoorbeeld over het project Europese Bodemstrategie of Maatschappelijke diensten en het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid. Steeds meer projecten spelen zich echter wel af in concrete gebieden. Op de kaart (pagina 6) ziet u afgebeeld in welke gebieden in Nederland projecten zijn uitgevoerd en in de tweede kaart om welk additioneel bedrag per ha dat gaat. De kaarten visualiseren de projecten uitgevoerd in 2009 – en voor zover nog te achterhalen – projecten terug in de VLG-tijd tot 2005. In 2009 is circa eenderde van het budget Beleidsondersteunend Onderzoek (2 miljoen euro) besteed aan gebiedsprojecten. Het totale budget in de kaart bedraagt circa 7 miljoen euro.

In 2009 was het onderzoek van het cluster VLG ondergebracht in acht onderzoeksthema's: Bodem, Water, Klimaat, Stad-Land & Recreatie, Landschap, Geo-toepassingen, Plattelandsontwikkeling en Gebiedsprocessen. De indeling van dit jaarboek sluit aan bij de genoemde thema's. Het was niet mogelijk alle projecten te presenteren. Themacoördinatoren hebben een selectie gemaakt. Per project leest u over de onderzoeksvraag, de relevantie van het onderzoek voor het beleid, wat het onderzoek heeft opgeleverd en wat er met de nieuwe kennis is gedaan.

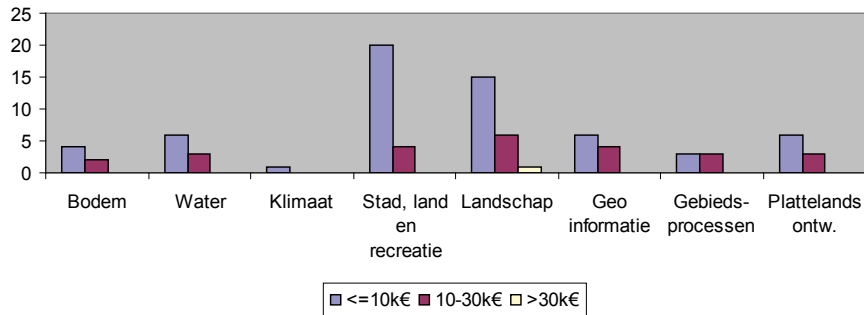

Aantal projecten weergegeven per gebied additioneel aan het aantal projecten voor heel Nederland

Extra onderzoeksbudget per ha weergegeven per gebied additioneel aan het onderzoeksbudget voor projecten voor heel Nederland

Aantal vragen per thema

Aantal helpdeskvragen per thema, verdeeld naar omvang van de vraag

Ook vindt u een aantal helpdeskprojecten in dit jaarboek. De Helpdesk van het cluster VLG biedt medewerkers van LNV de gelegenheid om te allen tijde online onderzoeksvragen in te dienen. Deze vragen zijn erop gericht om op korte termijn met een minimum aan extra onderzoek, nieuwe kennis met bestaande kennis te assembleren tot kennisopmaat. Hierdoor kan LNV deze kennis direct benutten in beleidsprocessen of gebruiken bij de uitvoering en realisatie van beleid. In 2009 zijn in totaal 105 helpdeskvragen ingediend. Hiervan zijn 87 vragen door het cluster VLG in uitvoering genomen. Dit blijkt een zeer efficiënte manier te zijn om de kennisdoorstroming en daarmee de kennisbenutting te vergroten. Vooral voor de thema's Stad-Land & Recreatie en Landschap zijn een heleboel helpdeskvragen beantwoord.

Wilt u meer weten over een specifiek project of een onderzoeksthema, dan nodigen wij u uit om rechtstreeks contact op te nemen met de themacoördinator en/of onderzoeker. Ook kunt u op de website www.kennisonline.wur.nl bij Beleidsondersteunend onderzoek in het Archief (onderzoek tot en met 2009) onder Vitaal landelijk gebied (BO-01) informatie over deze projecten vinden.

Wij hopen dat de inhoud van dit jaarboek u inspireert om de ontwikkelde kennis in uw werkveld toe te passen.

*Drs. Cor von Meijenfeldt, directie Platteland
Voorzitter domeinbestuur NLP namens
ministerie van LNV*

*Drs. Paul Thewissen,
directie Kennis en Innovatie
Secretaris domeinbestuur NLP namens
ministerie van LNV*

*Ir. Tia Hermans, Alterra
Domeinleider NLP namens Wageningen UR*

Joop Okx, themacoördinator

De bodem biedt kansen

De bodem is een niet hernieuwbare hulpbron en een zeer dynamisch systeem dat talrijke functies vervult en diensten verleent die van vitaal belang zijn voor allerlei menselijke activiteiten en voor het voortbestaan van ecosystemen. De bodem biedt ons dus vooral kansen. Toch zijn vele actoren zich nog onvoldoende bewust dat de bodem kan worden gebruikt om waterkwaliteit, voedselkwaliteit of landschapskwaliteit te realiseren. Er is veel kennis aanwezig, maar in een aantal gevallen is een betere verspreiding naar de gebruikers noodzakelijk. Daarvoor is een vertaling naar concrete handelingen noodzakelijk, inpasbaar in het beleid en in de agrarische bedrijfsvoering. Daarnaast blijft ontwikkeling van nieuwe bodemkennis van belang. Het gaat dan vooral om kennis over hoe de bodem kan bijdragen aan de oplossing van dringende maatschappelijke vraagstukken als klimaatverandering, voedselproductie, -kwaliteit en -veiligheid én energievoorziening.

Themateam Bodem

Joop Okx, Alterra, onderdeel van Wageningen UR, joop.okx@wur.nl

Bas Volkers, ministerie van LNV, directie Natuur, Landschap en Platteland, b.c.volkers@minlnv.nl

Johan de Jong, ministerie van LNV, directie Landelijk Gebied, j.h.dejong@minlnv.nl

Prioritaire gebieden Nederland in kaart

Opdrachtgever: Johan de Jong, ministerie van LNV, directie Natuur, Landschap en Platteland
Jan Huinink, ministerie van LNV, directie Kennis en Innovatie

De Europese Kaderrichtlijn Bodem (KRB) wil bodembedreigingen in kaart brengen. Alterra heeft deze bedreigingen voor Europa en Nederland (waar mogelijk letterlijk) in kaart gebracht voor de thema's erosie, organische stof, verdichting, verzilting en verzuring. Op basis hiervan kunnen prioritaire gebieden worden aangewezen en actieplannen ontwikkeld, die moeten leiden tot afdoende bescherming van de bodem.

'Gegevens actualiseren om bedreigingen in kaart te brengen'

Kaarten voor beleid

Bevatten de beschikbare informatiesystemen voldoende informatie om voor de thema's erosie, organische stof, verdichting, verzilting en verzuring zogenaamde prioritaire gebieden aan te wijzen? Om een eerste idee te krijgen van de omvang van de bedreigde gebieden, is een eerste set kaarten voor Europa en Nederland gemaakt. Er is gekeken of de kwaliteit van de kaarten voldoende is om op beleid mee te kunnen maken.

Regionale informatie

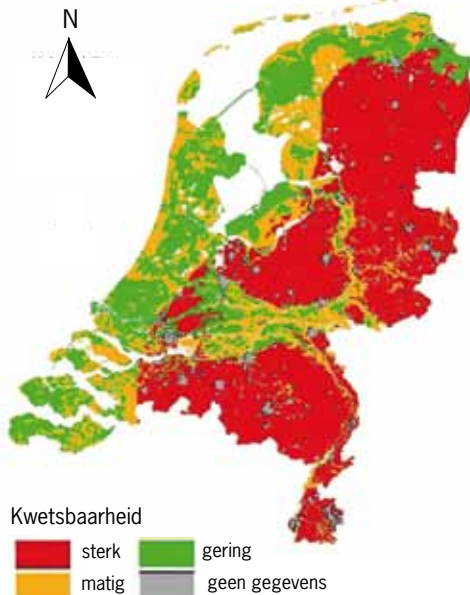
Voor Nederland zijn de thema's erosie, organische stof en verdichting waarschijnlijk het meest relevant. Voor erosie gaat het dan hoofdzakelijk om winderosie. Afname van organische stof is vooral aan de orde in de veengebieden van ons land. Verdichting lijkt op veel plaatsen een probleem te gaan vormen, maar hierover bestaat nog veel onzekerheid. Verzilting en verzuring zijn in de ontwerp teksten van de KRB zo gedefinieerd, dat ze in Nederland niet aan de orde zijn. Voor aardverschuivingen hadden we dat al eerder vastgesteld.

De bodembedreigingen roepen ook vragen op; over de kennis van de kwetsbaarheid van de bodem in Nederland en over de hoeveelheid en kwaliteit van de gegevens, waarop we ons tot nu toe hebben gebaseerd. Bij het daadwerkelijk aanwijzen van prioritaire gebieden moet zoveel mogelijk worden uitgegaan van informatie op regionale schaal.

Blik op de toekomst

Bij het aanwijzen van prioritaire gebieden moeten ook maatregelen worden genomen. Voor erosie verdient het aanbeveling om na te gaan in hoeverre de huidige maatregelen afdoende zijn. Voor winderosie is niet duidelijk of deze bodembedreiging voldoende wordt onderkend en of maatregelen nodig zijn.

Het is evident dat er bij de veengronden in Nederland sprake is van afname van organische stof, maar het is niet voor alle regio's bekend in welke mate dit speelt.

Bij de minerale gronden bestaat wel zorg over afname van organische stof, maar dit wordt door waarnemingen nog niet bevestigd. We betwijfelen of de beschikbare gegevens voldoende geschikt zijn om een uitspraak te doen.

Over verdichting in Nederland weten we het minst. We hebben verschillende methoden toegepast om de gevoeligheid voor verdichting in kaart te brengen, maar de methoden hebben onvolkomenheden en zijn eigenlijk te grof. Meer kennis over die gevoeligheid en over herstelvermogen van gronden is nodig om dit beeld te verfijnen. Ook hebben we geprobeerd om te kwantificeren hoe het nu staat met de ondergrondverdichting, maar de gepresenteerde kaart is zo onbetrouwbaar, dat we alleen kunnen concluderen dat we hiervoor meer meetgegevens nodig hebben.

Omschrijving

De aanwijzing van prioritaire gebieden, zoals vereist in de KRB, op basis van de bestaande databases is beperkt mogelijk: voor een betrouwbaar beeld is voor een aantal thema's uitbreiding van het bestand noodzakelijk.

Doel

Een beeld geven van de kwaliteit en beschikbaarheid van gegevens om de bodembedreigingen, zoals genoemd in de KRB, op een overtuigende wijze in beeld te brengen.

Kennisdoorwerking

In Nederland zal bij het aanwijzen van prioritaire gebieden de nadruk komen te liggen op erosie, afname van organische stof en verdichting.

Veel van de gepresenteerde kaarten zijn direct gebaseerd op de bodemkundige informatie uit het Bodemkundig Informatie Systeem (BIS) van Alterra. Sommige bodemparameters zijn aan verandering onderhevig en voor een goede weergave van de huidige stand van zaken is actualisatie nodig van de dynamische data die al lang geleden voor het laatst zijn verzameld. Dit is bijvoorbeeld aan de orde voor de veengronden in Nederland. Landdekkende kaarten over organische stof, maken vooralsnog gebruik van deels verouderde data. Het verdient aanbeveling om de gegevens die relevant zijn in het kader van de KRB en aan verandering onderhevig zijn, te actualiseren.

Producten

Alterra-rapport: *Kaderrichtlijn Bodem; Basismateriaal voor eventueel aan te wijzen prioritaire gebieden*; M.J.D Hack-ten Broeke, C.L. van Beek, T. Hoogland, M. Knotters, J.P. Mol-Dijkstra, R.L.M. Schils, A. Smit en F. de Vries, 2009.

Projectleider

Dr. ir. Mirjam Hack-ten Broeke, Alterra
mirjam.hack@wur.nl

Cradle to Cradle in gebiedsontwikkeling

Opdrachtgever: Carla Roghair, Dienst Landelijk Gebied

Denken in kringlopen, vermeerderen van waarden en duurzaam evolueren is de essentie van het concept van Cradle to Cradle (C2C). Duurzaam bodemgebruik krijgt een integrale plaats in gebiedsprocessen. Hierbij rijzen vragen over de functie van bodem binnen het gebied, het toevoegen van waarde aan de bodem, het gebruiken van de kwaliteiten en het robuust functionerend houden van het bodemsysteem.

'Bodem en ruimtelijke ordening komen stapsgewijs met elkaar in gesprek'

Nieuwe invalshoek

Sinds de Beleidsbrief Bodem (2003) streven we in Nederland naar een duurzamer gebruik van de bodem. Inmiddels hebben we een beter beeld van duurzaam bodemgebruik, van welke natuurlijke functies van de bodem we als bodemdienst kunnen gebruiken, van welke informatie je daarvoor nodig hebt en waar je deze informatie vindt. Provincies leggen hun beleid neer in Bodemvisies en gebiedsontwikkelaars zoeken concrete handvatten om de bodem een plaats te geven in hun projecten. Maar hoe doe je dat precies? Die vraag geldt vooral voor degenen die betrokken zijn bij gebiedsontwikkeling en werken bij een provincie of bij Dienst Landelijk Gebied (DLG). Hoe voeg je alweer een nieuwe invalshoek toe – naast water, klimaat en landschap – bij het maken van nieuwe plannen?

Stappenplan

Een stapsgewijze gebiedsanalyse vormt de sleutel tot succes:

- Vorm een beeld van de ondergrondlaag. Werkend aan tafels met kaarten over de geomorfologie, hydrologie, de hoogtekaart, kwel en inzigtgebieden, bodemtypen en meer, wordt een beeld gevormd van de onderlaag van het betreffende gebied.
- Inventariseer de specifieke ondergrondkwaliteiten in het gebied. De kennis die we hebben opgedaan in de eerste verkenning nemen we als basis. Met behulp van kaarten van het gebied zijn vooral de diversiteit in de ondergrondlaag, de kansen op het benutten van kwaliteiten van de bodem en plaatsen waar bodembescherming nodig is in beeld gebracht. Diversiteit in de ondergrondlaag biedt mogelijkheden voor een interessant landschap en geeft houvast bij de ruimtelijke verdeling van verschillende functies. Vaak zijn hoge natuurwaarden te vinden op een gevarieerde bodem (gradiënten). Bescherming van de bodem is nodig waar bijvoorbeeld aardkundige waarden of archeologische vindplaatsen liggen.
- Combineer ondergrondkwaliteiten met netwerklaag en occupatielaag. Een logisch vervolg is om de gewenste gebruiksfuncties in een gebied te combineren met

verkregen inzichten vanuit de bodem. Het is de kunst om niet de occupatielaag of netwerklaag meteen bepalend te maken en ongeacht de ondergrond nieuwe bebouwing tegen de oude aan te plannen of een bedrijventerrein heel efficiënt bij de snelweg in te tekenen. In deze derde stap gaan de deelnemers vanuit hun reguliere rol het gesprek met elkaar aan.

Blik op de toekomst

Bodem en ruimtelijke ordening komen in de stapsgewijze aanpak uitgebreid met elkaar in gesprek. Waar de één kennis van het gebied inbrengt of een bodemkundig fenomeen kan toelichten, kijkt de ander met de bril van toepassing en gebruik naar de ontwikkelingen. Door gezamenlijk alle stappen te doorlopen, ontstaat zicht op mogelijkheden van synergie. Om deze te verzilveren is het nodig heldere rollen te hebben, en op te pakken, en inhoudelijk voldoende kennis en informatie beschikbaar te hebben. Als aan deze voorwaarden voldaan wordt, ligt duurzaam inrichten binnen handbereik.

Omschrijving

Het duurzaam ontwikkelen van een gebied bevorderen door de waarden van de ondergrond op een interactieve wijze te vervlechten met het inrichtingsproces.

Doel

Een methode ontwikkelen, die DLG en Provincie kan ondersteunen bij duurzaam bodemgebruik (C2C). In een workshop kregen de deelnemers aan de hand van casusgebieden in Zeeland opdrachten als: vorm een beeld van de ondergrond; analyseer de kansen van de ondergrond-kwaliteiten bieden; leg de wensen van de streek naast de kansschets; overleg vanuit je rol (opdrachtgever/uitvoerder) waar je tot een optimaal duurzaam gebruik van de bodem kunt komen.

Kennisdoorwerking

Het is gebleken dat het zeer goed mogelijk is om de bodem haar plaats in het gebiedsontwikkelingsproces te geven en zo op een duurzame manier te ontwerpen en te plannen. De nieuwe aanpak maakt veel creativiteit los, maar ook discussies. Ga met elkaar uit van de ondergrond. Dit leidt tot een bewuster bodemgebruik. Duurzaam bodemgebruik combineert wensen, kennis en informatie van een gebied. Laat medewerkers van provincie en DLG gezamenlijk aan een gebiedsopgave werken. Hierdoor ontstaat over en weer meer inzicht in elkaars werk en belangen.

Producten

Alterra-rapport 1908: *De bodem onder ons bestaan*; Christy van Beek en Annemieke Smit, 2009.
Publicatie: *Cradle to cradle in gebiedsontwikkeling. Omggaan met duurzaam bodemgebruik in de praktijk*; W. Jonkers, C.J. Roghair, A. Smit en J.A. van der Velden, Bodem 6, 2009.

Projectleider

Dr. Annemieke Smit, Alterra
annemieke.smit@wur.nl

Geen beleid zonder bodem

Opdrachtgever: Bas Volkers, ministerie van LNV, directie Natuur, Landschap en Platteland

Het onderzoek 'Bodem onder ons bestaan' toont hoe de bodem bijdraagt aan ons dagelijks leven of aan (beleids)doelen die gesteld zijn. De voorbeelden zijn achtereenvolgens gerangschikt naar de LNV-beleidsthema's: voedselproductie, leefomgeving, klimaat en energie en de bodem als natuurlijke hulpbron.

'De complexiteit van de bodem maakt beleidsmakers huiverig'

Bodem uitgediept

In het onderzoek is gekeken naar de ecosystemendiensten die de bodem kan leveren, naar problemen die gebruik eventueel op kan leveren en naar oplossingen die we door goed gebruik van de bodem kunnen bieden.

Bodem als (hulp)bron

De bodem is een belangrijke productiefactor voor voedsel: het is de standplaats voor gewassen, houdt water en plantenvoeding vast en geeft deze weer af. De productie van voedsel is verbonden met de bodem; direct, door opname van nutriënten uit de bodem door gewassen en indirect, door grazend vee dat via gewasopname melk en vlees produceert. Een goede bodem kan meer en hoogwaardiger voedsel produceren. Maar de bodem kan de voedselproductie ook verstoren. Als de bodem bijvoorbeeld verontreinigd is of als de bodem niet (meer) in staat is om water en voedingsstoffen vast te houden nemen kwaliteit en kwantiteit van de voedselproductie af.

Het thema 'groen en landgebruik' gaat over het creëren van een prettige leefomgeving, waarbij landbouw, recreatie en natuur elk voldoende ruimte krijgen. In het dichtbevolkte Nederland vraagt dit om een doordachte afstemming.

Bij klimaatverandering wordt zelden aan de bodem gedacht. De relatie tussen bodembeheer, klimaat en koolstofvastlegging is bijzonder complex. Er zijn aanwijzingen dat door de stijgende atmosferische CO₂-concentraties de vastlegging van koolstof in de bodem toeneemt als gevolg van een versterkte plantengroei, maar er zijn ook aanwijzingen dat deze toename beperkt wordt door de beschikbaarheid van stikstof. Het staat vast dat bodem en klimaat sterk aan elkaar gekoppeld zijn: het klimaat is immers één van de bodemvormende factoren, maar tegelijkertijd beïnvloedt de bodem ook weer het klimaat.

De bodem is een natuurlijke hulpbron voor voedsel. De bodem is eveneens de opslagplaats ('schatkamer') voor hulpbronnen als nutriënten, water en genetische biodiversiteit.

De bodem voorziet ook in allerlei stoffen, waarvan we allang vergeten zijn dat ze eigenlijk uit de bodem komen, zoals antibiotica, aminozuren, cellulose zoals gebruikt in plastics, micro-organismen zoals gebruikt in zuiveringsprocessen. De bodem is ook een belangrijke genetische bron, die bijvoorbeeld gebruikt wordt voor de productie van geneesmiddelen.

Blik op de toekomst

De bodem is in al haar facetten een complexe, boeiende en innovatieve materie. De complexiteit zorgt er echter voor dat beleidsmakers soms een beetje huiverig zijn voor het onderwerp. Diverse keren hebben wij optekend dat het politiek moeilijk scoren is met de materie. Vanuit de onderzoekswereld is het onze taak politiek en beleid een zodanig handelingsperspectief te geven, dat ook politici en beleidsmakers beseffen dat er zonder de bodem geen beleid te maken valt.

Omschrijving

De bodem is een cruciale factor voor voedselproductie, natuur en landschap, klimaat en energie en als natuurlijke hulpbron, maar wordt door beleidsmakers onder meer vanwege haar complexiteit nogal eens genegeerd.

Doel

Beleidsmedewerkers attent maken op de mogelijkheden die de bodem biedt bij het verwezenlijken van hun beleidsdoelen.

Kennisdoorwerking

Het onderzoek geeft aan dat de beleidsdoelen van het ministerie van LNV en de bodem nauw met elkaar verweven zijn en dat de bodem kan helpen om beleidsdoelen te realiseren. Het resulterende boekje is in eerste instantie binnen het ministerie verspreid, maar al gauw bleek dat de belangstelling veel breder was. Uiteindelijk is het boek bij het hele scala aan overheden en marktpartijen terecht gekomen en komen we op verwachte en onverwachte momenten onze eigen voorbeelden tegen.

Producten

Alterra-rapport 1908: *De bodem onder ons bestaan*, C.L. van Beek en A. Smit, 2009.

Projectleider

Dr. ir. Christy van Beek, Alterra
christy.vanbeek@wur.nl

Nieuwe verontreinigingen in de bodem

Opdrachtgever: Bas Volkers, ministerie van LNV, directie Natuur Landschap Platteland
Jan Huinink, ministerie van LNV, directie Kennis en Innovatie

De milieurisico's van diergeneesmiddelen staan de laatste jaren steeds meer in de belangstelling (Milieubalans, 2009). Middelen als antibiotica kunnen met mest en urine van landbouwhuisdieren in de bodem terecht komen. Het is nog vrijwel onbekend wat zij doen in de bodem. Wat zijn de risico's en geven ze problemen?

'Gedrag en risico's van antibiotica zijn te modelleren'

Proef met vier antibiotica

Door Alterra is een korte oriënterende studie uitgevoerd om na te gaan of het GeoPEARL 3.3.3-model kan worden gebruikt voor het modelleren van het gedrag van antibiotica in de bodem en het grondwater. GeoPEARL is oorspronkelijk ontwikkeld om de uitspoelconcentraties van gewasbeschermingsmiddelen in de top laag van de bodem te beoordelen, ten behoeve van de registratie van deze middelen. Ook berekent het programma de persistentie. Voor het onderzoek zijn vier antibiotica geselecteerd die in de Nederlandse intensieve veehouderij op grote schaal worden gebruikt: oxytetracycline, sulfamethoxazol, sulfadiazine en trimethoprim. Voor deze stoffen werden de fysische en chemische eigenschappen uit de literatuur verzameld en in het model ingevoerd.

Uitspoeling en persistentie

De berekende uitspoelconcentraties waren allen laag. Oxytetracycline, sulfamethoxazol en sulfadiazine spoelen volgens de modelberekeningen bij normaal gebruik niet of nauwelijks uit, trimethoprim in een lage concentratie. Onder 'worst case' omstandigheden (langere halfwaardetijd, hoge vrucht) spoelt trimethoprim aanzienlijk meer uit. Sulfamethoxazol en sulfadiazine zijn weinig persistent. Zij komen na twee jaar niet meer voor in de bodem en het poriewater. Oxytetracycline is persistenter en zou volgens de modelberekeningen na twee jaar nog in de bodem aanwezig zijn, maar niet in het poriewater. Trimethoprim, is van de onderzochte stoffen het meest persistent. Deze stof vraagt meer aandacht, ook omdat hij vaak aan andere antibiotica wordt toegevoegd.

Blik op de toekomst

Uit deze studie blijkt dat GeoPEARL gebruikt kan worden voor het modelleren voor het gedrag van diergeneesmiddelen. Een aantal aanpassingen worden in het Alterra-rapport aanbevolen, zoals de toepasbaarheid op specifieke locaties en de mogelijkheid om bepaalde scenario's voor diergeneesmiddelen door te rekenen.

De onderzoekers vinden het belangrijk om naast modelberekeningen vooral meer te gaan meten. Dit is ook de mening van de Technische Commissie Bodembescherming in haar advies over 'nieuwe verontreinigingen' eind 2009. De TCB beveelt aan om in verschillende typen gebieden de chemische screening te combineren met biologische toetsen voor het signaleren en monitoren van relevante nieuwe verontreinigingen. De hoogste prioriteit zou volgens het TCB-advies moeten liggen bij het vóórkomen van diergeneesmiddelen en desinfectanten en hun omzettingsproducten in de bodem.

Omschrijving

Geschiktheidsbeoordeling van GeoPEARL 3.3.3 voor het modelleren van het gedrag van diergeneesmiddelen.

Doel

Nagaan of het GeoPEARL 3.3.3-model kan worden gebruikt voor het modelleren van het gedrag en de persistentie van diergeneesmiddelen zoals antibiotica en een aantal toepassingsscenario's met elkaar vergelijken.

Kennisdoorwerking

Uit deze studie blijkt dat als er goede informatie over de stofeigenschappen beschikbaar is, GeoPEARL gebruikt kan worden voor het modelleren van het gedrag van diergeneesmiddelen voor de risico-beoordeling bij registratie van die middelen. Ook kan het model worden ingezet bij het aanwijzen van gebieden met de hoogste risico's ('hot spots') en bij het opzetten van geschikte monitoringprogramma's.

Producten

Alterra-rapport 1922: *Uitspoelconcentraties en persistentie van antibiotica in de bodem berekend met het GeoPEARL 3.3.3-model. Een oriënterende studie*; J. Lahr en F. van den Berg, 2009.

Projectleider

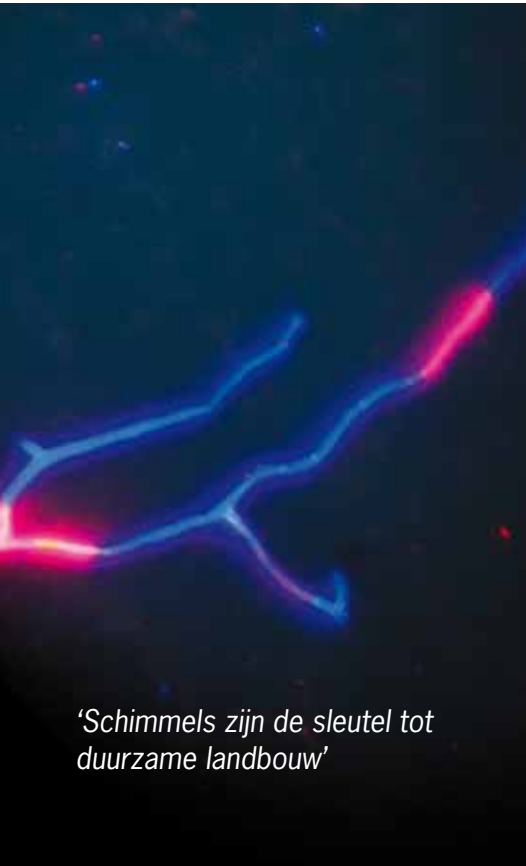
Dr. ir. Joost Lahr, Alterra
joost.lahr@wur.nl

Schimmels in dienst van duurzaam bodemgebruik

Opdrachtgever: Bas Volkers, ministerie van LNV, directie Natuur, Landschap en Platteland

Met fossiele brandstoffen kunstmest maken, vervoeren en toedienen is niet duurzaam. Duurzame landbouw vraagt een systeem, waarbij je niet meer stikstof aan de bodem toevoegt, dan dat je eruit haalt. Schimmels in de bodem blijken de planten te helpen bij het opnemen van stikstof en fosfaat. Het streven is: 'behulpzame' bodems met voldoende schimmels.

'Schimmels zijn de sleutel tot duurzame landbouw'

Ecologische diensten

De huidige bacteriegedomineerde ecosystemen kunnen bij een lagere nutriëntendruk weer terugontwikkelen naar systemen met een hogere schimmel/bacterie verhouding. Deze bodems blijken beter in staat om ecosysteemdiensten zoals natuurlijke bodemvruchtbaarheid en goede bodemstructuur te leveren. Daardoor is minder externe input (kunstmest en bestrijdingsmiddelen) nodig voor de gewasproductie en is er minder druk op andere milieucompartmenten. Micro-organismen en bodemdieren leveren een belangrijke bijdrage aan de omzetting van organische stof in de bodem. Hoeveel hangt af van de hoeveelheid biomassa en van de aanwezigheid van verschillende functionele groepen. Het onderzoek richt zich op de relatie tussen bodembeheer, gewassen en de ondergrondse biodiversiteit van bodemorganismen en de betekenis daarvan voor ecosysteemdiensten van de bodem. Er is vooral gekeken naar de levering en retentie van nutriënten. Er werden aanwijzingen gevonden dat gereduceerde bemesting en grondbewerking in landbouwgronden leiden tot een hogere schimmel/bacterie verhouding, grotere biomassa van schimmels en bacteriën, en minder stikstofverlies. De hypothese is dat in duurzaam beheerde bodems meer langzaam groeiende micro-organismen met een hoge efficiëntie (oligotrofen) en minder opportunisten (copiotrofen) voorkomen, waardoor de verliezen van koolstof en nutriënten lager zijn. Nieuwe moleculaire methoden (ecogenomics) maken het mogelijk om specifieke groepen te kwantificeren, en hypothesen over relaties met bodembeheer en duurzaamheid te testen. Deze kennis is van belang voor duurzame landbouw en voor natuurontwikkeling.

Praktijkreferenties

Een gezonde bodem levert dus ecologische diensten en een duurzaam bodemgebruik is afhankelijk van deze ecologische diensten, blijkt uit dit onderzoek. In het project 'Referenties voor de bodembiologische kwaliteit' van het RIVM is naast een uitgebreide bodemecosysteemypering ook een stappenplan gepresenteerd om te komen tot een

vereenvoudigde set parameters. Deze worden de praktijkreferenties genoemd. Ze zijn een hulpmiddel bij de transitie naar duurzaam bodemgebruik in de landbouw. Ons onderzoek levert ook een duidelijke bijdrage aan de praktijkreferenties.

Blik op de toekomst

In het project 'Boeren voor Natuur' op de Hoeve Biesland wordt vergaande extensivering toegepast om te komen tot een mooier landschap, hogere natuurwaarde en een betere waterkwaliteit. Om kringlopen te sluiten wordt er geen voer en mest van buiten het bedrijf meer gebruikt. Opbrengsten en natuurwaarde worden afhankelijk van natuurlijke processen en de biologische bodemkwaliteit. In de bodem kan vergaande extensivering leiden tot minder bacteriën, meer schimmels en een betere nutriëntenbenutting. Wellicht kan dit de regionale stronhandel, als in de 16-18e eeuw, nieuw leven inblazen. Door onze mestoverschotten niet meer uit te storten over het land, maar regionaal te verwerken tot goed houdbare bemestingsproducten, dien je de nutriëntenbenutting en de wereldfosfaatvoorraad.

Omschrijving

Schimmels in de bodem helpen planten bij het opnemen van stikstof en fosfaat en vormen daardoor de sleutel tot een duurzame landbouw.

Doel

- Ontwikkelen van kennis over de relaties tussen bodemleven, nutriëntenretentie en beheersmaatregelen;
- Identificeren van groepen organismen en/of functies die het meest talrijk of actief zijn bij geringe nutriëntenverliezen (landbouw) en/of lage nutriëntenbeschikbaarheid (natuur);
- Ontwikkelen van referenties voor biologische bodemkwaliteit als hulpmiddel voor de bodembeheerder;
- Inzichtelijk maken van het belang van het bodemleven in het project 'Boeren voor natuur'.

Kennisdoorwerking

De ervaringen op de Hoeve Biesland kunnen worden opgeschaald naar grotere gesloten systemen. Met een steeds kleiner wordende fosfaatvoorraad, verdient het aanbeveling dit soort experimenten versneld uit te voeren.

Producten

PhD thesis Wageningen Universiteit: *Soil fungi and nitrogen cycling: causes and consequences of changing fungal biomass in grasslands*; F.T.De Vries, 2009.
Publicatie: *Soil biological quality of grassland fertilized with adjusted cattle manure slurries in comparison with organic and inorganic fertilizer*; *Biology and Fertility of Soils* 45: 595-608, N. van Eekeren, H. de Boer, J. Bloem, T. Schouten, M. Rutgers, R. de Goede, L. Brussaard, 2009. Publicatie: *High turnover of fungal hyphae in incubation experiments*; *FEMS Microbiology Ecology* 67, 389-396, F.T. De Vries, E. Bååth, T. W. Kuyper, E. Hoffland, J. Bloem, 2009.

Instellingen/partners buiten Wageningen UR

Louis Bolk Instituut, RIVM

Projectleider

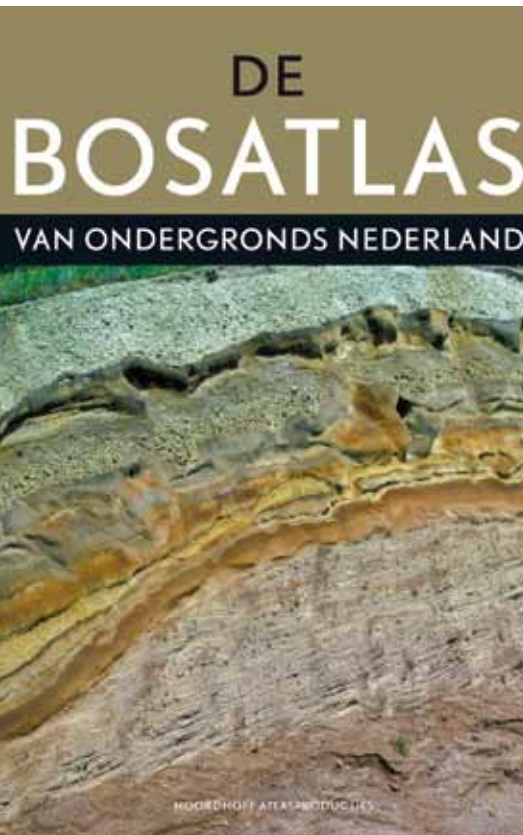
Dr. Jaap Bloem, Alterra
j.bloem@wur.nl

De bodem in de etalage

Opdrachtgever: Jan Huinink, ministerie van LNV, directie Kennis

In het internationale jaar van de Planeet Aarde heeft de Bosatlas van Ondergronds Nederland in samenwerking met o.a. Alterra, het Nederlandse stukje van de aarde op de kaart gezet. Vele honderden kaarten en grafieken maken zichtbaar wat we in Nederland aan kennis in huis hebben over geologie en bodem, grondwater, archeologie, natuur en landbouw en energie en mijnbouw.

Bewustwording

De ondergrond van Nederland is bijzonder. Geen enkel land met zo'n slappe ondergrond is tegelijk zo dichtbevolkt. Vrijwel nergens wordt er zo intensief landbouw bedreven en geen ander Europees land beschikt over zo'n enorme gasvoorraad. Alle kennis uit de honderdduizenden grondboringen (van 2 m tot 6 km diep) door bodemkundigen en geologen is in deze atlas overzichtelijk weergegeven in beelden en kaarten.

Boven verwachting

Het initiatief voor de atlas is genomen door Henk Leenaers van Lijn 43 en Noordhoff Atlasproducties. Dertig kennisinstellingen, overheden en bedrijven werkten mee aan de totstandkoming van deze 96 pagina's tellende atlas vol kaarten, beelden en grafieken. De verkoop van de atlas was boven verwachting en draagt bij aan de bewustwording van het belang van onze ondergrond.

Blik op de toekomst

Gedrukte kaarten fascineren, maar digitale beelden raken steeds meer ingeburgerd. Er zijn diverse goede voorbeelden van nieuwe digitale kartografie. Zo maakt de nieuwe Bodemkaart van Nederland 1:50.000 gebruik van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN), waardoor het reliëf van het landschap samen met de bodemtypen prachtig zichtbaar wordt. In Google Earth is het kinderlijk eenvoudig een 2,5D impressie te krijgen van het landschap waarin je je wandeling of fietstocht gaat maken. Wie de film Avatar 3D heeft gezien weet dat de stap naar 3D terrein zeer dichtbij is gekomen. Die technieken verwonderen, maar maken het ook mogelijk dingen te zien die tot nu toe niet mogelijk waren. Daarnaast kunnen digitale bronbestanden natuurlijk dienen als basis voor de meest uiteenlopende modelberekeningen. Daarom is het noodzakelijk de bronbestanden voortdurend bij te werken; nu en in de toekomst.

Omschrijving

Atlas van de ondergrond van Nederland.

Doel

Onze kennis van de bodem en ondergrond op een zo aantrekkelijk mogelijke manier aan een zo breed mogelijk publiek presenteren.

Kennisdoorwerking

Meer dan 15.000 exemplaren van de atlas zijn verspreid via de boekhandel en het netwerk van de deelnemers. In opdracht van een aantal deelnemende organisaties heeft Noordhoff Uitgevers de 'Bosatlas van Ondergronds Nederland' ook verzonden naar alle middelbare scholen in Nederland:

1 klassenset van 15 stuks naar alle 653 hoofdvestigingen van alle middelbare scholen
1 exemplaar naar de mediatheek van alle 1.447 hoofd- en nevenvestigingen.

Zo zijn er 14.000 atlassen in het onderwijs gedistribueerd. Totaal zijn er dus 29.000 atlassen verspreid. Een bestseller kent een oplage van 10.000 stuks en het gemiddelde non-fictie boek maximaal 2.500 exemplaren.

Producten

Publicatie: *De Bosatlas van ondergronds Nederland. Een reis door de ondergrond in kaart en beeld;* Noordhoff Atlasproducties. 2009.
Website: www.bosatlas.nl

Partner buiten Wageningen

Dr. H. Leenaers, Lijn43, henk@lijn43.nl

De makers van de Bosatlas hebben de smaak intussen te pakken: na de ondergrond is het in 2010 de beurt aan de Bosatlas van Nederland Waterland. Wederom hopen we dat Alterra via het beleidsondersteunend onderzoek hier een bijdrage aan te kunnen leveren.

Kortlopende helpdeskvraag

Wat heeft het onderzoek opgeleverd voor uw beleidsdossier en/of andere actoren?

Jan Huinink, ministerie van LNV, directie Kennis:

'De Bosatlas van de bodem heeft in zeer brede kring de Nederlandse bevolking duidelijk gemaakt dat de bodem en haar processen essentieel zijn voor het voortbestaan van mens, dier en plant. We moeten er daarom zorgvuldig mee omgaan. Bodemverontreiniging leidt tot voedselverontreiniging voor mens, dier en ook afgraving. Grondwaterstandverandering of het niet bemesten maar ook bovenmatig bemesten van de bodem leiden tot ingrijpende veranderingen in de functies en gebruiksmogelijkheden van de bodem die tot in lengte van eeuwen kunnen voortduren. Het bodembeleid van LNV (samen met VROM) is erop gericht de noodzakelijke functies van de bodem en bodemgebruiksmogelijkheden ook voor de generaties na ons veilig te stellen en daar waar die functies door de mens verstoord zijn, deze zo goed mogelijk te herstellen. De Bosatlas van de Bodem biedt LNV de gelegenheid dit aan de Nederlandse samenleving – vooral ook aan de jongeren onder ons – uit leggen. De atlas heeft daarmee tot begrip en draagvlak geleid voor een overheid die zich inspant voor een zodanig gebruik van de bodem dat onze kleinkinderen en de generaties na hen, ons straks geen roofofbouw of bodemvernietiging verwijten.'

Projectleider
Ing. F. de Vries, Alterra
folkert.devries@wur.nl

Cees Kwakernaak, themacoördinator

Water stuurt regionale ontwikkelingen

De Nota Ruimte en het Nationaal Waterplan geven aan dat water, nog meer dan voorheen, bepalend moet zijn bij besluiten over opgaven rond verstedelijking, landbouw, natuur en recreatie. Dit om Nederland klimaatbestendig en duurzaam in te richten. Het onderzoek wil achterhalen hoe wateropgaven kunnen worden gerealiseerd samen met ruimtelijke opgaven.

Voor het Westelijk veenweidegebied stond de aanpak van bodemdaling centraal, met perspectief voor een duurzame landbouw, natuurontwikkeling en landschapsbehoud. In het project Lankheet ging het om een combinatie van verdrogingsbestrijding, waterzuivering en energieteelt. Voor de Zuidwest Delta werden de mogelijkheden voor landbouw bij verzilting onderzocht. En voor de Veenkoloniën, het stroomdal van de Vecht en de Baaksche Beek is de opgave om tot robuuste klimaatbestendige watersystemen en stroomgebieden te komen.

Dit gebiedsgericht wateronderzoek wordt uitgevoerd met actieve deelname van regionale actoren. Daarmee worden effectieve oplossingen gevonden die ook kunnen rekenen op bestuurlijk en maatschappelijk draagvlak.

Themateam Water

Cees Kwakernaak, Alterra, onderdeel van Wageningen UR, ceesc.kwakernaak@wur.nl

Elze Hemke, ministerie van LNV, directie Platteland, e.j.hemke@minlnv.nl

Jan Huinink, ministerie van LNV, directie Kennis, j.k.m.huinink@minlnv.nl

Online vraagbaak voor effect van maatregelen in waterhuishouding

Opdrachtgever: Elze Hemke, ministerie van LNV, directie Platteland

Als een agrarische ondernemer of een beleidsmedewerker maatregelen in de waterhuishouding neemt, wil hij weten wat het kwantitatieve effect is op de wateropgaven (vasthouden, bergen, afvoeren, de hydromorfologie en de chemische waterkwaliteit) en op landbouw, natuur, landschap en recreatie. Hiervoor is nu een nieuw kennisinformatiesysteem.

'Maatregelen voor het eerst eenduidig beschreven'

KIS-Hydrometra

Een groslijst van maatregelen is in een kennissysteem samengebracht. Het kennisinformatiesysteem (KIS-Hydrometra) is online te raadplegen. Gebruik van KIS-Hydrometra levert de gebruiker inzicht in het effect van brongerichte en hydrologische maatregelen op de uitspoeling van stikstof en fosfaat naar het oppervlaktewater. De afzonderlijke maatregelen zijn door experts op eenduidige wijze beschreven in factsheets.

Reductie uitspoeling te berekenen

Er is een kennisinformatiesysteem gemaakt om voor een bepaalde maatregel op basis van perceelkenmerken de reductie in vrucht N en P (kg/ha/jr) naar het oppervlaktewater over de periode 2015-2030 te berekenen. Dit gebeurt op een eenduidige wijze, waardoor een betrouwbare vergelijking tussen maatregelen mogelijk is. In het kennissysteem zijn individuele maatregelen beschreven, geen combinaties van maatregelen of maatregelpakketten of ingrepen. Kenmerken van maatregelen zijn op perceelsniveau verzameld (voor N en P), waarbij gebruik is gemaakt van een beperkte bodemclassificatie (klei, zand, veen) en een beperkte gewaskeuze (bouwland, mais, gras). Op basis van deze gegevens zijn de vrachten naar het oppervlaktewater berekend.

Maatregelen zijn op eenduidige wijze beschreven in factsheets en geordend in functionele groepen. Deze maatregelen zijn beoordeeld op toepasbaarheid voor bodem en gewas, en voorzien van factoren of rekenregels om het effect op uitspoeling van N en P naar het oppervlaktewater te berekenen. Het kennissysteem is toegankelijk via een webapplicatie zowel voor specialisten als voor eindgebruikers. De applicatie is met vele opties uit te breiden.

Schat aan informatie

Brongerichte en hydrologische maatregelen, die bedoeld zijn om de uitspoeling van N en P naar het oppervlaktewater te verminderen, zijn voor het eerst eenduidig beschreven en

op een vergelijkbare wijze beoordeeld. De veelheid aan definities en omschrijvingen is door experts teruggebracht tot een heldere beschrijving in een factsheet. De plaatsing van de maatregelen met perceelkenmerken in een database geeft elke gebruiker een schat aan informatie over de maatregel.

Blik op de toekomst

Het kennisinformatiesysteem (KIS-Hydrometra) is een gereedschap voor de gebruiker, de agrarische ondernemer of de beleidsmedewerker van ministerie, provincie of waterschap. Onderzoekers moeten KIS-Hydrometra up-to-date houden en aanvullen met resultaten uit recent onderzoek, waardoor de waarde van het kennisysteem verder toeneemt. Daarnaast moeten nieuwe applicaties worden toegevoegd, zoals de kosten per maatregel en de effecten van het combineren van maatregelen in pakketten.

Omschrijving

Kennisinformatiesysteem om hydrologische maatregelen te kunnen beoordelen op uitspoeling van meststoffen naar oppervlaktewater.

Doel

Voor de praktijk beschikbaar maken van kennis over hydrologische maatregelen en hun effect op het uitspoelen van N en P naar het oppervlaktewater.

Kennisdoorwerking

Met de opgedane kennis, die in rapport en web-applicatie zijn weergegeven, kunnen gebruikers zoals agrarische ondernemers, en medewerkers van LNV, provincies of waterschappen snel een overzicht krijgen van de effecten van brongerichte en hydrologische maatregelen.

Producten

Alterra-rapport 1863: *Kennissysteem voor het bepalen van effecten van brongerichte maatregelen op de uitspoeling van N en P naar grond- en oppervlaktewater: bijdrage maatregelen WB21 aan de realisatie van de KRW*; E.A. van Os, I.G.A.M. Noij, P.J.T. van Bakel, W.P. de Winter, F.J.E. van der Bolt, 2009.

KIS-Hydrometra: ww.terra.wur.nl/NL/onderzoek/Werkveld+Water+en+Klimaat/Integraal+Waterbeheer/KIS-Hydrometra/

Projectleider
Ing. E.A. van Os, Alterra
erik.vanos@wur.nl

Peilbeheer bepaalt toekomst veenweidegebied

Opdrachtgever: Johanneke Henstra, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken West

Door landbouwkundige ontwatering zakken veenbodems vaak meer dan 10 mm per jaar. In de Nota Ruimte staat dat de snelst dalende bodems vernat moeten worden. Dit zal leiden tot forse veranderingen in waterbeheer en ruimtegebruik. Er is een Uitvoeringsprogramma Westelijke Veenweiden gestart, waarvoor een half miljard euro beschikbaar is.

'Resultaten werken al door in het provinciaal beleid'

Diverse peilstrategieën

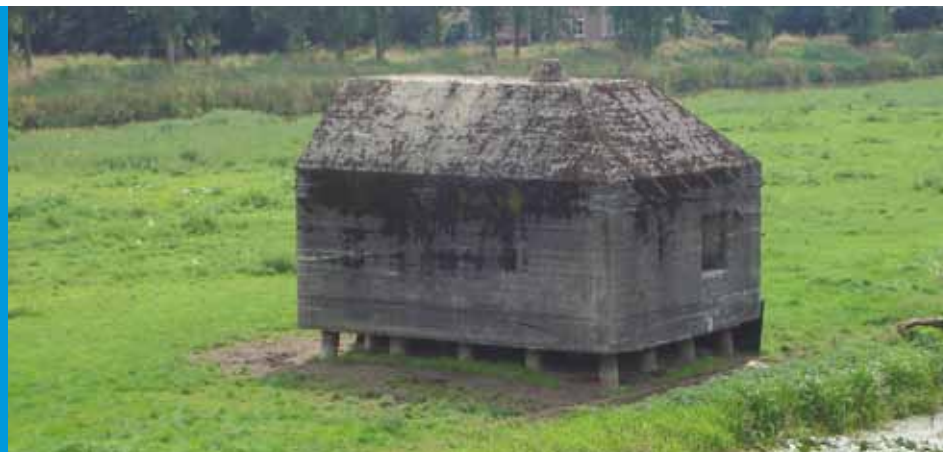
In kaart is gebracht hoe effectief peilverhoging, vergroting van peilvakken en onderwaterdrains zijn om bodemdaling te remmen. Daarbij is ook onderzocht wat effecten van verschillende keuzen in peilbeheer zijn voor de waterkwaliteit, de uitstoot van broeikasgassen, de behoefte aan inlaatwater, de natuur en de landbouw. Dit is uitgewerkt voor verschillende klimaatscenario's. In een maatschappelijke kostenbaten analyse (MKBA) zijn de kosten en baten van verschillende peilstrategieën tegen elkaar afgezet.

Maatwerk

Er zijn grote verschillen in samenstelling en dikte van veenbodems en in hydrologie (kwel of wegzijging). Deze verschillen werken sterk door in de mate van bodemdaling. Daarom is maatwerk nodig bij de toepassing van peilstrategieën. Niet overal kunnen onderwaterdrains zinvol worden toegepast, niet altijd is peilverhoging effectief tegen bodemdaling. Het onderzoek geeft inzicht hoe de gedifferentieerde aanpak van bodemdaling uit de Nota Ruimte in de praktijk kan worden toegepast. De kennis uit het project is onder andere benut bij de interprovinciale Voorloper Groene Hart en de provinciale structuurvisies. De MKBA laat zien dat verminderde drooglegging en grotere peilvakken economisch gunstig kunnen uitpakken. Bij het eindsymposium van het project bleek een grote bestuurlijke waardering bij rijk, provincies, waterschappen, natuur- en landbouworganisaties, omdat de problematiek en de mogelijke oplossingen integraal voor het voetlicht kwamen en consequenties van keuzen helder in beeld zijn gebracht.

Waterparel

Door een interactieve werkwijze tussen onderzoekers en gebruikers van het onderzoek is maximaal rendement gehaald uit de onderzoeksresultaten. Zo werd ingespeeld op vragen uit een gebiedsproces (Bodegraven-Noord) om te komen tot een optimale inrichting van land en water. Het project is in het Bsik-programma 'Leven met Water' aangeduid als een

van de Waterparels, vanwege de interactie tussen beleid, beheer en onderzoek, en ook vanwege de interactie bèta -gamma-onderzoek. Interesse uit de landbouw was er voor de werking van onderwaterdrains, die niet alleen bodemdaling remmen, maar ook gunstig zijn voor de bedrijfsvoering.

Blik op de toekomst

Het consortium Waarheen met het Veen (LNV, VROM, V&W, drie provincies, vier waterschappen, LTO en Natuurmonumenten) wil een uitvoeringsgericht vervolg op dit project. Daartoe is een projectvoorstel geformuleerd en ingediend als project binnen een nieuw FES-programma. Ook het Programmabureau Groene Hart wordt hierbij betrokken. Kennisvragen betreffen onder andere de effectiviteit en haalbaarheid van innovaties in de landbouw, toepassing van flexibel en dynamisch peilbeheer om de inlaatbehoefte te verminderen, en de mogelijkheden om in de veenweiden bij te dragen aan een duurzame zoetwatervoorziening als onderdeel van het Deltaprogramma en Nationaal Waterplan.

Omschrijving

Waarheen met het Veen heeft in beeld gebracht hoe effectief verschillende waterpeilstrategieën zijn om de bodemdaling in de westelijke veenweiden te remmen en welke gevolgen er zijn voor waterkwaliteit, inlaatbehoefte, broeikasgasemissies, landbouw en natuur.

Doel

Een goed onderbouwde beleidskeuze mogelijk maken in het waterbeheer en de ruimtelijke ordening over een duurzame klimaatbestendige toekomst van het veenweidegebied.

Kennisdoorwerking

De kennis is benut bij de invulling van het Nota Ruimte Uitvoeringsprogramma Westelijke Veenweiden en in het provinciaal ruimtelijk beleid (structuurvisies). Ook is bijgedragen aan de strategische beleidsvorming bij de waterschappen over waterbeheer in de westelijke veenweiden. Naar de landbouw werkt vooral de kennis door, die is opgebouwd met de toepassing van onderwaterdrains. Inmiddels wordt grootschalige toepassing overwogen, zowel bij de landbouw als bij provincies en waterschappen.

Producten

Publicatie: *Waarheen met het Veen. Kennis voor keuzes in het westelijk veenweidegebied*; M. Woestenburg, Uitgave Landwerk, 2009. Dit boek bevat tevens een CD met alle deelrapporten die in dit project zijn uitgebracht.
Website: www.waarheenmethetveen.nl

Partners buiten Wageningen UR

CLM, Royal Haskoning, Universiteit Utrecht, Vrije Universiteit Amsterdam, Planbureau voor de Leefomgeving

Projectleider

Dr. Cees Kwakernaak, Alterra
Ceesc.kwakernaak@wur.nl

Gebiedsgericht waterbeleid nog geen feit?

Opdrachtgever: Elze Hemke, ministerie van LNV, directie Platteland

LNV en DLG hebben behoefte aan samenhangende waterkennis, vooral voor hydrologisch complexe gebieden. Met betere kennis over de samenhang tussen KRW-, LNV- en RO-beleid kunnen (samengestelde) maatregelen worden genomen met één doel (synergie tussen WB21 en KRW). Met die kennis zijn de regiospecifieke samenhang en de gevolgen van de keuze van maatregelen in deze gebiedsprocessen in te schatten.

'Kennis over samenhang in waterbeleid in hydrologisch complexe gebieden noodzakelijk'

Aan de hand van cases

In het project is onderzocht welke samenhang er vastgesteld kan worden in het gebiedsgerichte waterbeleid in ons land, zowel thematisch als programmatisch. Hierbij is een mogelijk beoordelingskader voor de samenhang in het gebiedsgerichte waterbeleid geschetst. Aan de hand van de case Nieuwkoopse Plassen is geschetst hoe de samenhang in het waterbeleid voor dat gebied vorm heeft gekregen. Daarbij is vooral ingegaan op het proces dat in dat gebied speelt, inclusief de bestaande netwerkstructuren, en wat dat tot nu toe heeft opgeleverd voor de verschillende sectoren. Aan de hand van de case Drentse Aa is gekeken of de integrale aanpak in dit gebied voor het waterbeleid inderdaad heeft geleid tot realisatie van de waterdoelen voor het gebied.

Welke doelen zijn er gerealiseerd en hoe wordt dit in het gebied beoordeeld? Met toepassing van het eerder genoemde beoordelingskader is onderzocht hoe de gebiedsgerichte watermaatregelen in ons land getoetst kunnen worden op hun onderlinge samenhang, maar ook op hun gevolgen voor de verschillende sectoren van het LNV-beleid.

Guideline

Conclusies en aanbevelingen zijn geformuleerd over de meerwaarde voor LNV en de doelgroepen in de regio indien er waterbelevingsvelden worden geïntegreerd, hoe de synergie beoordeeld moet worden en hoe daarmee duurzaamheid en robuustheid in het gebiedsgerichte waterbeleid wordt verkregen.

Het onderzoek heeft geleid tot implementatie, integratie en beoordeling van beschikbare kennis over gebiedsspecifieke watermaatregelen. Ook is er een guideline ontwikkeld voor gebruik door gebiedsactoren.

Blik op de toekomst

Het zou goed zijn om het ontworpen beoordelingskader nog een keer te toetsen in een ander gebied in Nederland om het te 'kalibreren'. Daarna kan de guideline definitief worden gemaakt en in een toegankelijke vorm onder betrokken stakeholders in gebieden worden verspreid.

Omschrijving

Beoordelen van het totaal van gebiedsgerichte watermaatregelen in hun regio-specifieke samenhang.

Doel

Het doel van het project was om de kennis-ontsluiting te verbeteren voor regionale partijen (vooral DLG en waterschappen) rond de integrale uitvoering van WB21, de KRW, de GGOR en het mestbeleid in de regio.

Kennisdoorwerking

- Beschikbare kennis over gebiedsgerichte watermaatregelen en de afstemming daartussen wordt geïmplementeerd en gebruikt in gebiedsspecifieke databases;
- Workshops zijn georganiseerd met gebiedsactoren voor twee regio's;
- Een guideline is ontwikkeld voor gebruik door gebiedsactoren.

Producten

LEI-rapport: *Samenhang waterbeleid in de regio*; Th. Vogelzang, J. Roelsma, 2010.
Voorjaar 2010 verschijnen artikelen over het onderzoek in de tijdschriften Landwerk en Het Waterschap.

Projectleider

Ir. Theo Vogelzang, LEI
theo.vogelzang@wur.nl

Projectleider

Drs. Jan Roelsma, Alterra
jan.roelsma@wur.nl

Naar een zelfvoorzienend watersysteem in de Veenkoloniën

Opdrachtgever: Elze Hemke, ministerie LNV, directie Platteland

In de Gronings-Drentse Veenkoloniën is in de zomer een tekort aan gebiedseigen water voor de landbouw. Om dit aan te vullen wordt via een lange route zoet water uit het IJsselmeer aangevoerd. Door klimaatverandering wordt de waterbehoefte nog groter en het aanvoerwater schaarser. Alternatieven zijn gewenst, zoals het langer vasthouden van het winteroverschot aan water.

'Inzetten op het principe langer water vasthouden'

Onafhankelijk van aanvoer

Onderzoekers hebben gekeken hoe en waar gebiedseigen (regen)water kan worden vastgehouden en hoe effectief ruimtelijke maatregelen zijn om geheel of gedeeltelijk onafhankelijk te worden van aanvoer van water uit het IJsselmeer. Een eerste analyse is uitgevoerd van de betekenis van dergelijke maatregelen voor de bestaande landbouw en voor nieuwe economische dragers in de regio.

Proefgebied

Allereerst is een ruimtelijk ontwerp gemaakt voor bergingsgebieden langs de Mussel Aa, als proefgebied in het centrum van de Veenkoloniën. In dit ontwerp is ingespeeld op ruimtelijke ontwikkelingswensen, die zijn geformuleerd in de Agenda voor de Veenkoloniën; een bestuurlijk samenwerkingsverband in de regio. Op basis van waterbalansberekeningen is de effectiviteit van deze ruimtelijke maatregelen vastgesteld bij het huidige klimaat en bij klimaatverandering. Het blijkt dat in dit proefgebied voldoende water kan worden vastgehouden om grotendeels onafhankelijk te worden van het IJsselmeerwater. Daarmee ontstaan ook maatschappelijk interessante perspectieven voor nieuwe functies in de regio.

Resultaten werken door

Het onderzoek is uitgevoerd volgens de interactieve werkwijze van de Werkplaats Regionale Transitie; een concept waarin onderwijsinstellingen, samen met onderzoek en regionale actoren zoeken naar creatieve oplossingen voor gebiedsopgaven. Dit project is uitgevoerd binnen het kader van de Agenda voor de Veenkoloniën. Hierdoor werken de resultaten niet alleen door in de beleidskeuze voor meer robuuste watersystemen in het waterbeheer, maar ook naar andere gebiedsopgaven, zoals innovaties in de landbouw en versterking van de landschappelijke kwaliteit en recreatief gebruik.

Blik op de toekomst

Dit onderzoek levert bouwstenen voor een strategische watervisie van de betrokken waterschappen voor de Veenkoloniën. Deze visie zet sterk in op het principe van water langer vasthouden. Daarmee draagt de regio bij aan vermindering van aanvoerbehoefte met zoetwater. Hierdoor vermindert de noodzaak om kostbare maatregelen te treffen aan het IJsselmeer (peilverhoging conform het advies van de Commissie Veerman).

Omschrijving

Een verkenning van ruimtelijke mogelijkheden in de Gronings-Drentse Veenkoloniën om het wateroverschot uit de winter langer vast te houden, met een berekening van de effectiviteit hiervan om minder afhankelijk te worden van aanvoer van zoetwater uit het IJsselmeer.

Doel

Inzicht bieden in mogelijkheden en consequenties van een robuuster ingericht watersysteem als basis voor een op te stellen strategische watervisie voor de Veenkoloniën.

Kennisdoorwerking

Omdat het project wordt uitgevoerd in het kader van de Agenda voor de Veenkoloniën werken de resultaten ook door in de oplossing van andere gebiedsopgaven. Tevens biedt het project inzicht in de mogelijkheden van water vasthouden als maatregel bij de Zoetwaterverkenning Deltaprogramma. Ook kennisdoorwerking naar het (groen) onderwijs vindt plaats via de werkwijze van de Werkplaats Veenkoloniën

Producten

Rapport WU Group STAAL: *The new Peat Colonies in Groningen, Adaptation to Climate Change*; I. Kersten, 2009.

Rapport WU Group ACT 582: *The Veenkolonien; on the wave of sustainability*; K. Behnke, 2009.

Projectleider

Dr. Cees Kwakernaak, Alterra
ceesc.kwakernaak@wur.nl

Hoe verder met de HELP-tabellen?

Opdrachtgever: Heiko Prak en Marieke van Gerven, Dienst Landelijk Gebied
Jan Huinink, ministerie LNV, directie Kennis

In de HELP- en TCGB-tabellen, voor de berekening van doelrealisatie landbouw en landbouwschade, wordt geen rekening gehouden met moderne bedrijfsvoering, mestwetgeving en extreme weersomstandigheden. Hierdoor neemt het draagvlak af bij boeren en waterbeheerders voor het gebruik van deze tabellen bij de afwegingen in gebiedsprocessen en schadebeoordelingen.

Bijeenkomst met gebruikers

Bij deze helpdeskvraag was gevraagd om duidelijk te formuleren wat de vragen, behoeftes en verwachtingen zijn van gebruikers van de HELP- en TCGB-tabellen en om te schetsen of het mogelijk is om aan de wensen tegemoet te komen.

Tijdens een bijeenkomst zijn de vragen en verwachtingen van gebruikers geïnventariseerd. De onderzoekers van ESG, PSG en ASG hebben, op basis van een heldere beschrijving van de verschillende wensen voor verbetering of vervanging van de tabellen, een document gemaakt met voorstellen voor onderzoek en suggesties voor aanpassing en verbetering van het instrumentarium.

Aanbevelingen

- communicatie: een (beknopte!) handleiding schrijven voor de HELP-tabellen en het Waterlood-instrumentarium;
- invoergegevens: verbeteren bodemfysische data door onderzoek en meetwerk en voorbeeldstudies uitvoeren (met stochastische technieken) naar de effecten van de betrouwbaarheid van invoergegevens op het resultaat van HELP of Waterlood;
- verbeteringen modelinstrumentarium: berekeningen uitvoeren met de modellen LAMOS en NHI (SWAP/MetaSWAP) om overeenkomsten en verschillen vast te stellen en een plan maken om het modelinstrumentarium te verbeteren, zodat er gerekend kan worden voor verschillende weersomstandigheden en klimaatscenario's;
- natschade: inschatten natschade verbeteren, met aandacht voor vervolgschade door structuurbederf; modelberekeningen maken het mogelijk om rekening te houden met droge en natte jaren;
- bedrijfsvoering: tools uit (in eerste instantie) de sectoren melkveehouderij en akker- en tuinbouw, zoals BBPR (onderdeel van Waterpas) en MEBOT, koppelen aan de HELP-tabellen.

'Tools bedrijfsvoering koppelen aan HELP-tabellen'

Blik op de toekomst

Bij uitvoering van de aanbevelingen is er zicht op een breed gedragen instrumentarium voor het berekenen van landbouwschade en doelrealisatie landbouw in relatie met waterhuishouding.

Kortlopende helpdeskvraag

Wat heeft het onderzoek opgeleverd voor uw beleidsdossier en/of andere actoren?

Marieke van Gerven en Heiko Prak, Dienst Landelijk Gebied:

'In de praktijk van landbouw en waterbeheer horen we steeds meer geluiden dat de HELP- en TCGB-tabellen verouderd zouden zijn. Maar wat is er precies mis mee? Vragen de tabellen om aanpassing? Misschien moeten ze zelfs helemaal worden vervangen door een nieuw systeem, om de relatie tussen hydrologische omstandigheden en opbrengst in de landbouw, liefst uitgedrukt in euro's, te bepalen? Graag wilden we de wensen van de gebruikers van de tabellen beter kennen en weten wat de mogelijkheden zijn om hieraan tegemoet te komen. Een door veel betrokken gebruikers bezochte workshop resulteerde in een grote diversiteit aan wensen; van gedetailleerd modelleren tot een procesmatige aanpak met taxateurs. Na de workshop heeft Wageningen UR een overzicht samengesteld met technische verbetervoorstellen. Voor het realiseren hiervan is veel onderzoek nodig om de onverzadigde grondwaterstroming en om de natschade goed in de vingers te krijgen en om beter rekening te houden met nieuwe ontwikkelingen in de landbouwbedrijfsvoering. Dit vraagt forse investeringen. We staan nu voor de keuze te bepalen welke middenweg we moeten bewandelen om de in de huidige tabellen vastgelegde relatie tussen hydrologische omstandigheden en opbrengsten in de landbouw substantieel te verbeteren.'

Omschrijving

Plan van aanpak op basis van peiling van behoefte en haalbaarheid vervanging HELP-tabellen.

Doel

- in beeld brengen van vragen en verwachtingen voor nieuwe HELP- en/of TCGB-tabellen in overleg met gebruikers en betrokkenen;
- technische mogelijkheden schetsen om aan de vragen en verwachtingen te voldoen;
- bouwstenen formuleren van het vervolg met aandacht voor draagvlak, fasering en haalbaarheid van vervanging van de HELP-tabellen.

Kennisdoorwerking

Dankzij de georganiseerde bijeenkomst zijn de wensen en behoeften van gebruikers breed geformuleerd. Verder is er (nog) geen sprake van doorwerking.

Producten

Adviesnotitie van Alterra voor LNV: *Behoeft en haalbaarheid vervanging HELP-tabellen*, M. Hack-ten Broeke, 2009.

Projectleider

Dr. ir. Mirjam Hack-ten Broeke
Alterra, mirjam.hack@wur.nl

Judith Klostermann, themacoördinator

Mondiale klimaatveranderingen vertalen naar concrete maatregelen

In de loop der tijd is het klimaatonderzoek van karakter veranderd: van onderzoek naar het klimaatsysteem, via impacts van klimaatverandering naar adaptatiestrategieën. Een voorbeeld van dit laatste is het beleidsondersteunend onderzoek naar de verwachte klimaatverandering en de consequenties voor verschillende landbouwteelten.

Verder is geïnvesteerd in het interdepartementale 'Nationaal Programma Adaptatie Ruimte en Klimaat' (ARK). De kennis uit het thema Klimaat helpt bij het ontwikkelen van een ruimtelijke strategie voor LNV-sectoren om te komen tot klimaatadaptatie. Duurzaam landgebruik, voedselvoorziening en integraal waterbeheer zijn in ontwikkelingslanden issues van hoge prioriteit. Op verzoek van het ministerie van LNV heeft Wageningen UR een ondersteunend programma opgestart voor klimaatadaptatie in oostelijk Afrika. De Nederlandse regering wil een actieve rol spelen in het ontwerpen van toekomstig internationaal klimaatbeleid. De kennis uit het thema Klimaat droeg bij aan de positiebepaling van Nederland in de internationale onderhandelingen over klimaat en ondersteunde de Nederlandse delegatie in de internationale onderhandelingen in de Conference Of Parties (COP15), december 2009 te Kopenhagen.

Themateam Klimaat

Judith Klostermann, Alterra, onderdeel van Wageningen UR, judith.klostermann@wur.nl

Annegien Helmens, ministerie van LNV, directie Platteland, a.a.helmens@minlnv.nl

Sjaak Mesu, ministerie van LNV, directie Kennis, j.j.mesu@minlnv.nl

Business as usual geen optie voor ontwikkelingslanden

Opdrachtgever: Hayo Haanstra, ministerie van LNV, directie Platteland

Wereldwijd heeft klimaatverandering effect op mensen en hun omgeving. Het vereist aanpassing (adaptatie). In ontwikkelingslanden is de bevolking sterk afhankelijk van de omgeving voor het dagelijks inkomen, maar het vermogen tot aanpassen (adaptive capacity) is beperkt. Specifieke kennis voor aanpassing op lokaal niveau wordt daarom in de Oost Afrikaanse context ontwikkeld.

Groenteverbouw bij Debre Zeit

Adaptatie en mitigatie

Op initiatief van het ministerie van LNV is in 2008 onderzoek gedaan naar adaptatie en mitigatie in de regio Oost Afrika. Dit resulteerde in een driesporenaanpak in 2009, te weten training, kennisuitwisseling en beleidsondersteuning. Er is samengewerkt met partners in de regio: Horn of Africa Regional Environmental Centre and Network (HoA-REC/N) ASARECA, een netwerk van onderzoekers op het gebied van landbouw, RUFORUM, een netwerk van universiteiten in de regio en het Oost en Zuidelijk Afrika kantoor van de International Union for Conservation of Nature (IUCN).

Drie sporen

- **Traning.** In samenwerking met partners in de regio is een tweeweekse interactieve cursus ontwikkeld, gericht op aanpassing van klimaatverandering in de landbouw en *natural resources management* (NRM). 26 deelnemers afkomstig uit vier landen in de regio hebben enthousiast deelgenomen aan de cursus. Zes maanden na afloop zijn, mede als vervolg op de cursus, vele vervolgacties geïnventariseerd en ondernomen.
- **Kennisuitwisseling.** Er is een raamwerk gemaakt voor het werken aan aanpassing van klimaatverandering in de landbouw en NRM, gebaseerd op kwetsbaarheid (*vulnerability*). Er is gekeken naar het potentiële effect van klimaatverandering op de kwetsbaarheid van ecosystemen, groepen mensen en hun bestaanszekerheid/inkomen in Oost Afrika. Uit de analyse bleek dat beleid op het gebied van landgebruik mogelijkheden geeft om kwetsbaarheid in de toekomst te reduceren, op basis van veronderstelde mitigatie- en adaptatiestrategieën.
- **Beleidsondersteuning.** Er is ondersteuning gegeven aan klimaatbeleidsactiviteiten van het ministerie van LNV op hoger beleidsniveau. Er vond onder andere een bijeenkomst plaats met de Permanente Vertegenwoordiger van Nederland in Rome, waarbij advies is gegeven over aanpassing van klimaatverandering.

Lessituatie in Oost Afrika

Flexibel en interactief

Klimaatverandering in combinatie met duurzame ontwikkeling is complex. Capaciteitsopbouw vereist in dit geval een flexibele aanpak, gericht op stapsgewijs leren. Ook het onderzoek en het contact tussen beleidsmakers en onderzoekers moet flexibel en interactief worden georganiseerd.

De drie sporen in dit project zijn onderling verbonden. Deelnemers aan de cursus waren betrokken bij kennisuitwisseling, onderzoekers gaven les en waren betrokken bij kennisuitwisseling en beleidsadvies. De in de cursus geïdentificeerde 'hotspots' waren een belangrijke kennisinput in het onderzoek en het opzetten van het raamwerk voor kennisuitwisseling.

Blik op de toekomst

In 2010 wordt de cursus opnieuw gegeven, ditmaal met financiering van de NUFFIC. Het onderzoeksgedeelte richt zich op invulling van het ontwikkelde raamwerk, toegespitst op twee concrete casussen. Hierbij worden gesprekken gevoerd om beleidsmakers en onderzoekers bijeen te brengen, om in de toekomst de benodigde capaciteit voor (inter) nationale financiering van grotere projecten te faciliteren.

Omschrijving

Capaciteit opbouwen voor aanpassing van klimaatsverandering in ontwikkelingslanden.

Doel

Het ontwikkelen van een training, opzetten van kennisuitwisseling en beleidsondersteuning op het gebied van klimaatverandering in Oost Afrika.

Kennisdoorwerking

Er is een bijdrage geleverd aan de capaciteit van mensen om met aanpassing aan klimaatverandering in hun sector (landbouw en NRM) om te gaan. De kennis hierover en het proces van kennisuitwisseling is gedocumenteerd en van de training is een handboek gemaakt, om opgedane kennis te delen.

Producten

Alterra-rapport 1991: *Trainers' Manual, Training on Climate Change Adaptation in Agriculture and Natural Resources Management, Integrating Climate Change in Policy making for Sustainable Development*; Jouwert van Geene en Catharien Terwisscha van Scheltinga.

LEI-rapport: *Climate Change in East Africa; Towards a methodological framework on adaptation and mitigation*; René Verburg, Eric Arets, Jan Verhagen, Catharien Terwisscha van Scheltinga, Fulco Ludwig, René Schils, Jouwert van Geene.

Publicatie: *Business as usual is not an option – the process of developing capacity for adaptation to climate change in developing countries. Addressing a changing science policy interface while working on climate change adaptation in agriculture and NRM in East Africa*; Catharien Terwisscha van Scheltinga en Jouwert van Geene, concept hoofdstuk voor het boek 'Knowledge in Action' dat eind 2010 verschijnt.

Projectleider

Ir. Catharien Terwisscha van Scheltinga, Alterra
catharien.terwisscha@wur.nl

Broeikasgasemissies ontwikkelingslanden reduceren

Opdrachtgever: Bas Clabbers, ministerie van LNV, directie Natuur, Landschap en Platteland

Landen die het Kyoto-protocol hebben ondertekend, hebben de verplichting om de emissies van broeikasgassen te reduceren. Ontwikkelingslanden en opkomende economieën (non-Annex 1 landen) hebben geen reductieverplichting. Naar verwachting is de totale broeikasgasemissie door deze landen vanaf 2015 groter dan de emissie uit westerse landen en vooral afkomstig uit de landbouw. Dit vraagt om een andere aanpak van de reductie.

Emissies gekoppeld aan trends

De stijging van emissies uit non-Annex 1 landen worden vooral veroorzaakt door veranderingen in de landbouw en landgebruiksveranderingen. Volgens de FAO moet de landbouwproductie er de komende jaren met 70% toenemen. Normaliter zijn stijging van agrarische productie en emissies van N_2O (lachgas) en CH_4 (methaan) sterk aan elkaar gekoppeld. In deze studie is een projectie gemaakt van de verwachte ontwikkelingen in N_2O - en CH_4 -emissies voor de komende jaren in non-Annex 1 landen. Deze trends zijn gekoppeld aan economische en demografische ontwikkelingen om de consequenties voor (internationaal) beleid af te leiden.

De relaties tussen bevolkingsomvang, landbouwkundige ontwikkelingen en emissies zijn geanalyseerd voor China, India, Vietnam, Brazilië, Argentinië, Mexico, Mongolie, Nigeria, Tanzania en Zuid-Afrika tussen 2000 en 2050. Hiervoor zijn databronnen van FAO, CENSUS, EDGAR en de nationale emissie rapportages van de genoemde landen geraadpleegd.

Stijgende emissies

In alle landen, behalve Zuid-Afrika, stegen de N_2O -emissies gedurende de periode 1990-2000. De hoogste stijging in N_2O -emissies uit landbouw werd gerapporteerd door Vietnam. Methaanemissies stegen tussen 1990 en 2000 voor een aantal landen, maar daalden bijvoorbeeld voor Argentinië en Zuid-Afrika.

Over het algemeen waren bevolkingsgroei en landbouwkundige productie sterk aan elkaar gerelateerd. Voor een aantal landen (Zuid-Afrika, China en Mexico) was de relatie veel minder duidelijk of zelfs afwezig. Dit duidt op mogelijkheden voor ont koppeling van demografische en landbouwkundige ontwikkeling en emissies van N_2O en CH_4 . Gebaseerd op lineaire regressies zijn de N_2O - en CH_4 -emissies in 2050 naar verwachting het grootst in respectievelijk Brazilië en India. Per oppervlakte-eenheid wordt de grootste toename verwacht in Nigeria.

'Ontkoppeling van landbouwproductie en broeikasgasemissies realiseren'

Extensief veehouderijsysteem in Oost-Afrika

Knelpunten in deze studie:

- Er zijn verschillende datasets gebruikt die dezelfde broninformatie bevatten (de FAO statistieken).
- Landbouwproductie is in toenemende mate een internationale markt, waardoor productie en consumptie zijn ontkoppeld.

Deze beperkingen zijn op dit moment onontkoombaar. De studie laat de laatste stand van zaken zien.

Diversiteit en regionale verschillen

Het resultaat van deze studie heeft consequenties voor maatregelen om broeikasemissies uit landbouw te reduceren. Landbouwsystemen zijn, zeker in de tropen, erg divers. Om effectief wereldwijd broeikasgasemissies te reduceren moet rekening gehouden worden met de diversiteit van landbouwsystemen en andere regionale verschillen.

Blik op de toekomst

De komende jaren zal de landbouwkundige productie in veel ontwikkelingslanden toenemen door een grotere vraag naar biomassa. De analyses in deze studie geven handvatten voor strategieën die het voedselprobleem én het klimaatprobleem oplossen. Regionale oplossingen, toegespitst op een specifiek landbouwsysteem, zijn inzetbaar om wereldwijd bij te dragen aan de reductie van broeikasgasemissies. Uit toekomstig onderzoek moet blijken hoe ontkoppeling van landbouwproductie en broeikasgasemissies voor verschillende bedrijfssystemen wordt gerealiseerd.

Omschrijving

Een prognose maken voor emissies uit landbouw in ontwikkelingslanden en de verschillen tussen landen laten zien.

Doel

Maatregelen en strategieën ontwikkelen om ook in ontwikkelingslanden en opkomende economieën broeikasemissies uit landbouw te reduceren.

Kennisdoorwerking

Kennis is ingebracht in onderhandelingen van de klimaatconferentie in Kopenhagen (COP15) en in vervolgotrajecten.

Producten

Publicatie: *Feeding the world's increasing population while limiting climate change impacts; linking N₂O and CH₄ emissions from agriculture to population growth*; Christy van Beek, Bastiaan Meerburg, René Schils, Jan Verhagen and Peter Kuikman, Environmental Sciences and Policy, doi:10.1016/j.envsci.2009.11.001, 2010.

Alterra-rapport in voorbereiding: *Methaan en lachgas emissies uit landbouw in non-annex 1 landen. Trends in emissies en mogelijke maatregelen voor mitigatie*; Christy van Beek, Bastiaan Meerburg, René Schils, Peter Kuikman en Jan Verhagen, 2010.

Projectleider

Dr. Peter Kuikman, Alterra
peter.kuikman@wur.nl

Regionale klimaatadaptatie op maat

Oprachtgever: Annegien Helmens, ministerie van LNV, directie Natuur, Landschap en Platteland

In verschillende regio's in Nederland zijn projecten opgestart om in te kunnen spelen op de effecten van klimaatverandering en te zoeken naar kansen voor innovatie en ontwikkeling. Het beleidsondersteunend project Ruimtelijke klimaatadaptatiemogelijkheden van de landbouw in vier regionale impulsprojecten heeft kennis beschikbaar gesteld ter ondersteuning van deze initiatieven.

'Adaptatiestrategieën op maat maken voor een regio'

Vier uiteenlopende gebieden

De effecten van klimaatverandering pakken verschillend uit in verschillende delen van Nederland. Voor het ontwikkelen van een geschikte adaptatie-agenda is daarom steeds een gebiedsgerichte aanpak vereist.

- Zeeland: De Provincie Zeeland heeft mogelijkheden en interesse bij stakeholders verkend om in 2012 een Floriade te organiseren over zilte teelten als adaptatiemaatregel passend in de huidige landbouw. Het doel was een interessante markt te creëren voor innovatieve zilte producten en nieuwe initiatieven door ondernemers te stimuleren.
- Noord Nederland: Onder projectleiderschap van LTO-Noord worden voor de noordelijke provincies adaptatiestrategieën ontwikkeld. Via een kennisplatform met bestuurlijke topspelers wil LTO een actiegerichte innovatie-agenda opstellen. Er is een wervend startdocument voor het platform opgesteld.
- Overijssel: Het waterschap Regge en Dinkel wil in het project 'Landbouw op Peil' met boeren uit de regio spreken over het effect van klimaatverandering op de waterhuishouding. Om het proces op gang te brengen en financiële armslag te krijgen, is wervend informatiemateriaal geschreven.
- Noord-Brabant: Het Brabants Landschap en de provincie Brabant zijn in gesprek met allerlei partijen over (her)inrichting van het Groene Woud door introductie van multifunctioneel landgebruik. Een brochure met perspectieven en een plan van aanpak voor pilots moest het draagvlak vergroten.

Wat is er bereikt?

- Het project 'Zilte Floriade' is gesneuveld. De doelstellingen waren te veelomvattend en te divers, zodat de verschillende partijen niet op één lijn konden komen.
- Voor LTO-Noord is een brochure gemaakt over de Nederlandse state-of-the-art landbouw-adaptatiestrategieën; kansen, innovaties en mogelijkheden om de

exportpositie te verstevigen. Denk aan nieuwe hitte- en droogteresistente rassen, sensortechniek voor monitoren van de energiebehoefte, waterverbruik of opkomst van ziekten en plagen.

- In het gebied van Waterschap Regge en Dinkel wordt het toekomstige knelpunt vernatting onderkend, maar toenemende droogte niet. Er zijn drie factsheets geschreven over 'neerslagpatronen', 'consequenties voor gewassen in Overijsel' en 'ziekten en plagen'.
- In het Brabantse 'Groene Woud' hebben partijen elkaar gevonden. Gezamenlijk gaan zij de pilots verder concretiseren. In april 2010 wordt een symposium georganiseerd om de ontwikkelingen aan een breder publiek te presenteren.

Geïntegreerde aanpak

In dit project ging het om ontsluiting, integratie en overdracht van bestaande kennis. Betrokkenen komen steeds meer tot de conclusie dat een geïntegreerde aanpak nodig is voor een gewenst resultaat en mogelijkheden voor financiering. Hierin begint Nederland zich duidelijk te onderscheiden van het buitenland.

Blik op de toekomst

De huidige regionale aanpak levert inzicht om maatregelen te ontwikkelen die aanslaan bij de uitvoerders en om de adaptatiestrategieën op maat te maken voor een regio. Onze internationale concurrentiepositie kan conflicteren met het regionale maatwerk, vooral wanneer daarvoor ontwikkelingen naar kleinschaligheid of multifunctioneel grondgebruik belangrijk worden. Innovaties in de landbouw moeten naast concurrentievoordelen ook aantrekkelijke exportproducten opleveren of kennis genereren, waarmee we internationaal kunnen blijven scoren.

Omschrijving doel

Verspreiden van kennis over klimaatadaptatiestrategieën, bijvoorbeeld via workshops, zodat de regionale impulsprojecten uit het Adaptatieprogramma Ruimte en Klimaat (de ARK-agenda) deze kennis optimaal kunnen benutten.

Kennisdoorwerking

Dit project was volledig gericht op communicatie en doorwerking van de resultaten naar de doelgroep.

Producten

Brochure in voorbereiding: *Klimaatverandering: kansen voor de Landbouw*; Greet Blom-Zandstra, Hasse Goosen, 2010.

Brochure in voorbereiding: *Multifunctioneel landgebruik voor klimaatadaptatie in Het Groene Woud*; M. Blom-zandstra, H. Goosen e.a, 2010.

Factsheet: *Klimaatverandering en droogte*; Hasse Goosen, Greet Blom, 2009.

Factsheet: *Effecten van klimaatverandering op gewasgroei*; Greet Blom, Hasse Goosen, 2009.

Factsheet: *Ziekten en plagen bij klimaatverandering*; Greet Blom, Hasse Goosen, 2009.

Publicatie: *How will climate change affect spatial planning in agriculture and nature? Examples from three Dutch regions*; Margaretha Blom-Zandstra, Maurice Paulissen, Herman Agricola, Ben Schaap, Earth and Environmental Science, Volume 8, 012018, 2009. Gelijkmame presentatie: Greet Blom, Maurice Paulissen, Willemien Geertsema, Presentatie op het international Congres on Climate Change, Aarhus, Denemarken, 2009.

Projectleider

Dr. ir. Greet Blom-Zandstra,
Plant Research International
greet.blom@wur.nl

Op zoek naar droogte- en hittebestendige landbouw

Opdrachtgever: Annegien Helmens, ministerie LNV, directie Natuur, Landschap en Platteland

Bij een verdere liberalisering van de markt behoudt de Nederlandse landbouw toekomstperspectieven, ondanks de verwachte klimaatverandering naar warmere, drogere zomers, nattere winters en een gewijzigd luchtstromingspatroon in 2040. Wel moeten agrarische ondernemers en overheden iets doen om te anticiperen op de gevolgen van klimaatverandering.

'Ruimtelijk beeld helpt actoren in een regio om samen te werken'

Gevolgenkaarten

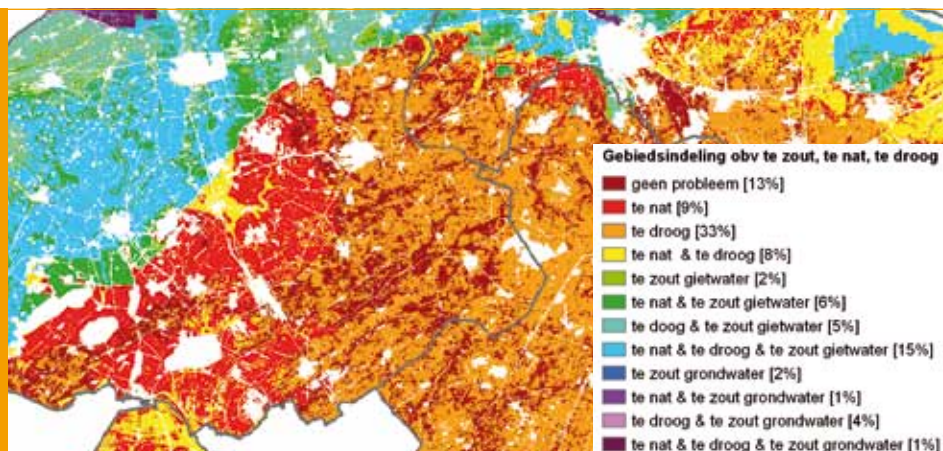
De gevolgen van klimaatverandering op de landbouw in Nederland zijn zo breed mogelijk in kaart gebracht. De directe gevolgen hebben te maken met het dagelijkse weer: periodes met aanhoudende droogte, met temperaturen boven 35 °C of met matige of strenge vorst. De indirecte gevolgen zijn verzilting, verdroging of vernatting van de bodem. Allemaal het gevolg van het klimaat over een langere periode. Ruimtelijke data over bedrijfssystemen zijn gecombineerd met data over verzilting, verdroging en vernatting. Voor elke plek in Nederland is op een gevolgenkaart aangegeven met welke combinatie van indirecte gevolgen een bedrijfstype te maken krijgt.

Afstemming nodig

De gevolgen van klimaatverandering zijn gewas- en dierafhankelijk; het ene gewas of dier kan beter tegen droogte of wateroverlast dan het andere. Melkveehouderijen moeten adaptatiemaatregelen zoeken in de richting van droogte- en hittetolerantie, zoals meer maïs verbouwen. Ook pootaardappeltelers moeten meer droogte- en hittetolerant worden. Adaptatie aan droogte en hitte is mogelijk op meerdere schaalniveaus, waarbij diverse actoren aan zet zijn. Ondernemers bepalen zelf hoe ze op bedrijfsniveau anticiperen. De maatregelen kunnen aangrijpen op:

- het gewas (aardappelen in hoge ruggen om hittestress te verminderen);
- het dier (schaduw bieden of binnen houden bij hoge temperatuur);
- het veld (irrigatiesysteem aanleggen);
- het bedrijf (andere gewassen, droogteresistente rassen of irrigatiesysteem aanschaffen).

Regionale, nationale en Europese overheden kunnen ook bijdragen aan adaptatie. De Waterschappen bepalen op welk niveau het waterpeil van een gebied geregeld wordt. Overheden bepalen of en welke subsidies beschikbaar komen.

Afstemming van maatregelen tussen de diverse niveaus en actoren is nodig. Besluit de overheid tot een beregeningsverbod, dan heeft het weinig zin om op bedrijfsniveau irrigatiesystemen aan te leggen, maar juist wel om onderzoek te doen naar droogte-resistente gewassen en die vervolgens te verbouwen.

Ruimtelijk beeld

Door de ruimtelijke combinatie van indirecte en directe effecten van klimaatverandering en bedrijfssystemen is in een oogopslag de gewenste adaptatierichting duidelijk. Dit ruimtelijke beeld kan helpen om verschillende actoren in een regio samen te brengen en te focussen op hun gezamenlijke probleem.

Blik op de toekomst

Agrariërs ondervinden in de toekomst de gevolgen van klimaatverandering en moeten de bedrijfsvoering aanpassen aan directe gevolgen zoals hitte en droogte. Een boer is deels afhankelijk van de keuzes op hoger schaalniveaus, dus de adaptatiemogelijkheden moeten worden gecoördineerd per regio. Hoeveel en welke bedrijven in staat zijn voldoende te investeren in adaptatie is niet onderzocht. Dat is wel nodig, wil de overheid een beter beeld krijgen van de toekomstperspectieven van de Nederlandse landbouw.

Omschrijving

Aanpassen van klimaatverandering betekent een transitie naar droogte- en hittestolerante bedrijfssystemen.

Doel

Inzicht verwerven in de directe en indirecte gevolgen van klimaatverandering voor de agrarische bedrijven en dit vertalen naar de gewenste adaptatierichting.

Kennisdoorwerking

In diverse klimaatateliers zijn de resultaten van het onderzoek besproken met agrarische ondernemers. Het heeft vooral geleid tot bewustwording van de gevolgen van klimaatverandering. Daarnaast is de methode gebruikt in een studie van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en zijn de resultaten verwerkt in diverse provinciale klimaatatlassen.

Producten

Alterra-rapport 1994: *Gevolgen van klimaatextremen voor de Nederlandse landbouw: noodzaak voor adaptatie?*, I.R. Geijzenorffer e.a., 2010.

Projectleider

Ir. Tia Hermans, Alterra
tia.hermans@wur.nl

Peter Visschedijk, themacoördinator

Het nieuwe samenwerken tussen Stad en Platteland

In dit thema staat de mens en zijn groene omgeving centraal. In de praktijk blijkt het idee van de gezonde stad en een vitaal platteland nog niet aan te sluiten bij de werkelijkheid. De behoefte aan groene openbare ruimte in de steden neemt steeds verder toe. Het streven naar een leefbare stad, waarbij ook aandacht is voor de wijken met een mindere kwaliteit, uit zich in toenemende aandacht voor het groen in de wijk en groene verbindingen met het ommeland.

Op het platteland speelt een heel samenstel van veranderingen. Deels komen de veranderingen voort uit een veranderende agrarische markt, maar ook uit andere maatschappelijke eisen. De onderlinge afhankelijkheid van stad en platteland neemt toe. Steden vragen hun omgeving om in te spelen op de vragen van burgers. Openstelling van het gebied is hierbij een onderwerp, al zijn de mogelijkheden van omliggende plattelandsgemeenten beperkt, gelet op de eigendomsverhoudingen. Nieuwe vormen van samenwerking kunnen hier een mogelijke oplossing bieden.

Themateam Stad-Land & Recreatie

Peter Visschedijk, Alterra onderdeel van Wageningen UR, peter.visschedijk@wur.nl

Kees Verbogt, ministerie van LNV, directie Platteland, k.verbogt@minlnv.nl

Wim Janssen, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken, w.j.m.janssen@minlnv.nl

Thamar Kok, ministerie van LNV, directie Kennis, t.kok@minlnv.nl

Buurtgroen en sociale cohesie

Opdrachtgever: Matthijs Philippa, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken

LNV wil bij belangenafwegingen tussen rood en groen onderbouwde argumenten kunnen inbrengen voor handhaving, verbetering en uitbreiding van groen in en om de stad. Inzicht in 'opbrengsten' van groen voor krachtwijken kan mogelijk leiden tot investeringen in groen en daarmee bijdragen aan realisatie van voor deze wijken gestelde doelen.

Buurtgroen en sociale cohesie

De onderzoekers beschreven enkele mechanismen waardoor het in een buurt aanwezige groen kan bijdragen aan de sociale cohesie. Op basis van een steekproef met buurten uit tien steden is de omvang van deze bijdrage geschat.

De verwachting is dat de aanwezigheid van buurtgroen bijdraagt aan het ontstaan en voortbestaan van sociale cohesie en dus aan de leefbaarheid in de buurt. Ontbreken van sociale cohesie wordt vaak gezien als oorzaak van problemen op het gebied van integratie en migratie, en overlast en verloedering.

Bij het kwalitatieve gedeelte van het onderzoek is via praktijksituaties geïllustreerd dat en hoe de aanwezigheid van kleinschalig groen bijdraagt aan de sociale cohesie in die buurt.

Groen kan in zo'n mechanisme fungeren als:

- ontmoetingsplaats voor de bewoners;
- locatie voor gezamenlijke activiteiten van bewoners;
- gedeeld belang, zoals bij acties voor behoud en aanleg van groen;
- bijdrage aan de eigenheid van de buurt, waardoor bewoners zich hechten aan en identificeren met de buurt.

Bijdrage groen geschat

Bij de kwantitatieve benadering is een schatting uitgevoerd voor buurten uit tien G31-gemeenten en de invloed van vier typen groen (park, plantsoen, volkstuin, natuurlijk groen) en van water. De schatting voor sterk en zeer sterk stedelijke buurten laat zien dat drie typen groen en water een positieve bijdrage leveren en dat de bijdrage bij parken negatief is. De analyse geeft dus aan dat in de buurt aanwezig groen een bijdrage kan leveren aan sociale cohesie in de buurt, waarbij het bovendien verschil uitmaakt welk groen het betreft. Dat het type groen ertoe doet, wordt versterkt doordat de geschatte bijdrage van in de buurt aanwezig groen (totaal over de typen) niet significant van nul verschilt.

'Groen draagt bij aan de eigenheid van een stadsbuurt'

Deze kwantitatieve benadering over de omvang van de invloed van in een buurt aanwezig groen op de mate van sociale cohesie in die buurt is nieuw. Daarbij past overigens de kanttekening dat de omvang is gebaseerd op een statische relatie en niet op een causale relatie. Dat er causale relaties bestaan is met kwalitatieve uitkomsten van het onderzoek geïllustreerd.

Blik op de toekomst

De resultaten dragen bij aan het versterken van de positie van groen in afwegingsprocessen over ruimtegebruik in de stedelijke omgeving. Om de resultaten ook voor de inrichting van de groene ruimte bruikbaar te maken, is nader onderzoek nodig naar causale relaties. Dit moet onder meer leiden tot inzicht in de voorwaarden, zoals inrichting en aard van het groen en dergelijke, waaronder het groen de geschatte bijdrage aan buurtgebonden sociale cohesie kan leveren.

Omschrijving

Zichtbaar maken dat en hoe de aanwezigheid van groen in een buurt bijdraagt aan de sociale cohesie in die buurt, en schatten van de omvang van deze bijdrage.

Doel

Aannemelijk maken dat de aanwezigheid van groen in een buurt een gunstig effect heeft op sociale cohesie in die buurt en het geven van een indicatie van de omvang van dit effect.

Kennisdoorwerking

De gevonden statische relatie geeft aan dat in een buurt aanwezig groen kan bijdragen aan het ontstaan en voortbestaan van buurtgebonden sociale cohesie. In combinatie met verder onderzoek naar causale relaties kan dit bovendien leiden tot inzichten over de optimale omvang, aard en inrichting (voorzieningen) van stedelijk groen.

Producten

Alterra-rapport in concept: *Niet bij rood alleen: buurtgroen en sociale cohesie*; J. Vreke, I. Salverda en F. Langers, 2010.

Projectleider
Drs. Jan Vreke, Alterra
jan.vreke@wur.nl

Lokaal CO₂ vastleggen

Opdrachtgever: Ramon Peeters, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken Zuid

In dit project wordt op stedelijke schaal de huidige invangcapaciteit van groen in en om de stad vastgesteld voor CO₂ en fijnstof. Daarmee kan een handelingsperspectief worden ontwikkeld om de waarde van groen te koppelen aan de klimaatagenda's van de steden.

'Werken vanuit perspectief stake-holders stimuleert bottom-up proces'

Urgentie groen

In dit onderzoek is met de acht grote steden in oost-Nederland (Apeldoorn, Almelo, Hengelo, Enschede, Deventer, Zwolle, Arnhem en Nijmegen) gezocht naar een verbinding tussen de lange termijn mitigatieagenda en de korte termijn adaptatiekalender. Immers, er staan allerlei groenplannen op stapel en die kunnen aan beide doelstellingen bijdragen. Groen kan lokaal veel CO₂ opnemen en ook de kwaliteit van de leefomgeving verbeteren. Naast de zoektocht naar het urgentiegevoel is een praktisch afwegingskader opgesteld voor het benutten van de groene opvangcapaciteit (CO₂ en fijnstof) met een financiële link naar lokaal verhandelbare CO₂-credits. Daarmee willen de onderzoekers, nog voordat duidelijk is hoeveel groen in welke vorm waar nodig is om effectief te zijn, een financieel instrument met lokaal handelingsperspectief ontwikkelen.

Jaarlijkse hoeveelheid CO₂

De onderzoekers hebben de koolstoffixatie voor enkele beheerelementen in een stedelijke omgeving in beeld gebracht. Hiervoor is aangesloten bij de systematiek van de Databank Gemeentelijk Groenbeheer. In combinatie met de beheergegevens van de deelnemende gemeenten geven de gevonden kengetallen voor de huidige situatie een beeld van de hoeveelheid jaarlijks vastgelegde CO₂. Op basis van de kengetallen kan ook een toekomstverwachting worden gegeven over hoeveel CO₂ kan worden vastgelegd bij verandering van beheertype of aanleg van nieuw groen. Ook kan de consequentie van het verdwijnen van groen voor de CO₂-balans worden beoordeeld.

In de huidige situatie hebben de onderzochte steden op jaarbasis op stedelijke schaal een totaal beschikbare capaciteit tussen de 30.000 en 40.000 ton CO₂. Tegen de huidige handelswaarde van € 10-20 per ton CO₂ heeft het stedelijk groen (vooral nog beperkt tot de openbare ruimte) een toegevoegde waarde van € 300.000-800.000. Daarmee kunnen lokale sponsors nieuwe groene hectares financieren en/of bestaand groen verbeteren. Tevens groeien zo de opvangcapaciteit en het rendement. Dit zijn

compleet andere bedragen dan waarmee men in maatschappelijke kosten/baten-analyses voor groen rekent.

Handelingsperspectief stakeholders

Klimaatonderzoek houdt zich traditioneel bezig op een wereldwijd schaalniveau, waardoor lokale oplossingen buiten het blikveld raken en urgentie verliezen. Door te werken vanuit het handelingsperspectief van de stakeholders wordt het bottom-up proces gestimuleerd. Stakeholders herkennen oplossingen en kansen beter en sneller en erkennen die bovendien, zodat men sneller en efficiënter actie onderneemt.

Blik op de toekomst

In 2010 moet een financieringsinstrument worden ontwikkeld, dat voldoende vertrouwen en houvast biedt voor de stakeholders om de woorden in doelgerichte daden om te (kunnen en mogen) zetten. Daarnaast moeten we kijken naar het verfijnen en optimaliseren van het model om de inzetbaarheid en de nauwkeurigheid te vergroten.

Omschrijving

Ontwikkeling van een model waarmee we de CO₂-fixatie door het groen in en om de stad in beeld kunnen brengen, met een directe ruimtelijke economische koppeling. Dat kan een opmaat zijn voor een betrouwbaar en houdbaar systeem van verhandelbare CO₂-credits voor gemeentelijk groen.

Doel

Het project beoogt op stedelijke schaal vast te stellen wat de huidige invangcapaciteit van groen in en om de stad is voor CO₂ en fijnstof.

Kennisdoorwerking

De koppeling tussen wetenschappelijke kennis over de koolstofkringloop, de ruimtelijke economische praktijkkennis en klimaatbeleid maakt het steden mogelijk met groene maatregelen een pragmatische invulling te geven aan het begrip CO₂-neutraal. De voortdurende discussie over de groene kengetallen in de Maatschappelijke Kosten Baten Analyse en over de rol van groen voor de luchtkwaliteit kan daar een stap verder mee komen. Het klimaatonderzoek in de steden heeft baat bij de verbinding tussen adaptatie- en mitigatiebeleid.

Producten

Brochure: *Lokaal CO₂ vastleggen*,
drs. V.H.M. Kuypers en ing. E.A. de Vries, 2010,
Website: www.future-cities.eu

Partners buiten Wageningen UR

Sjoerd Verhagen, Mapsup, sjoerd@mapsup.nl

Projectleider

Drs. V.H.M. Kuypers, Alterra
vincent.kuypers@wur.nl

De vierde dimensie van de stad

Opdrachtgever: Jan Matijssen, ministerie LNV, directie Regionale Zaken Zuid

Met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2010 wilden de steden de balans opmaken van hun inspanningen voor het thema Groen en de Stad en hun ambities voor de komende collegeperiode kenbaar maken. De samenwerking tussen de steden en het ministerie van LNV was en is hierbij van essentieel belang.

Groen is meer dan make-up

De stad is de plek waar de meeste Nederlanders in aanraking komen met groen. In de stadsnatuur van de parken, op het bankje met de burens in het buurtgroen of wandelend of sportend in de groenstroken in en om de stad. Groen is dan ook meer dan de make-up van de openbare ruimte van de stad, die zorgt dat de stad er beter uitziet. Het is een wezenlijk onderdeel van de openbare ruimte en essentieel voor het functioneren van de stad.

Functioneel groen

Groen is de vierde dimensie van de stad. Een uiterst functionele dimensie voor het stedelijk leefklimaat. De groene openbare ruimte is het bindmiddel van de stad, het verbindt de wijken, de buurten en vooral de mensen. Het zorgt dat mensen elkaar kunnen ontmoeten en samen dingen kunnen doen in een ontspannende omgeving. Het maakt de mensen gezonder, onder meer doordat goed aangeplante begroeiing zorgt voor de afvang van het ongezonde fijn stof, maar ook door de stressverminderende effecten die groen heeft in het drukke stadsleven. Het maakt de stad klimaatbestendiger, omdat het overtollig water opvangt en schoon maakt, omdat het extreme warmte vermindert en omdat de stad met groen een levend en ademend element in de omgeving wordt. Groen is economisch ook interessant voor de stad, want het is onontbeerlijk voor een aantrekkelijk vestigingsklimaat.

Groenbeleid op orde

In dit boek blikken de wethouders van 36 grote steden terug op de wijze waarop zij in de afgelopen collegeperiode aan 'Groen en de Stad' invulling hebben gegeven. En ze blikken vooruit naar de komende periode. Er is in de afgelopen jaren grote vooruitgang geboekt. De meeste gemeenten hebben een duidelijk beeld van wat het groen kan doen voor het stedelijk leefklimaat en haar burgers. Fysiek hebben de meeste gemeenten het

'Stadsgroen haast belangrijker dan groen op het platteland'

groenbeleid zodanig op orde, dat er in de toekomst belangrijke stappen gezet kunnen worden om het groen nog functioneler te maken voor het leven van de stedeling.

Kortlopende helpdeskvraag

Wat heeft het onderzoek opgeleverd voor uw beleidsdossier en/of andere actoren?

Jan Matijssen, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken Zuid:

'De samenstelling van het boek 'De Vierde Dimensie van de Stad' was in feite een gezamenlijke opdracht van het ministerie van LNV en de 35 grote steden. Het uitbrengen van dit boek had als belangrijkste doel om nog voor de gemeenteraadsverkiezingen de nodige aandacht te vragen voor het groen in en om de stad, zowel bij de steden als bij LNV. Daarvoor zijn diverse acties in touw gezet. Door 35 wethouders te interviewen over de betekenis van het groen in hun stad is in ieder geval bij de wethouders nog eens nadrukkelijk de aandacht gevestigd op het belang daarvan alsook op hun rol daarin en straks ook die van zijn/haar opvolger. Hen is ook gevraagd om met dit boek binnen de eigen gemeente het belang van het groen voor het voetlicht te brengen. Vervolgens is het belang van een goede samenwerking tussen het ministerie en grote steden op dit dossier onderstreept, door het aanbieden van het boek door wethouder Bolsius aan minister G. Verburg van LNV. De minister heeft op haar beurt het grote belang van het groen voor de stad benadrukt. Via persberichten van de G36 en het ministerie van LNV is ook in de pers de nodige aandacht aan dit boek besteed. Het boek wordt ook nog verspreid naar de grote steden en naar andere stakeholders. Kortom: dit prachtige boek heeft in belangrijke mate haar doel bereikt en als opdrachtgevers zijn we zeer content met het resultaat.'

Omschrijving

Boek waarin belang van de groene openbare ruimte van de stad wordt beschreven vanuit het perspectief van de verantwoordelijke wethouders van de G36.

Doel

Balans opmaken en naar de toekomst kijken van de groene openbare ruimte in de stad.

Kennisdoorwerking

De meeste Nederlanders leven tegenwoordig in een stad, dus is het groen in de stad wellicht nog belangrijker dan dat op het platteland. De colleges van de G36 steden en het ministerie van LNV focussen op het belang van de groene openbare ruimte in de stad voor de leefbaarheid en kwaliteit van de stedelijke omgeving.

Producten

Boek: *De Vierde Dimensie, steden op weg naar menselijk groen*; P.A.M. Visschedijk, M. Woestenburg, J.C. Matijssen en R. Oldejans, 2010 (ISBN 970-90-327-0383-7).

Projectleider

Dr. Peter Visschedijk, Alterra
peter.visschedijk@wur.nl

Krimp biedt kansen voor groen

Opdrachtgever: Matthijs Philippa, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken Zuid

Bevolkingskrimp heeft consequenties voor de samenleving. Door bevolkingsafname en het wegtrekken van een groep mensen uit een stad of gebied komen voorzieningen onder druk te staan. Daarnaast is leegstand van bebouwing een belangrijk gevolg. Als geen stappen worden ondernomen komt de stad in een vicieuze cirkel terecht, wat leidt tot verloedering.

'Veel steden voelen zich verbonden met het onderwerp'

Verval voorkomen

Gekeken is naar in hoeverre groen kansen biedt om de stad een nieuwe impuls te geven, wat leidt tot een nieuwe aanwas van mensen.

Afname van natuurlijke aanwas en selectieve uitmigratie zijn de oorzaken van bevolkingskrimp. Vooral hoogopgeleiden en jongeren trekken weg. Belangrijkste verhuismotieven zijn beperkte werkgelegenheid, en het niet aansluiten van de woning en de woonomgeving op de wensen. Vooral ouderen en laagopgeleiden, die vaak een beperkter bestedingspatroon hebben, vormen nu de grootste doelgroep. Voorzieningen komen onder druk te staan en er ontstaat leegstand van huizen, waardoor de woonomgeving verloedert. Voor bedrijven is het dan niet aantrekkelijk zich er te vestigen. De 'onaantrekkelijke omgeving' zorgt er tevens voor dat mensen er niet graag gaan wonen. Kortom: bij niet of weinig investeren, raakt het gebied alleen verder in verval.

Drie scenario's

Van drie steden, variërend van een stad waar bevolkingskrimp volop aan de gang is (Leipzig) tot een stad waar krimp nog niet of nauwelijks aan de orde is (Enschede), is bekeken hoe zij met krimp omgaan. Door krimp te erkennen en stappen te ondernemen kruipt Leipzig uit het dal en ziet ze de eerste tekenen van groei. Heerlen (krimp nu merkbaar) en Enschede (krimp in de toekomst) zijn voorbeelden van steden die zich goed voorbereiden op de krimp.

Op basis van de inventarisatie en analyse van de steden en de drie scenario's zijn zo'n 15 modellen bedacht. De modellen geven mogelijke oplossingsrichtingen aan voor wonen, werken, mobiliteit en voorzieningen.

Focus op groen

In dit onderzoek ligt de focus op groen. Daaraan zijn de factoren werkgelegenheid, woningen en voorzieningen gekoppeld. Dit is een andere gedachtegang, omdat de

meeste rapporten op dit gebied juist focussen op werkgelegenheid, woningen en voorzieningen, waar groen dan soms om de hoek komt kijken.

De 'case-studie' naar de drie steden, alle in een andere procesfase, geeft een brede kijk op krimp. Veel steden voelen zich dan ook verbonden met het onderwerp, gezien hun vergelijkbare situatie.

Blik op de toekomst

De onderzoekers kijken tevens vanuit verschillende scenario's naar de toekomst. Dat versterkt het kijken met een open blik. Bovendien komt er meer bewustheid over de toekomst, die nog alle kanten op kan gaan. Oplossingen waar men in eerste instantie niet zo zeer aan heeft gedacht komen nu wel naar boven, zoals de situering van de stad en de compacte stad versus stad met veel groen.

Omschrijving

Krimp biedt kansen voor groen.

Doel

De stad moet krimp niet langer zien als bedreiging, maar als kans. De toenemende bevolkingsdichtheid in Nederland zorgt voor gebrek aan ruimte. Bevolkingskrimp is een kans om lucht te scheppen. Slopen van bebouwing geeft ruimte voor groen en blauw, waardoor de stad niet langer een opeenstapeling van bebouwing is, maar een aangename woonomgeving voor jong en oud.

Kennisdoorwerking

De brochure is een inspiratiebron voor gemeenten die zich al jarenlang in een krimpsituatie bevinden, gemeenten waar krimp nu merkbaar is en waar krimp in de toekomst een rol gaat spelen. Enthousiasmeren van gemeenten en de kansen van krimp inzien zijn de belangrijkste boodschappen. De creativiteit van mensen neemt daardoor toe. Ze zoeken niet langer naar standaardoplossingen, maar bedenken innovatieve groene en blauwe oplossingen.

Producten

Brochure: *De Krimpende Stad*, Heutinck, L., C. Aalbers en P.A.M. Visschedijk, 2010.

Projectleider

Drs. Peter Visschedijk, Alterra
peter.visschedijk@wur.nl

De recreatieondernemer als landschapsbeheerder

Opdrachtgever: Atty Bruins, ministerie van LNV, directie Natuur, Landschap en Platteland

Het innovatieprogramma Recreatie en Ruimte richt zich op innovatie op het snijvlak van recreatie(ondernemers) en kwaliteit van het landschap. Zes innovatieve recreatieondernemers investeren in een vernieuwend 'recreatieproduct' en in het omringende landschap. Deze pilots brengen 'good practices' actief onder de aandacht van een grotere groep ondernemers, overheden en organisaties.

Ambitieplannen

De onderzoekers stimuleerden innovatie in de recreatiesector door het opgestelde innovatieprogramma verder te ontwikkelen. Samen met de ondernemers hebben zij ambitieplannen voor 2020 opgesteld. Synergie en samenhang tussen de pilotprojecten, kennisontwikkeling en kennisuitwisseling van gebiedsgerichte 'best practices' en het versterken van noodzakelijke samenwerking binnen en buiten de sector, stimuleren de gewenste beweging om de ambitie te realiseren.

Programmathema's

De gewenste vernieuwingen in de pilots worden gerealiseerd via de programmathema's van het Innovatieprogramma:

- toegevoegde waarde: beter bedienen van de bestaande doelgroepen, aanboren van nieuwe markten/doelgroepen, het ontwikkelen van nieuwe renderende concepten die ook bijdragen aan de kwaliteit van de leefomgeving;
- nieuwe vormen van samenwerking;
- competentieontwikkeling.

Blik op de toekomst

De recreatiesector is gebaat bij een zorgvuldige omgang met de ruimte. Uit welbegrepen eigenbelang investeert deze sector mee in de kwaliteit van de ruimte. Dat vraagt om vernieuwing. Het is voor de overheid en de maatschappij van belang dat er een Nederlandse recreatiesector is die zich verder ontwikkelt tot een economisch sterke sector die:

- optimaal inspeelt op de vraag naar recreatie en vrije tijd;
- zich ontwikkelt als mededragers van hoogwaardige ruimtelijke kwaliteit;
- als volwaardige partner kan meedraaien in ontwikkelingsprocessen van gebieden.

Dit levert maatschappelijk rendement op; voor de recreatieondernemer, maar ook voor de Nederlandse maatschappij. Het resultaat is een leefomgeving waarin het prettig

Steenfabriek De Panoven bij Zevenaar combineert recreatie met investeringen in het landschap

wonen, werken en recreëren is voor bewoners en direct omwonenden, maar ook voor het binnenlands- en buitenlands toerisme. Het innovatieprogramma Recreatie en Ruimte is een eerste stap richting het realiseren van de gewenste ambitie. Er wordt gekeken of het haalbaar is om voor de periode 2011-2015 een volwaardig programma te ontwikkelen.

Kortlopende helpdeskvraag

Wat heeft het onderzoek opgeleverd voor uw beleidsdossier en/of andere actoren?

Atty Bruins, ministerie van LNV, directie Natuur, Landschap en Platteland:

'Een groep vooruitstrevende recreatieondernemers heeft landschappelijk verantwoord ondernemen hoog in het vaandel staan. Dit hebben zij verwoord in het Manifest van Hattem, dat via de Innovatietafels heeft geleid tot het InnovatieProgramma Recreatie&Ruimte 2009-2010 met bijbehorende InnovatieFaciliteit. Binnen het innovatieprogramma zijn zes pilots gestart die, om tot wasdom te komen, ondersteuning nodig hebben. Het ministerie van LNV ondersteunt deze initiatieven in woord en daad zoals verwoord in de Agenda Landschap en de beleidsbrief 'Genieten van Buiten'. Naast het Innovatieprogramma Recreatie & Ruimte ondersteunt het ministerie deze ontwikkeling ook door een hierop gerichte SBIR-regeling (Small Business Innovation Research). Binnen de pilots werkt men momenteel in samenspraak met de InnovatieFaciliteit aan nieuwe concepten. Deze nieuwe concepten liggen op het vlak van meer toegevoegde waarde (stepstones tussen stad-platteland, landschappelijk verantwoord ondernemen), netwerksamenwerking (centrale koepel voor de recreatiebranche, gebiedsontwikkeling) en competentieontwikkeling (leren, kennisontsluiting). Om toepassing in de sector daadwerkelijk te stimuleren, wordt vanuit de InnovatieFaciliteit gewerkt aan Best Practices en wordt de samenwerking met de Groene Kennis Coöperatie verder vorm gegeven. Het doel is dat dit innovatieve denken en handelen niet alleen het gedachtegoed van een groep koplopers blijft. Het moet gaan doorwerken naar de hele recreatiesector. Dat is een belangrijke opgave voor de komende tijd.'

Omschrijving

Ondersteunen van de uitvoering van het innovatieprogramma Recreatie en Ruimte, waarin het leren van een beperkt aantal vernieuwende pilotprojecten centraal staat.

Doel

De ambitie van het innovatieprogramma is om een dubbelslag te halen voor de recreatiesector; duurzaam rendement én co-producent van ruimtelijke kwaliteit. De recreatiesector is gebaat bij een zorgvuldige omgang met de ruimte. Het is dan ook welbegrepen eigenbelang van de sector om mee te investeren in de kwaliteit van de ruimte. Die ruimte is schaars en de kwaliteit daarvan in het landelijk gebied staat onder druk. De sector staat voor de uitdaging om een gewaardeerde co-producent te worden van ruimtelijke kwaliteit.

Kennisdoorwerking

In de uitvoering van het innovatieprogramma en de pilots worden de ervaringen opgetekend in onder andere een boekje met 'good practices' (februari 2010), verslag en artikelen studiereis en opstellen kennisagenda.

Producten

Rapportnr. 08.2.194: Winnen door Ruimte: Innovatieprogramma Recreatie en Ruimte 2009-2010; InnovatieNetwerk, Utrecht, november 2008.
www.recreatieenruimte.nl

Projectleider

Ir. Greet Overbeek, LEI
greet.overbeek@wur.nl

Joke Luttik, themacoördinator

Kennis voor een mooi Landschap

Veranderingen in ruimtegebruik laten hun sporen achter in het landschap. Tegelijkertijd is er de behoefte om bestaande landschapswaarden zoals authenticiteit, herkenbaarheid en rust te behouden en de toegankelijkheid van het landschap te verbeteren. Veel projecten binnen het thema Landschap onderzoeken het spanningsveld tussen nieuwe ontwikkelingen en landschapskwaliteit. Ontwikkelen met behoud van landschapskwaliteit is het motto, maar welke eisen stelt dat aan het ruimtegebruik?

De landschapswaarden die wij nu koesteren zijn in het verleden vaak ontstaan als onbedoelde neveneffecten. Een belangrijke vraag voor het thema Landschap is hoe het beleid het beste kan anticiperen op ruimtelijke ontwikkelingen die de landschappelijke kwaliteiten beïnvloeden, zoals ontwikkelingen in de landbouw, het klimaat en demografie. Vaak wordt pas op lokaal niveau echt duidelijk wat de impact is van ruimtelijke ontwikkelingen op het landschap.

'Het wordt mooier als u meedoet.' Zo stelt de Agenda Landschap. Maar wat maakt nu dat burgers mee gaan doen, en welke strategieën hanteren ze daarbij? En wat trekt potentiële sponsors over de streep? Onderzoek binnen het thema Landschap ondersteunt ook innovatieve vormen van samenwerking tussen burgers, ondernemers en overheden. Daar hoort ook bij het ontwikkelen van kennis, samen met partijen uit het veld. Kennis over landschap komt niet vanzelf op de juiste plek terecht. Daarom is er binnen het thema ook veel aandacht voor kennisuitwisseling.

Themateam Landschap

Joke Luttik, Alterra, onderdeel van Wageningen UR, joke.luttik@wur.nl

Louis Fliervoet, ministerie van LNV, directie Kennis, l.m.f.fliervoet@minlnv.nl

Kees Verbogt, ministerie van LNV, directie Platteland, k.verbogt@minlnv.nl

Wederkerigheid basis voor sponsoring

Opdrachtgever: Jos Wigger, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken Oost

Het ministerie van LNV heeft vier voorbeeldgebieden 'Investeren in landschap' geselecteerd waar de initiatiefnemers van organisaties plannen hebben om private middelen te genereren om het landschap mooier te maken. Bedrijven zijn niet vanzelf gemotiveerd om landschap te sponsoren. Wat moeten initiatiefnemers doen om bedrijven hiertoe te verleiden?

Inzicht in het proces

Dit onderzoek biedt inzicht in het proces om landschap te sponsoren. Literatuur, gesprekken met (ervarings)deskundigen en met bedrijven in twee voorbeeldgebieden – Amstelland en Het Groene Woud – vormen hiervoor de basis.

Geven of sponsoren

- Van geven naar sponsoren en samenwerken: Bedrijven die geven, spreken geen tegenprestatie af met de begunstigde organisatie. Bedrijven die sponsoren, doen dit wel. Bedrijven die met de begunstigde organisatie samenwerken, stellen daarbij ook gezamenlijk doelen en activiteiten vast.
- Sponsoring vraagt lange adem en een relatiegerichte aanpak: Sponsoring is als het beklimmen van een piramide, waarbij per trede verschillende groepen bijdragen van bedrijven worden onderscheiden. Cruciaal is het vinden van bedrijven voor een eerste bijdrage. Volgens de deskundigen is het een voordeel als de initiatiefnemer in het voorbeeldgebied met deze bedrijven al een zakelijk contact heeft opgebouwd.
- Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO): In Amstelland zijn kansrijke bedrijven voor een eerste bijdrage geïnterviewd en in Het Groene Woud partijen die al een bijdrage op de Streekrekening hebben gestort. De geïnterviewden leggen bij het sponsoren van goede doelen meestal geen duidelijke relatie met het imago van hun bedrijf, maar geven hier in het kader van MVO een eigen invulling aan.
- Voorwaarden aan de goede doelen en de begunstigde: Sommige geïnterviewden geven vooral, andere sponsoren vooral. Voor de gevers is de persoonlijke en maatschappelijke betrokkenheid belangrijk en het vertrouwen in de initiatiefnemer, zoals bij de Streekrekening in Het Groene Woud. Sponsors combineren vaak zakelijke doelen, zoals het kunnen netwerken en het vergroten van de betrokkenheid van de medewerkers bij het bedrijf. Daarbij telt ook het vertrouwen in de begunstigde organisatie en de sponsoractiviteit.

'Goed relatiemanagement belangrijk bij sponsoring'

Omschrijving

Onderzoek naar de ervaringen van en de relaties tussen initiatiefnemers van organisaties in twee voorbeeldgebieden en bedrijven op het gebied van sponsoring.

Doel

Inzicht krijgen in het proces en de voorwaarden van bedrijven om landschap te sponsoren.

Kennisdoorwerking

Duidelijk is gemaakt dat het vinden van bedrijven om landschap te sponsoren een proces van lange adem is en een relatiegerichte aanpak vraagt. De flyer en het rapport worden breed verspreid, onder meer op de komende Kennisdag Financiering Landschap.

Producten

LEI-Rapport 2010-001 en Flyer 10-002: *Blauwe ogen schieten tekort: Lessen voor sponsoring van landschap*; M.M.M. Overbeek, en R.P.M. de Graaff, 2009.

Relatiemanagement

Een goed relatiemanagement tussen de initiatiefnemers en de gevers of sponsors is belangrijk. Bedrijven storten nu in Het Groene Woud doorgaans maar één keer op de Streekrekening en missen het contact met de begunstigde om dat vaker te doen. Het binden van sponsors is een kwestie van lange adem en vraagt een relatiegerichte aanpak.

Blik op de toekomst

Om de piramide te beklimmen is het belangrijk om het sponsorbeleid af te stemmen op het strategische beleid van de initiatiefnemers in de voorbeeldgebieden. Cruciaal is het vinden van kansrijke bedrijven voor een eerste bijdrage. Om hen hiertoe te verleiden is een verhaal nodig over het gebied dat hen aanspreekt, een passende tegenprestatie en een diversiteit aan mogelijkheden voor een bijdrage. Om te zorgen dat bedrijven blijven bijdragen, is het belangrijk om de bekendheid met en betrokkenheid bij het gebied te vergroten.

Projectleider

Ir. Greet Overbeek, LEI
greet.overbeek@wur.nl

Profiteren van een schaalvergroting in de landbouw

Opdrachtgevers: Kees Verbogt, ministerie van LNV, directie Natuur, Landschap en Platteland
Peter Hilgen, ministerie van LNV, directie Kennis en Innovatie

Het kleinschalig groene karakter, kernkwaliteit van het Nationaal Landschap Noordoost-Twente, wordt door de landbouw als een te krappe jas ervaren. Dit leidt tot slijtage van het landschap. Houtwallen en singels verdwijnen. Voor Noordoost-Twente een uitdaging; schaalvergroting in de landbouw combineren met een versterking van het kleinschalige groene karakter van het Twentse landschap.

*Aanpak werkt als een katalysator
in de communicatie'*

Cascoconcept

Voor het pilotgebied Mander-Manderveen in de gemeente Tubbergen is onderzocht of schaalvergroting in de landbouw kan bijdragen aan een structurele versterking van het groene karakter van het landschap. Hiervoor is gebruik gemaakt van het cascoconcept, dat uitgaat van het ruimtelijk groeperen van verschillende functies van het landelijk gebied op basis van hun dynamiek. Het casco, onder andere bestaande uit de hoofdstructuur van singels en houtwallen, is op kaart vastgelegd en de elementen zijn benoemd die, mits elders in het pilotgebied gecompenseerd, mogen verdwijnen. Dit bleek ca. 15% te zijn. Er is rekening gehouden met de behoud- en hersteldoelen van de provincie Overijssel en de gewenste kavelgrootte vanuit de landbouwsector. Kan met toepassing van compensatie het groene karakter worden versterkt en neemt de landschapdiversiteit toe? Dit is onder andere onderzocht met 3D-visualisaties.

Zoek nieuwe structuren

De cascobenadering helpt om de doelen vorm te geven voor het nationaal landschap: behoud en ontwikkeling van het landschap inclusief al haar functies. Dit is uitgewerkt en getoetst in het pilotgebied Mander-Manderveen. Door niet alleen te focussen op de bestaande situatie, maar ook de landschapsdynamiek erbij te betrekken, wordt zichtbaar gemaakt welke landschappen ruimte bieden aan landbouwontwikkelingen en welke niet. De methode heeft duidelijk gemaakt dat in sterk veranderde dynamische landschappen het handhaven van oude structuren niet altijd haalbaar is. Dan moet er worden gezocht naar nieuwe structuren. Landschappelijke beplanting combineren met het realiseren van EHS-natuurdoelen is een kansrijke combinatie. Door de cascobenadering wordt de landschapdiversiteit vergroot en neemt het totale areaal landschappelijke beplantingen toe.

3D-visualisatie van het Matenlandschap (Mosbeek) omstreeks 1900

3D-visualisatie van het Matenlandschap in de huidige situatie
De veranderingen t.o.v 1900 zijn gering

Gebied niet 'op slot'

In het onderzoek is een bestaand concept toegepast voor een nieuwe beleidsopgave. Voor behoud en herstel van het kleinschalige groene karakter van het nationale landschap Noordoost-Twente is een kader geschetst waarlangs de doelen bereikt kunnen worden zonder dat het gebied 'op slot gaat' voor landbouw die voor de wereldmarkt wil produceren. Dit kader is generiek en ook toepasbaar in andere landschappen met een kleinschalig groen karakter. Deze aanpak blijkt als een katalysator te werken in de communicatie tussen provincie en gemeenten over het uitwerken en vooral het kansrijk toepassen van deze kennis in een gebiedsopgave.

Blik op de toekomst

De methode is ontwikkeld in nauwe samenspraak met de provincie Overijssel en de gemeente Tubbergen. Op dit moment wordt gewerkt aan het ontwikkelen van draagvlak bij de stakeholders in het pilotgebied onder andere met 3D-visualisaties. Het werken vanuit de basis van de uitgewerkte kernkwaliteiten met ondersteuning in het proces door workshops en 3D-visualisaties kan ook in andere Nationale Landschappen zijn toepassing vinden.

Omschrijving

Behoud en herstel van het kleinschalig groene karakter van het nationaal landschap Noordoost-Twente realiseren bij een toenemende schaalvergroting in de landbouw.

Doel

Ontwikkelen van een generieke methode die de kaders voor behoud en herstel van het groene karakter aangeeft en die tegelijkertijd de ruimte beschrijft die beschikbaar is voor schaalvergroting. De effecten van de toepassing van de methodiek op het landschap weergeven met behulp van 3D-visualisatie.

Kennisdoorwerking

De provincie Overijssel en de gemeente Tubbergen willen de methode verankeren in hun landschapsbeleid en uitwerken voor de gehele gemeente.

Producten

GIS-database van het pilotgebied met het casco van het landschap;
Diverse presentaties;
Brochure in voorbereiding in samenspraak met provincie en gemeente, mei 2010.

Projectleider
Drs. Arjan Koomen, Alterra
arjan.koomen@wur.nl

Projectleider
Ing. Gilbert Maas, Alterra
gilbert.maas@wur.nl

Ondernemersnetwerk binnen de Nieuwe Hollandse Waterlinie

Opdrachtgever: Peter Ros, Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie

Het Nationaal Landschap de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) moet zich ruimtelijk, economisch en cultureel ontwikkelen tot een herkenbare groene buffer binnen de Randstad. Naast restauratiewerkzaamheden en inrichtingsmaatregelen gaan ook ondernemers het gezicht bepalen van een leefbare Waterlinie. Een ondernemersnetwerk gaat nieuwe producten en diensten ontwikkelen.

Hoofdkwartier met loges

De Kamers van Koophandel (Midden-Nederland en Brabant) en het projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie hebben een nieuw platform opgericht, het Hoofdkwartier, dat zich bezighoudt met het coördineren van dit ondernemersnetwerk, de marketing en productontwikkeling. Dit Hoofdkwartier stimuleert samenwerking tussen ondernemers en probeert de productontwikkeling aan te laten sluiten bij de identiteit van de Waterlinie. Deze producten en diensten moeten het nieuwe gezicht van de Waterlinie gaan vormen. Er is een grote drive bij de deelnemers om met elkaar aan de slag te gaan.

Omdat de Waterlinie een gebied van ongeveer 90 kilometer bestrijkt, zijn de ondernemers verdeeld in drie zogenaamde loges: noord, midden en zuid. Elke loge vormt een zelfstandig platform voor ambitieuze ondernemers. Binnen elke loge wordt gewerkt volgens een gezamenlijk opgestelde werkopvatting of gedragscode (Code of Practice) met afspraken over samenwerking, na te streven kwaliteit, de relatie met NHW en omgaan met gedeelde informatie.

Diversiteit ondernemers

Gedurende 2009 zijn ongeveer 150 ondernemers enthousiast gemaakt om mee te doen. Deze ondernemers verschillen onderling enorm. Er zijn ondernemers die al iets doen met de Waterlinie, voornamelijk exploitanten van forten. Daarnaast bestaat het netwerk uit: verhalenvertellers, evenementenbureaus, filmmakers, camping- en hoteleigenaren en kunstenaars. De eerste ideeën en producten worden begin 2010 verwacht. Hiervoor heeft het Hoofdkwartier een startsubsidie ter beschikking gesteld.

Speed-date sessie tussen Linie-ondernemers

Ondertekening Code of Practice door ondernemersgroep

Blik op de toekomst

In maart 2010 hebben de eerste ondernemers zich aangesloten bij de loges door de Code of Practice en de kwaliteitsstandaard van de NHW te ondertekenen. Deze Code of Practice is opgesteld door de ondernemers zelf, onder begeleiding van Alterra. De eerste productideeën beginnen vorm te krijgen. Van het gebruik van de forten als locaties voor tankstations voor elektrische auto's tot het organiseren van evenementen voor verhalenvertellers.

Omschrijving

Oprichten van een ondernemersnetwerk om nieuwe producten en diensten te ontwikkelen, die samen het nieuwe gezicht van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NH) moeten vormen.

Doel

Het Nationaal Landschap de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) ruimtelijk, economisch en cultureel ontwikkelen tot een herkenbare groene buffer binnen de Randstad.

Kennisdoorwerking

De activiteiten binnen het project Hoofdkwartier worden medegefinancierd met Europees geld via het InterregIvb-project COLLABOR8. Via dit project wordt kennis uitgewisseld met nationale landschappen in Engeland, Wales, België en Ierland, die eenzelfde soort project hebben lopen. Deze nationale landschappen gebruiken de culturele identiteit van een gebied (the sense of place) om ondernemers uit te dagen nieuwe producten te maken (the power of place).

Producten

Interne notitie en PowerPoint-presentatie zijn op aanvraag beschikbaar bij de projectleider.

Projectleider

Ir. Titus Wejschedé, Alterra
titus.wejschede@wur.nl

Succesvolle strategieën van burgerinitiatieven

Opdrachtgever: Marjolein Pardoën, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken Zuid
Tamar Kok, ministerie LNV, directie Kennis en Innovatie

Eigen verantwoordelijkheid en zelfinitiatief worden steeds belangrijker. Burgers wachten niet meer af of de overheid hen informeert of erbij betreft. Zij worden actief voor zaken die zij belangrijk vinden. Het ministerie van LNV heeft aandacht voor burgerinitiatieven en moedigt burgers aan een actievere rol in inrichting en beheer van het landschap te spelen.

Verschillende strategieën

Eerder in de serie Burgers en Landschap zijn voorbeelden van burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief (deel 1) verkend en trends en theorieën over betrokkenheid van burgers (deel 2). Dit derde deel gaat in op strategieën van burgerinitiatieven. In het realiseren van hun doelen hanteren initiatiefnemers verschillende strategieën, zoals het binden van mensen aan je initiatief, communiceren over je initiatief, fondsen zoeken, institutionaliseren, overheid benaderen, juridisch pad kiezen.

Vier initiatieven onder de loep

Diverse aspecten van strategieën zijn onderzocht. Hoe komen strategieën tot stand? Welke strategieën hanteren burgerinitiatieven en waarom? Hoe worden de strategieën ervaren in de omgeving van het initiatief? En welke strategieën bestempelt men als succesvol? Daarbij is naar vier initiatieven op het vlak van landschap gekeken: Stichting IJsselhoeven, Stichting Natuurlijk Grasweggebied, Stichting Boermarke Essen en Aa's en Stichting Lingewaard Natuurlijk. In het theoretisch kader is gebruik gemaakt van systeemtheoretische beginselen en concepten als vertrouwen, macht, informaliteit, idealen en sociaal leren.

Meerdere pijlen

In de burgerinitiatieven worden persoonlijke interesses en belangen gekoppeld aan een publieke zaak. Daarnaast zijn er altijd meerdere pijlen die tegelijkertijd worden afgeschoten en dat is lastig voor overheden. Deze combinatie van strategieën is niet altijd bewust of planmatig, maar vaak onbewust, flexibel en pragmatisch. Strategieën kunnen dus dynamisch en veranderlijk zijn.

Er is een grote variatie in de soorten strategieën. We zien grofweg drie vormen:

- Principiële strategieën binden de groep, staan niet ter discussie en worden ook niet bijgesteld in reactie op de buitenwereld.

'Burgerinitiatieven effectief door combinatie van strategieën in te zetten'

BURGERS EN LANDSCHAP DEEL 3

- Interactieve strategieën ontstaan in wisselwerking met omgevingsfactoren en worden veelvuldig bijgesteld. Het kan gaan om het verkrijgen van macht en autonomie, maar ook om het opbouwen van een vertrouwensrelatie met bijvoorbeeld overheden. Deze interactie valt of staat met het doorzettingsvermogen van de initiatiefnemers.
- Operationele strategieën bestaan uit een breed scala van activiteiten gericht op het bekend maken van het initiatief en het peilen van de beeldvorming als eerste stapjes richting algemeen vertrouwen. Ze vormen eigenlijk de sociale antenne van het initiatief.

Omdat de interactie met omgeving zo belangrijk is, blijken professionaliseren en het goed in staat zijn om verschillende werelden te verbinden en te overbruggen doorslaggevend. Verder blijken brede bekendheid, het mobiliseren van kennis en aanmeten van een officiële organisatievorm goed te werken.

Blik op de toekomst

Maatschappelijk en beleidsmatig is er veel aandacht voor burgerinitiatieven. Er is echter nog veel te ontdekken over allerlei aspecten van burgerinitiatieven. Burgerinitiatieven lopen soms minder in de pas dan bijvoorbeeld burgerparticipatie, maar zijn veelal effectiever. Het is dus interessant om er meer van te weten. In toekomstig onderzoek wordt dan ook gekeken naar de doorwerking van initiatieven en wordt meer nadruk gelegd op de (politieke) context van burgerinitiatieven.

Omschrijving

Interactie met omgeving is belangrijk voor het welslagen van burgerinitiatieven. De verschillende strategieën en de vasthoudendheid die burgerinitiatieven karakteriseren worden echter niet altijd begrepen of gewaardeerd door overheden en andere organisaties.

Doel

Inzicht leveren in strategieën van burgerinitiatieven. Het gaat er daarbij om welke strategieën gehanteerd worden, hoe zij tot stand komen, hoe ze worden ervaren door de omgeving en welke factoren een succesfactor of juist een obstakel vormen.

Kennisdoorwerking

Beleidsmatig is er veel aandacht voor burgerinitiatieven en bestaat het idee dat veel van het beleid door burgerinitiatieven verder kan worden gebracht. Inzicht in hoe het burgerinitiatieven vergaat, hun strategieën en de obstakels die zij tegenkomen biedt de mogelijkheid een betere afstemming te vinden tussen burgerinitiatieven en overheden. Dit onderzoek draagt bij aan de nadere invulling van het landschapsbeleid van het ministerie van LNV en VROM, dat gelanceerd is in de Agenda Landschap onder het motto 'het wordt mooier als u meedoet'. Daarnaast experimenteert het ministerie van LNV met het faciliteren van vijf burgerinitiatieven. Hierbij kan de kennis over strategieën van burgerinitiatieven een constructieve bijdrage leveren.

Producten

Burgers en Landschap deel 3: Strategieën van burgerinitiatieven. Presentatie Kennisdag LNV 2009. Notitie beleidservaringen relatie rijksbeleid en burgerinitiatieven

Projectleider
Rosalie van Dam, Alterra
roel.during@wur.nl

Gevolgen voor landschap pas concreet op lokaal niveau

Opdrachtgever: Johanneke Henstra, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken West

Het landschap is veelal de resultante van allerlei ruimtelijke ontwikkelingen. De gevolgen voor het landschap worden vaak pas (te) laat duidelijk. De landschapsimpactanalyse probeert op lokaal niveau de (potentiële) impact van ontwikkelingen op het landschap concreet inzichtelijk te maken. Beleidsmakers kunnen zo anticiperen op behoud en versterking van de landschappelijke kwaliteiten.

'Discussie over landschap op lokaal niveau voeren'

Impact van ontwikkelingen

Het uitgangspunt voor het ruimtelijk beleid binnen Nationale Landschappen is 'behoud door ontwikkeling'. Echter, in de praktijk van gebiedsontwikkeling zijn zowel de landschappelijke (kern)kwaliteiten als de ruimtelijke ontwikkelingen van tevoren vaak weinig concreet omschreven.

Daardoor is het meestal moeilijk te beoordelen wat de daadwerkelijke impact van bepaalde ontwikkelingen op het landschap is en of behoud en ontwikkeling wel echt samen kunnen gaan. Er is een verkenning uitgevoerd naar het instrument van een landschapsimpactanalyse (LIA). Doel van dit instrument is om heel concreet inzichtelijk te maken welke ruimtelijke ontwikkelingen wel en niet samengaan met het behoud en de versterking van het landschap. Voor dit onderzoek is ingezoomd op drie deelgebieden (polders) binnen het Nationaal Landschap Groene Hart, met ieder specifieke landschappelijke karakteristieken en een eigen ruimtelijke dynamiek.

Meerwaarde LIA

Het onderzoek laat zien op welke wijze een landschapsimpactanalyse op lokaal niveau wordt uitgevoerd en wat de meerwaarde ervan is voor de discussie en besluitvorming over behoud en versterking van landschappelijke kwaliteiten.

Het is duidelijk van belang om oog te houden voor de landschappelijke diversiteit binnen Nationale Landschappen en om de discussie over behoud en ontwikkeling op lokaal niveau te voeren. Pas op dit lokale niveau wordt de impact van ruimtelijke ontwikkelingen echt concreet. De LIA dwingt om heel concreet de lokale landschappelijke karakteristieken en ruimtelijke ontwikkelingen te benoemen en daardoor raakt het instrument ook direct aan de leefomgeving en belevingswereld van lokale betrokkenen. Hiermee kan het een geschikt instrument zijn om in gesprek te komen met de betrokkenen bij een gebiedsproces.

Nieuw op lokaal niveau

In de Agenda Landschap wordt de verkenning van het instrument landschapsimpactanalyse als belangrijk actiepunt benoemd. Voor zover bekend is het instrument nog niet eerder uitgewerkt op lokaal niveau.

Blik op de toekomst

De ervaringen met de LIA in deze studie laten zien hoe belangrijk het is om de discussie over behoud en versterking van het landschap op lokaal niveau te voeren, rekening houdend met de diversiteit aan landschappelijke karakteristieken. Pas op het lokale niveau wordt de impact op het landschap echt concreet.

Een belangrijke vervolgstap is methoden ontwikkelen om het belang van verschillende landschappelijke karakteristieken onderling te wegen. Daarbij moeten ook eventuele nieuwe landschappelijke karakteristieken worden meegewogen.

Omschrijving

Uitvoeren van een verkenning van een landschapsimpactanalyse voor drie deelgebieden in het Groene Hart.

Doel

Verkenning van het instrument landschapsimpactanalyse (LIA) met als doel om beleidsmakers meer inzicht te geven in de (potentiële) impact van ruimtelijke ontwikkelingen op het landschap en aanknopingspunten om daar desgewenst op te sturen.

Kennisdoorwerking

De LIA's zijn toegepast op actuele casestudies/deelgebieden in het Groene Hart en kunnen daar hun meerwaarde hebben. De uitkomsten van dit onderzoek worden geïntegreerd in de Kwaliteitsatlas voor het Groene Hart (www.kwaliteitsatlas.nl) en kunnen daarmee ook onder de aandacht gebracht worden van lokale beleidsmakers in het Groene Hart. De gemeenten Woerden en Maarssen zijn bezig met de ontwikkeling van een Landschapsontwikkelingsplan (LOP). De uitkomsten van dit onderzoek kunnen als input voor dat LOP worden gebruikt. De lessen van dit project, vooral over de methodiek van de LIA, zijn ook voor andere (nationale) landschappen van waarde.

Producten

Alterra-rapport 1972: *Verkenning van een landschapsimpactanalyse*; B.C. Breman, T.J. Weijsschedé, C.H.M. de Bont, 2009.

Partners buiten Wageningen UR

Josje van Noorden, Programmabureau Groene Hart.
Ben Fisser, Provincie Zuid-Holland.
Onno Raymakers. Provincie Utrecht

Projectleider

Ir. Bas Breman, Alterra
bas.breman@wur.nl

Landschappelijk ondernemerschap

Opdrachtgever: Louis Fliervoet, ministerie van LNV, directie Kennis en Innovatie

Het landschap wordt steeds meer gewaardeerd, maar hoe wordt het landschap in de toekomst beheerd en behouden en met welke middelen? Wat zijn de mogelijkheden voor landschappelijk ondernemerschap, bijvoorbeeld agrarisch natuurbeheer of het oogsten van biomassa uit het landschap voor bio-energie?

‘Ondernemerskansen gebaat bij integrale regionale aanpak’

Impressie van het huidige landschap gezien vanaf de Grift (links) van deelgebied 2 vlakbij Achterberg in het westelijke deel van het Binnenveld. Door landschaps-elementen zo te verzetten dat tevens het lineaire karakter van het landschap versterkt wordt kan agrarische productie met landschapsversterking worden gecombineerd. Op de website www.binnenveld.wur.nl staat een driedimensionale weergave van deze herverkeveling.

Hoe duurzaam te beheren?

Dit onderzoek stelt de vraag “Hoe kunnen de huidige landschapsbeheerders in de toekomst werken aan duurzaam beheer van het landschap?” Er is gelet op de mogelijkheden op lokaal bedrijfsniveau, maar ook overstijgend op regioniveau. De mogelijkheden van bio-energieproductie zijn hierbij expliciet meegenomen. Het onderzoek is uitgevoerd in samenwerking met actoren in het Binnenveld in de Gelderse Vallei.

Praktijkvoorbeelden

Er is veel animo onder betrokkenen om na te denken over hun toekomstmogelijkheden in hun gebied. Er zijn echter zoveel initiatieven, onderzoeken en partijen actief in individuele regio's dat dit voor betrokkenen niet meer te overzien is. De randvoorwaarden om over de toekomst na te kunnen denken zijn zeer belangrijk. Zeker als het gaat om het formuleren van een toekomstvisie op de langere termijn voor een heel gebied. Als er teveel onzekerheid is op bedrijfs- en regioniveau, dan blijken innovatieve ondernemerskansen zoals bio-energieproductie al snel een brug te ver.

Schroom om zich te verdiepen in toekomstige mogelijkheden voor agrarisch ondernemerschap zoals bio-energie, kan zijn gestoeld op onzekerheid over de toekomst (op korte termijn) of het moeten aangaan van samenwerkingsverbanden. Het aandragen van praktijkvoorbeelden van succesvolle mogelijkheden leek de meeste interesse te wekken.

Integrale landschapsbenadering

Het onderzoek heeft plaatsgevonden in het Binnenveld, een voorbeeldgebied voor LNV, waar de hoeveelheid aan actoren en belangen een uitdaging vormt voor het vinden van gezamenlijke standpunten. Dit heeft in dit project geleid tot inzichten over de te nemen barrières bij de mogelijke implementatie en vertaling van nationaal beleid naar het vervaardigen van een regionale aanpak. Een integrale landschapsbenadering kan een uitgangspunt bij uitstek zijn, waarbij alle actoren elkaar kunnen ontmoeten. Dit vergt

Het aanleggen van nieuwe beplanting rondom kavels kan goed samengaan met het aanleggen van een pad voor onderhoud van de houtwallen. Dit pad zou tevens opengesteld kunnen worden voor recreatief gebruik.

echter wel een centraal aanspreekpunt omdat de trekkracht van individuele agenda's te groot lijkt om dit te kunnen verwezenlijken. Dit project heeft ook een overzicht opgeleverd van regionale ondernemerskansen in het landschapsbeheer.

Blik op de toekomst

Staatsbosbeheer zal steeds meer bij regionale benaderingen betrokken moeten zijn, omdat zij een steeds belangrijkere speler wordt in landschap, niet alleen als grondeigenaar maar ook als landschapsbeheerder.

Omschrijving

Ondernemerskansen inventariseren, vooral voor biomassa voor bio-energie, en kijken hoe en of de huidige landschapsbeheerders deze kansen kunnen benutten.

Doel

Invulling geven aan duurzaam landschapsbeheer in de regio met oog voor ondernemerskansen.

Kennisdoorwerking

Er is een rapport en een folder geschreven voor de verspreiding en bewustwording van mogelijke ondernemerskansen. Er is een bijdrage geleverd aan het regionale proces van gebiedsontwikkeling en het richting geven naar een duurzame toekomst. De stuurgroep bestond uit diverse partijen (directie Kennis, directie Regionale Zaken Oost en Provincie Fryslân), die tijdens en na afloop van het project discussieerden over de implementatiemogelijkheden van de in dit project opgedane kennis.

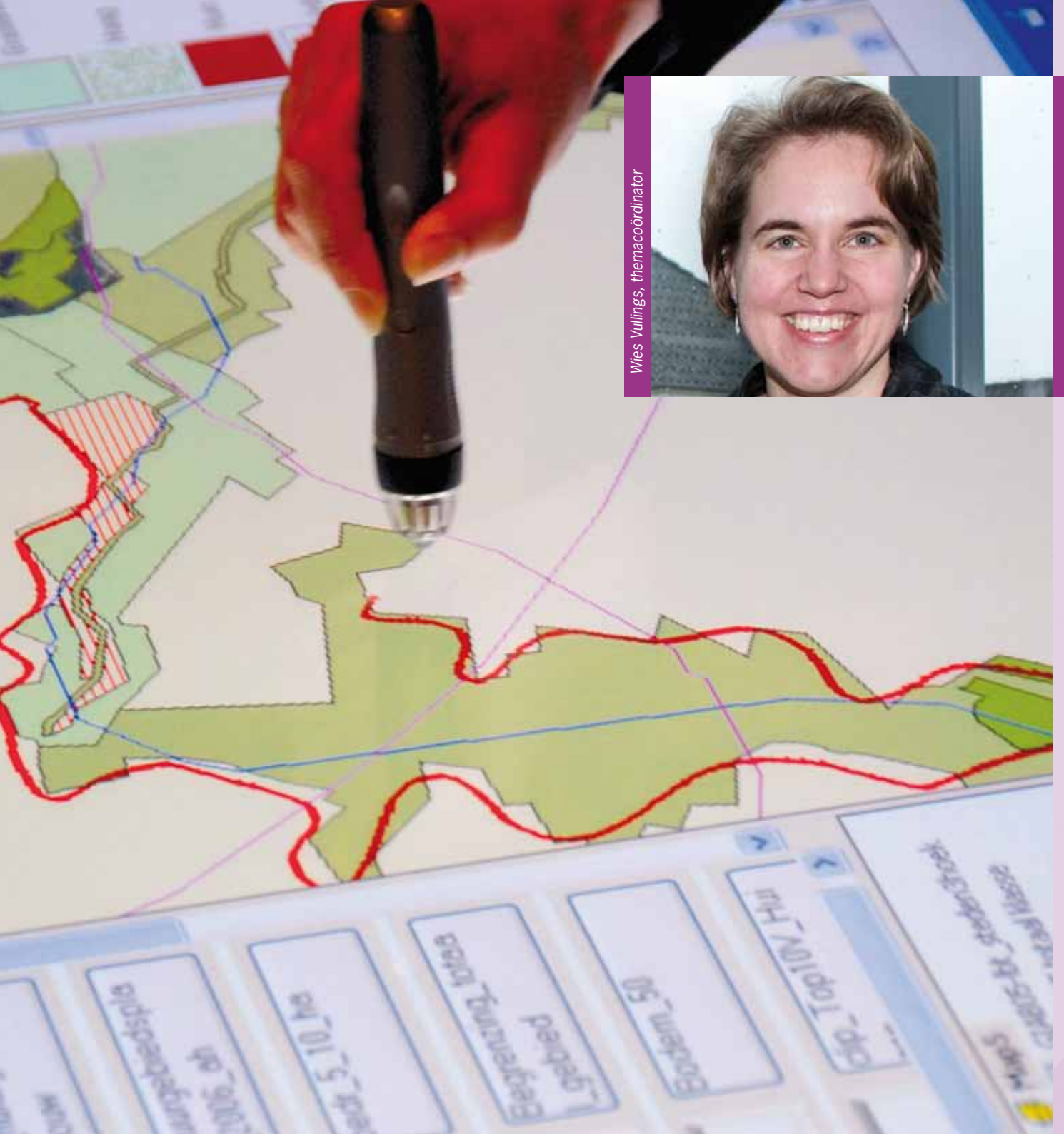
Producten

Alterra-rapport 1889: *Duurzaamland-schapsbeheer. Perspectief vanuit huidige landschapsbeheerders*; I.R. Geijzendorffer, R.M.A. Hoefs, R.A.M. Schrijver, J.H. Spijker, E.A. de Vries, 2010.
Website: www.binnenveld.wur.nl

Projectleider

Dr.ir. Ilse Geijzendorffer, Alterra
ilse.geijzendorffer@wur.nl

Wies Vullings, themacoördinator

Geo-informatie, gevarieerd en breed inzetbaar

Geo-informatie is een heel breed thema. Veel informatie die gebruikt wordt voor het nemen van beslissingen door de overheid, is geo-informatie. Zeker bij een ministerie als LNV, waar veel beleidsonderwerpen aan locatie gebonden zijn. Bij de ontwikkeling van de EHS speelt de vraag: Waar kan de EHS verder worden uitgebreid? Bij dierziekten is dat: Waar heerst de Q-koorts en waar moeten er maatregelen worden genomen? Dit soort vragen hebben een hele duidelijke ruimtelijke component.

Achter sommige vragen verwacht je echter niet zo snel een geo-informatie-georiënteerde oplossing zoals: Hoe meet je op lokaal niveau de depositiebeperkende effecten van groenelementen en hoe maak je die effecten zichtbaar? Het onderzoek hiernaar wordt verderop toegelicht.

Het thema Geo-informatie probeert het gebruik van geo-informatie op allerlei niveaus en manieren te stimuleren. Doordat geo-informatie zo breed inzetbaar is, kan het antwoorden geven op vragen die op veel beleidsgebieden spelen. De projecten die afgelopen jaar uitgevoerd zijn, weerspiegelen dit. Ze zijn heel verschillend van aard.

Themateam Geo-informatie

Wies Vullings, Alterra, onderdeel van Wageningen UR, wies.vullings@wur.nl

Frans Lips, ministerie van LNV, directie Organisatie Bedrijfsvoering, f.lips@minlnv.nl

Jo Hoogenboom, ministerie van LNV, directie Kennis, j.t.m.hoogenboom@minlnv.nl

Joost van Uum, Dienst Landelijk Gebied, j.v.uum@minlnv.nl

Geo in het proces van gebiedsontwikkeling

Opdrachtgever: Joost van Uum en Pieter Boone, Dienst Landelijk Gebied

LNV wil leidend zijn bij gebiedsontwikkeling. De door LNV gebruikte definitie van gebiedsontwikkeling is: 'transitie van gebiedsfuncties voor realisatie van maatschappelijke doelen'. Om hierin voorop te lopen moet LNV continue vernieuwen en met moderne instrumenten werken. Geo-instrumenten kunnen hieraan een belangrijke bijdrage leveren.

Geo-instrumentarium

Gekeken is waar in de gebiedsontwikkeling het geo-instrumentarium een bijdrage kan leveren om het proces te ondersteunen en verbeteren. De onderzoekers hebben zich binnen het gebiedsontwikkelingsproces toegespitst op de stap van landschapsanalyse. Daarnaast is voor één geo-instrument, de MapTable, gewerkt aan een betere inpassing binnen het proces door een schetsmodule te ontwikkelen.

Inventarisatie

Belangrijk om te weten is dat het gebiedsontwikkelingsproces complex is, met meerdere, zeer verschillende fasen en dat je goed moet nagaan welk geo-instrument op welk moment in het proces een constructieve bijdrage kan leveren. Daarnaast moet men niet vergeten dat een geo-instrument een middel moet zijn om het proces effectiever en efficiënter te laten verlopen. Het is niet een doel op zich. Met dit in het achterhoofd is gewerkt aan een inventarisatie van interessante geo-instrumenten en een serie karakteristieken die zowel voor de instrumenten als het proces kunnen gelden. Matching tussen instrumenten en de toepassing ervan op het juiste moment in het proces is daardoor eenvoudiger te realiseren. Voor één geo-instrument, de MapTable, is gewerkt aan een betere inpassing binnen het proces. Er is een module voor schetsfunctionaliteit ontwikkeld, zodat men met name aan het begin van de ontwerpfase (verkenning en visievorming) op dezelfde manier digitaal kan schetsen als op analoge papieren vellen altijd al gebeurde.

Innovatieve schetsmodule

Gekeken is naar een manier om makkelijker vast te stellen wanneer een bepaald instrument een constructieve bijdrage kan leveren aan het gebiedsontwikkelingsproces, door het toekennen van karakteristieken aan zowel instrumenten als fasen. Daarnaast is de schetsmodule voor MapTable een innovatieve ontwikkeling, omdat men daarmee kan schetsen zoals op papier.

Blik op de toekomst

Digitaal werken met geo-instrumenten gaat een steeds belangrijkere rol spelen in het proces van gebiedsontwikkeling. Het is belangrijk te realiseren dat geo-instrumenten niet als een traditioneel GIS kunnen worden ingezet, maar dat aanpassingen nodig zijn die aansluiten bij de werkwijze van de gebruiker en die passen op een bepaald moment in het proces. Voorbeelden zijn het ontwikkelen van een rekenmodule voor de MapTable, waarmee men direct tijdens de ontwerpfasen berekeningen kan uitvoeren. Totaal anders is het ontwikkelen van een applicatie voor smartphones. Tijdens een veldbezoek in het gebied kunnen gebruikers daarin relevante informatie bekijken en kan men plaatsgebonden opmerkingen, scores of antwoorden op vragen invoeren om de beschikbare informatie over het projectgebied te verrijken.

Omschrijving

Een overzicht creëren van welke geo-instrumenten een vernieuwende bijdrage kunnen leveren op onderdelen van het gebiedsontwikkelingsproces.

Doel

Voor het overzicht is geconcentreerd op de stap van landschapsanalyse binnen het proces van gebiedsontwikkeling en op de ontwikkeling van software voor de schetsfunctionaliteit op de MapTable.

Kennisdoorwerking

Betere bekendheid en gebruik van geo-instrumenten binnen het proces van gebiedsontwikkeling voor de ontwerpers. Er zijn veel mogelijkheden om het proces effectiever en efficiënter te laten verlopen door geo-instrumenten op verschillende momenten tijdens het proces van gebiedsontwikkeling in te zetten. Deze mogelijkheden zijn vaak niet bekend of worden niet herkend. Door de groep hoofdontwerpers van DLG te betrekken bij het onderzoek (interview, uitvoering case en eindpresentatie) wordt de kennis direct doorgegeven aan de belangrijkste doelgroep binnen LNV.

Producten

Rapport: *Vernieuwende bijdrage van geo-instrumentarium in het proces van gebiedsinrichting; Met specifieke aandacht voor de MapTable en landschapsanalyse*; J.D. Bulens, A. de Jong, I.J. La Riviere en L.A.E. Vullings, 2009. Wageningen, Alterra
Software: schetsfunctionaliteit voor de MapTable.

Projectleider

Dr. Wies Vullings, Alterra
wies.vullings@wur.nl

Projectleider

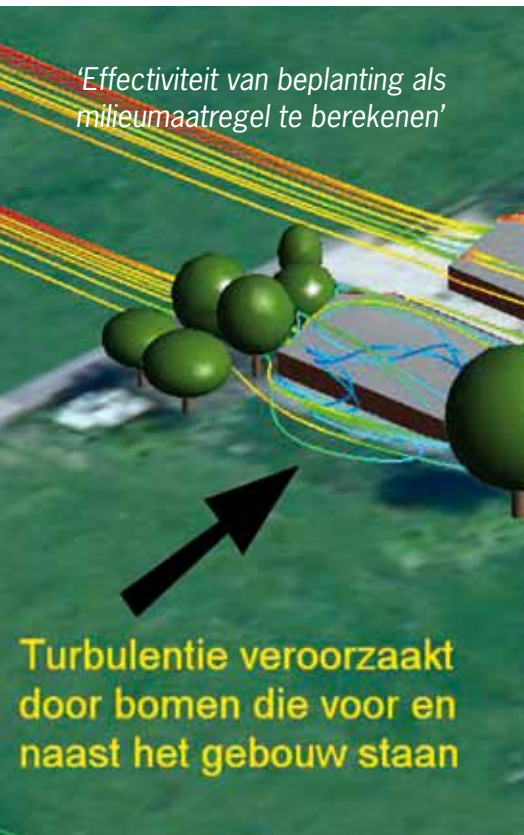
Ir. Jandirk Bulens, Alterra
jandirk.bulens@wur.nl

Erf- en wegbeplanting als milieumaatregel

Opdrachtgever: Anja van Gernerden, ministerie van LNV, directie Landbouw

Het is bekend dat erf- en wegbeplanting in theorie een effect kan hebben op de verspreiding van verschillende luchtverontreinigende stoffen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan ammoniak en fijn stof. Er ontbreekt echter nog veel kennis om erf- en wegbeplanting daadwerkelijk in te kunnen zetten als gebiedsgerichte milieumaatregel.

Effecten op bedrijfsniveau

Gekeken is of het mogelijk is om de effecten van het gebruik van erf- en wegbeplanting als milieumaatregel te berekenen op bedrijfsniveau. Er is een 3-dimensionaal model gemaakt, waarmee de luchtstroming rond een gebouw en de erfbeplanting berekend en gevisualiseerd kan worden (virtuele windtunnel). De uitstoot uit een emissiepunt in het gebouw is hierbij meegenomen. De luchtstroming bepaald hoe uitgestoten materie zich in de omgeving verspreidt. Dit geeft inzicht in de verspreiding van materie vanuit een emissiepunt door de omgeving en de invloed die een specifieke opstelling van erfbeplanting op deze verspreiding heeft.

3-dimensionaal model

- De invloed van erfbeplanting op de lokale luchtstroming kan op bedrijfsniveau gemodelleerd en gevisualiseerd worden;
- 3D-visualisatie is een geschikt hulpmiddel bij het beoordelen van de aantrekkelijkheid van groenontwerp in het landschap;
- 3D-visualisatie van zowel landschapsonwerp als luchtstroming is een geschikt hulpmiddel bij communicatie met betrokken partijen (inzichtelijker dan getallen of beschrijvingen);
- Een koppeling met veldmetingen is nodig om het milieueffect te kunnen modelleren.

Blik op de toekomst

Als de koppeling met veldmetingen wordt gemaakt, is het mogelijk om een model te ontwikkelen waarmee de effectiviteit van beplanting als milieumaatregel bij ammoniakdepositie en fijn stof emissie op bedrijfsniveau berekend kan worden. In de 3-dimensionale modelomgeving kan worden geëxperimenteerd met verschillende inrichtingsscenario's om de effectiviteit van verschillende opstellingen van beplanting te bepalen.

Omschrijving

Het project '3D meten en weten' heeft aangetoond dat het mogelijk is om op bedrijfsniveau de invloed van erfbeplanting op de lokale luchtstroming te modelleren en te visualiseren.

Doel

Het project betreft het realiseren van een eerste opzet van een model- en ontwerp-instrumentarium. Hiermee zijn op bedrijfsniveau de effecten van het gebruik van erf- en wegbeplanting als milieumaatregel bij ammoniakdepositie en fijn stof emissie te berekenen. Ook wordt de mogelijkheid verkend om de landschappelijke verschijningsvorm in 3D te visualiseren. Hiermee is de aantrekkelijkheid van het groenontwerp in het landschap te bepalen.

Kennisdoorwerking

Het 3-dimensionaal modelleren van luchtstroming rondom een gebouw inclusief de erfbeplanting is een belangrijke eerste stap voor de ontwikkeling van een model om het milieueffect van beplanting op bedrijfsniveau te berekenen. Koppeling van het ontwikkelde model met meetgegevens uit veldwaarnemingen of proefopstellingen is de volgende stap die nu gemaakt kan worden.

Producten

Presentatie bij LNV: *Erf- en wegbeplanting als milieumaatregel*, 13-10-2009.

Presentatie bij Alterra: *Verbeeldend kiezen*, SELS bijeenkomst 19-05-2009.

Poster: *Imaging options: Design, computation and communication in a 3D virtual environment*;

Henk Kramer, Matthijs Danes and Arjan de Jong. SELS meeting 21-10-2009, Alterra, Wageningen.

Projectleider

Ing. Henk Kramer, Alterra
henk.kramer@wur.nl

Geautomatiseerde kartering van het landelijk gebied

Opdrachtgever: Frans Lips, ministerie van LNV, directie Internationale Zaken
Marc Middendorp, ministerie van LNV, Dienst Regelingen

De EU heeft recent geconcludeerd dat Nederlandse agrariërs bij hun landbouwsubsidieaanvraag een te grote referentieoppervlakte voor subsidiabele landbouwpercelen krijgen gepresenteerd. LNV heeft behoefte aan een grootschalige referentiekaart voor het Landelijk Gebied. LNV wil inzicht in de mogelijkheden om met landsdekkende datasets en automatische objectherkenning landschapselementen en subsidiabele landbouwgronden te karteren.

'Definitie van landschapselement moet glashelder zijn'

Geautomatiseerde procedure

In het onderzoek is nagegaan of de beschikbare datasets (AHN, luchtfoto's) mogelijkheden bieden om een geautomatiseerde procedure voor initiële herkenning van landschapselementen zoals houtwallen te ontwerpen.

Positie en begrenzing

De datasets zijn bruikbaar om in een geautomatiseerde procedure de positie van lineaire landschapselementen te bepalen. Dat biedt mogelijkheden om een geautomatiseerde procedure te ontwikkelen die de veranderingen van landschapselementen kan detecteren. Bepalen van de exacte begrenzing van een object blijkt moeilijker, waardoor een toepassing in het bepalen van de perceelsgrenzen nog niet is gerealiseerd. Een geautomatiseerde procedure kan goed worden gebruikt in het kwaliteitscontroleproces van DR. Een geografische vergelijking tussen de grootte en positie van herkende landschapselementen en de handmatig gedigitaliseerde percelen, kan als audittrigger fungeren.

Een gestandaardiseerd informatiemodel is een voorwaarde om efficiënt gegevens te kunnen beheren en gebruiken. Om gedetecteerde landschapselementen goed te classificeren, moet de definitie van bijvoorbeeld een houtsingel glashelder zijn. In de definitie van een landschapselement blijkt regelmatig de beheermethode te zijn verweven.

Blik op de toekomst

Datasets met hoge resolutie zullen in grotere frequentie worden verzameld. Het gaat daarbij om luchtfoto's en om hoogtegegevens die met airborne lasermetingen worden ingewonnen.

Het referentiebestand PIPO wordt in 2010 vervangen door het Agrarisch Areal Nederland (AAN). Het referentiebestand wordt in de komende jaren voor verschillende

EU-regelingen gebruikt, zodat het belangrijk is om de historische tekortkomingen van het Nederlandse referentiesysteem te analyseren, te repareren en voor te bereiden op de toekomst.

Kortlopende helpdeskvraag

Wat heeft het onderzoek opgeleverd voor uw beleidsdossier en/of andere actoren?

Marc Middendorp, Dienst Regelingen:

'Dienst Regelingen van het Ministerie van LNV staat voor de opgave een nieuw register met referentiepercelen te maken. Dit register wordt straks gebruikt voor de uitvoering van het Gemeenschappelijk LandbouwBeleid. In dit register moeten de referentiepercelen (landbouw) van de landschapselementen zijn gescheiden. Dienst Regelingen zoekt naar mogelijkheden om landschapselementen geautomatiseerd te onderscheiden van de omgeving. Dit dient twee doelen namelijk: Ontdekken van landschapselementen binnen referentiepercelen (dit ondersteunt de controletaak) en Herkennen van het type landschapselement (interessant voor het uitvoeren van landschap en natuurregelingen).

Alterra is gevraagd dit te onderzoeken. Het onderzoek heeft gebruik gemaakt van het AHN2 en van infraroodbeelden. AHN2 is aangewend om landschapselementen te onderscheiden van de referentiepercelen. De infraroodband uit een luchtfoto is gebruikt om vegetatie te herkennen.

Het onderzoek heeft als resultaat opgeleverd dat het mogelijk is om landschapselementen te herkennen als afwijkend van haar omgeving. Hiermee kunnen wijzigingen in het landschap worden gedetecteerd. Voor het herkennen van het type landschapselement zijn de mogelijkheden beperkt.'

Omschrijving

Mogelijkheden voor geautomatiseerde kartering van landschapselementen.

Doel

Inzicht ontwikkelen in de mogelijkheden van geautomatiseerde kartering van landschapselementen door gebruik te maken van landsdekkende geografische datasets in combinatie met innovatieve analyseprocedures.

Kennisdoorwerking

De ontwikkelde kennis kan door de opdrachtgever in het de bestaande werkprocessen worden geïncorporeerd en kan helpen om de kwaliteit van het landsdekkende referentiebestand met landschapselementen en subsidiabele percelen te verbeteren en te bewaken.

Producten

Alterra-rapport: *Possibilities and limitations of automated procedures for object recognition supporting the recording of landscape feature*; A. Krause, M. Danes, H. Kramer en H. Janssen, 2010.

Powerpoint presentatie: Uiteenzetting van de gebruikte technische procedures en context.

Projectleider

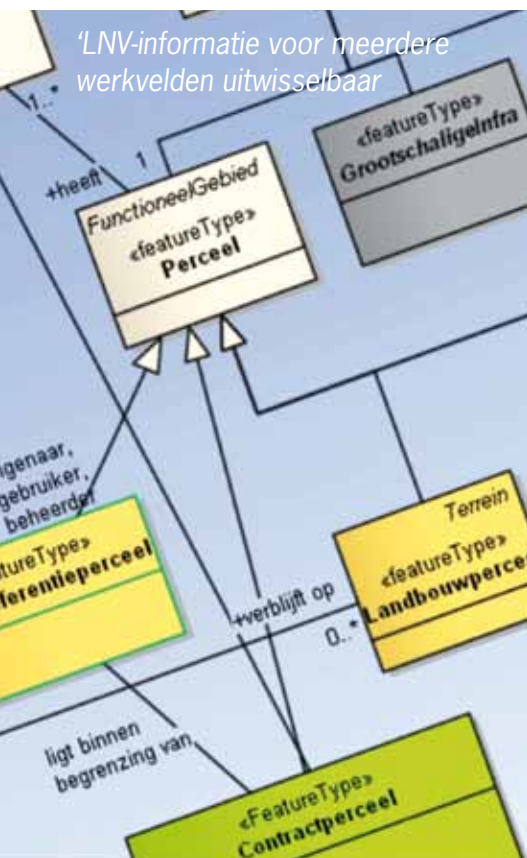
Ir. Henk Janssen, Alterra
henk.janssen@wur.nl

Informatie voor LNV-regelingen gemodelleerd

Opdrachtgever: Frans Lips, ministerie LNV, directie Internationale Zaken
Jeroen Baltussen, Dienst Landelijk Gebied

LNV staat voor de opdracht een nieuw geo-register te ontwikkelen, die voldoet aan de kwaliteitscriteria bij subsidieverlening. Voor dit geo-register is een deugdelijk InformatieModel van het Landelijk Gebied (IMLG) nodig. Objecten in het landelijk gebied worden met het IMLG eenduidig geïdentificeerd, beschreven, geclassificeerd en gerelateerd.

Use-cases

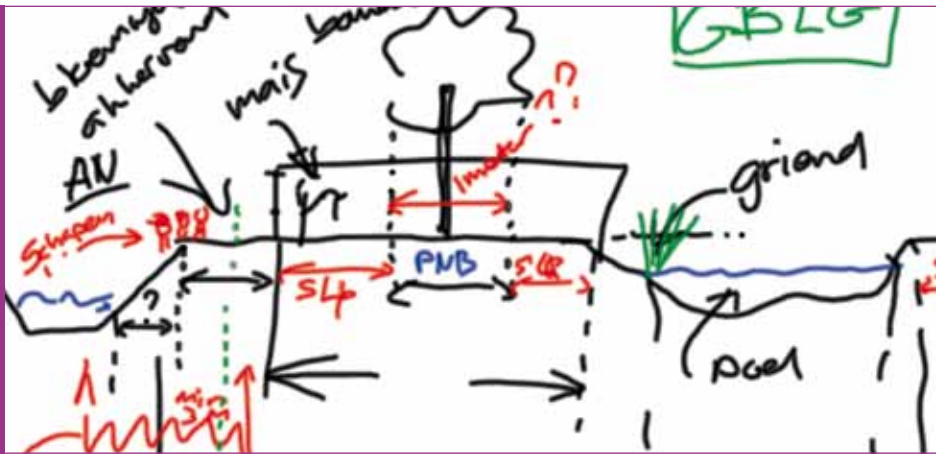
Deskundigen van LNV, DLG, Dienst Regelingen, Staatsbosbeheer en de provincies hebben gekeken welke processen er op dit moment voor de verschillende regelingen in gebruik zijn. Dit leverde een lange lijst op van use-cases (praktijkvoorbeelden), die de basis vormde voor het identificeren van de informatie van relevante objecten in het landelijk gebied. Use-cases van de meest belangrijke regelingen van LNV, de bedrijfs-toeslageregeling (BTR) en natuurbeheer regelingen (SNL), zijn gebruikt om te kijken naar de samenhang in de informatie en de daarbij behorende objecten, om tot een blauwdruk van het informatiemodel IMLG te komen.

Een model met drie soorten percelen

Bij het uiteenrafelen van de informatie neemt de grond in gebruik bij agrariër en/of natuurbeheerder een centrale plaats in. Dit is ondergebracht in het begrip perceel. Het begrip perceel is in de praktijk complex. Accentverschillen maken het noodzakelijk de juiste definities voor de verschillende typen percelen te hanteren. In het onderzoek is een duidelijke scheiding aangebracht tussen referentiepercelen (nodig voor de grondslag), de percelen die in aanmerking komen voor subsidie (contractpercelen) en de werkelijke percelen (gewaspercelen). Rond deze typen percelen is het model verder uitgebouwd.

Blik op de toekomst

Er ligt een eerste versie van het IMLG, die nu nog voor een beperkt aantal regelingen is uitgewerkt. Het is noodzakelijk dat dit komend jaar wordt uitgewerkt naar een meer robuust en volledig informatiemodel IMLG voor het gehele werkveld van LNV. Het modelleren van de informatie voor het werkveld van LNV levert kennis op voor het vormgeven van cruciale gegevensbestanden, zoals het geo-register, en het gebruik hiervan bij LNV-regelingen.

De integratie van de verschillende regelingen en de confrontatie met de beschikbare gegevensbestanden geeft inzicht in het toekomstig gebruik. Een brede klankbordgroep geeft aan dat het informatiemodel IMLG een eerste stap in de goede richting is.

Omschrijving

Realisatie van een blauwdruk van het Informatiemodel Landelijk Gebied (IMLG).

Doel

Het opstellen van een eerste concept van een informatiemodel voor LNV (IMLG) om tot een geo-register voor de verschillende regelingen van LNV te komen. Het IMLG wordt de standaard voor informatie-uitwisseling bij LNV en moet passen binnen de standaarden voor het Geo-werkveld, zoals door Geonovum in de NEN3610, het 'Basismodel Geo-informatie' en de daaraan gerelateerde standaarden is vastgelegd. IMLG is in lijn met de Europese INSPIRE-richtlijn, die momenteel wordt geïmplementeerd.

Kennisdoorwerking

Het is goed denkbaar dat de gegevens van LNV worden geïntegreerd in het nationaal topografisch bestand bij het kadaster (BGT). De door LNV gegenereerde informatie wordt voor meerder departementen en meerdere werkvelden beschikbaar gemaakt. Dit verhoogt de waarde van deze informatie aanzienlijk.

Producten

Rapport: *Informatiemodel Landelijk Gebied (IMLG) en objectencatalogus*; J.D. Bulens, P.J. Janssen, R. Lokers, F. van Diepen, 2010.

UML-schema: *Versie 1.0 IMLG in Enterprise Architect bestandsformaat*; P. Janssen, R. Lokers; 2010.

Advies: *Advies doorontwikkeling IMLG voor LNV*; J.D. Bulens, M. Reuvers, 2010.

Partners buiten Wageningen UR

Ing. Marcel Reuvers, Geonovum

Projectleider

Ir. Jandirk Bulens, Alterra

jandirk.bulens@wur.nl

Froukje Boonstra, themacoördinator

Gebiedsprocessen leerschool voor decentraal onderzoek

LNV wil meer aandacht besteden aan kennisvragen van gebieden getuige initiatieven als Regio's aan Zet en Kennisnetwerk Vitaal Platteland. Het thema Gebiedsprocessen vormt al drie jaar een interessante leerschool voor een meer decentrale aansturing en uitvoering van het onderzoek. Het onderzoek wordt ontwikkeld en uitgevoerd met probleemeigenaren van provincies en gebieden.

De participerende gebieden leren zelf van dit onderzoek. Door gebiedsspecifieke bevindingen te plaatsen in een breder kader van gebiedsontwikkeling of netwerksturing en ze actief in te brengen in kennisuitwisselingsbijeenkomsten en beleidstrajecten, zoals de Mid Term Review van het ILG, kunnen ook andere gebieden en het algemene beleid leren van dit onderzoek.

Er is in 2009 onderzoek gedaan naar de formalisering van samenwerkingsrelaties in gebiedsontwikkeling in de Oude Rijnzone. In het Hart van de Heuvelrug stond de vraag centraal hoe je burgers kan betrekken bij gebiedsontwikkeling. Verder waren kennismakelaars actief in Greenport Venlo, het Vechtdal en gemeente Enschede en werd onderzoek gedaan naar de opname van het beleidsthema sociaal-economische vitaliteit en leefbaarheid in het ILG. Ook vormden onderzoeksresultaten de input voor twee essays voor de Raad voor het Landelijk Gebied over verburgelijking en waardenconflicten in het landelijk gebied.

Themateam Gebiedsprocessen

Froukje Boonstra, Alterra, onderdeel van Wageningen UR, froukje.boonstra@wur.nl

Aalke Drijfholt, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken, a.drijfholt@minlnv.nl

Arja Span, ministerie van LNV, directie Kennis, as.w.span@minlnv.nl

Sociaal-economische vitaliteit en leefbaarheid en het ILG

Opdrachtgever: Aalke Drijfholt, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken

Sociaal-economische vitaliteit en leefbaarheid zijn op dit moment niet structureel meegenomen in het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG). Zij staan in veel gebieden onder druk, maar het geld gaat vooral naar fysieke inrichtingsopgaven zoals natuur en recreatieve routes. LNV vraagt zich af of opname in het ILG de sociaal-economische vitaliteit en leefbaarheid van het landelijk gebied kan versterken.

'Sociale component bij fysieke inrichtingsopgaven kan synergie opleveren'

Rol provincies

Hoe vullen provincies het beleidsthema tot nu toe zelf in? Welke problemen en successen ervaren ze daarbij? Wat verwachten ze van LNV? De ervaringen van provinciale betrokkenen uit Fryslân en Noord-Holland zijn onderzocht en er is een uitgebreide documentenanalyse gemaakt. Door deze ervaringen te koppelen aan theoretische concepten over adequate beleidsinvulling en mate van beleidsverankering zijn aanbevelingen geformuleerd voor LNV.

Geen prestatieafspraken in ILG

Het onderzoek toont aan dat provincies zich sterk inspanssen om de sociaal-economische vitaliteit en leefbaarheid van hun landelijk gebied te bevorderen en daarmee de nodige successen boeken. Maatregelen van het ministerie om de beleidsuitvoering te versterken zullen een aanvullend karakter moeten hebben. LNV kan bijvoorbeeld meer kennisuitwisseling tussen provincies faciliteren of de Leaderwerkwijze promoten. Uitwerking van LNV-maatregelen zijn succesvoller bij een sterke provinciale beleidstraditie op dit gebied, bij een goede inbedding van het beleidsthema in de organisatiestructuur en een gestandaardiseerde uitvoering. Ook wordt duidelijk dat de noodzaak voor het structureel toevoegen van het beleidsthema aan de ILG-bestuursovereenkomsten beperkt is. Prestatieafspraken op dit gebied beperken de ruimte voor regionaal maatwerk en stuiten op weerstand bij provinciale betrokkenen. De kans is groot dat opname zorgt voor belemmeringen in de uitvoering van het eigen provinciale beleid. Daarnaast laat het thema zich lastig in zinvolle prestatieafspraken gieten.

Sociaal perspectief ILG

De focus op de relatie tussen het sociale domein van het landelijk gebied en het ILG is nieuw. Het ILG is namelijk vooral gericht op de fysieke inrichtingskant van het landelijk gebied en minder op de sociaal-maatschappelijke aspecten hiervan. Daarnaast zijn in het

onderzoek nieuwe theoretische concepten toegepast; adequate beleidsinvulling en mate van beleidsverankering, die men ook in vervolgstudie kan gebruiken om een gedegen beleidsafweging te maken.

Blik op de toekomst

Het toekomstige beleid van LNV kan meer inspelen op de sociale component van het landelijk gebied. Grote delen van het landelijk gebied in Nederland hebben in de nabije toekomst te maken met een krimpende bevolking. Naast fysieke opgaven zijn er dus ook sociale opgaven. Bovendien zijn er aanwijzingen dat fysieke inrichtingsopgaven makkelijker gerealiseerd worden in integrale projecten, met een duidelijke sociale component. Welke synergie-effecten dit precies oplevert en hoe beleid het ontstaan hiervan kan faciliteren, is een interessante vraag voor vervolgonderzoek.

Omschrijving

Onderzoek naar de wenselijkheid en wijze van toevoegen van sociaal-economische en leefbaarheidsdoelen aan de ILG-bestuurs-overeenkomsten.

Doel

Geven van inzicht en verklaringen hoe provincies omgaan met het beleidsthema sociaal-economische vitaliteit en leefbaarheid van het landelijk gebied. Adviseren van het ministerie van LNV over de noodzaak en mogelijkheden het beleidsthema op te nemen in het ILG.

Kennisdoorwerking

Het onderzoek verschaft theoretische en empirische kennis voor een afgewogen keuze over het toevoegen van het beleidsthema sociaal-economische vitaliteit en leefbaarheid aan het ILG en geeft aanbevelingen voor de ondersteuning van provincies bij de uitvoering van hun sociaal-economische en leefbaarheidsbeleid. Tevens geeft het onderzoek antwoord op vragen vanuit de Tweede Kamer en wordt het onderzoek vermeld in een brief over leefbaarheid op het platteland aan de Tweede Kamer.

Producten

Alterra-rapport 1973: *Sociaal-economische vitaliteit en leefbaarheid en het ILG. De rol van LNV bij het versterken van sociaal-economische vitaliteit en leefbaarheid van het landelijk gebied nr 9*; R.J. Fontein, 2009.

Projectleider

Drs. Robert Jan Fontein, Alterra
robertjan.fontein@wur.nl

Kennismakelaars in actie

Opdrachtgever: Noor Dessing, ministerie van LNV, directie Kennis en Innovatie

LNV-ers in Den Haag sturen het beleidsondersteunend onderzoek aan, terwijl de uitvoering van beleid voor de inrichting van het landelijk gebied op regionaal niveau plaatsvindt. Hierdoor sluit het onderzoek onvoldoende aan op regionale vragen. Een pilot met kennismakelaars, die vraag en aanbod van kennis beter aan elkaar moeten koppelen, probeert hier wat aan te doen.

'Nieuwe rollen voor onderzoekers en opdrachtgevers'

Pilot

In drie regio's zijn gebiedsprocessen aan de gang die volgens betrokkenen kunnen profiteren van kennis van de Wageningen UR. Drie kennismakelaars van Wageningen UR en LNV-beleidsmedewerkers lopen twee jaar rond in deze gebieden, nemen deel aan belangrijke bijeenkomsten, helpen bij de articulatie van kennis- of beleidsvragen, geven adviezen of zetten onderzoek uit.

- In Enschede wil de gemeente meer grip te krijgen op haar buitengebied en neemt daartoe verantwoordelijkheden over van de provincie. Wat levert een dergelijke procesvernieuwing nu op en wat kunnen andere gebieden hiervan leren? De kennismakelaar bracht kennis in over lerende evaluatie en procesmonitoring en werkt mee aan de uitvoering ervan. Er ontstaan ook nieuwe vragen, bijvoorbeeld over gemeentelijke aansturing van landinrichtingsprojecten en programmafinanciering die volgend jaar uitgezet kunnen worden.
- In het Vechtdal staat de uitvoering van het programma Ruimte voor de Vecht centraal. Voor de beoogde ingrepen in het rivierbed is brede bestuurlijke en maatschappelijke steun onontbeerlijk. De georganiseerde landbouw staat tot nu toe echter aan de zijlijn. De kennismakelaar adviseerde over een betere betrokkenheid van landbouw, schakelde met lopend Wageningen UR-onderzoek voor het gebied en startte een stakeholder-analyse om het proces verder te ondersteunen.
- In Greenport Venlo droeg de kennismakelaar bij aan het verder uitbouwen van de bestaande netwerkorganisatie door inbreng van organisatie- en transitiekennis. Ook hielp hij mee aan het ontwikkelen en beantwoorden nieuwe kennisvragen. Inzichten over de relatie tussen kunst en landschap werd ingebracht bij de voorbereiding van een manifestie over voeding en gezondheid. Tien Wageningen UR-onderzoekers zetten hun expertise in bij de uitwerking van de pijler Quality of Life, gericht op het versterken van het woon-, werk- en leefklimaat in de regio Venlo. Wageningen UR communiceerde haar nieuwe rol als partner in gebiedsprocessen aan bezoekers van een tuinbouwvakbeurs.

Flexibiliteit

Behalve nuttig voor de gebieden zelf, moet de pilot ook lessen opleveren voor de onderzoeksansturing van LNV. Gebiedsvertegenwoordigers, LNV en de kennismakelaars volgen de pilot op de voet. Nu al valt op dat de kennisbehoefte van gebiedsnetwerken vaak impliciet is en gaandeweg het proces ontstaat. Er liggen dus geen kant en klare kennisvragen op de plank. Hetzelfde geldt voor het kennisaanbod: bestaande kennis moet toepasbaar worden gemaakt voor de specifieke gebiedscontext. Dit vergt actieve en langdurige betrokkenheid van de kennismakelaar bij het gebiedsproces en voldoende flexibiliteit in de onderzoeksprogrammering.

Nieuwe rollen

Het kennismakelaarschap is een nieuwe rol voor onderzoekers. Zij zijn niet langer de expert op afstand, maar participeren en interveniëren actief in gebiedsprocessen. Maar ook opdrachtgevers hebben een andere rol. Zij moeten onder meer zorgen voor goede inbedding van de kennismakelaar in het gebiedsproces en continue afstemming.

Omschrijving

Pilot met kennismakelaarschap en gebiedsgericht onderzoek voor gebieden.

Doelen

- Leren van een gebiedsgerichte vorm van vraagarticulatie, kennistoepassing en kennisontwikkeling om het kennismanagement van het cluster Vitaal Landelijk Gebied beter te laten aansluiten bij de nieuwe bestuurlijke verhoudingen en de regionale (uitvoerings)praktijk;
- Leveren van concrete kennisbijdrage aan Greenport Venlo, Ruimte voor de Vecht en Bestuurlijke overdracht gemeente Enschede in de vorm van ontsluiting van kennis, toepassen van kennis, faciliteren van vraagarticulatie, faciliteren van het uitzetten van onderzoeksvragen.

Kennisdoorwerking

Gebiedsnetwerken benutten door kennismakelaar gemobiliseerde kennis en adviezen op het gebied van evaluatie en procesmonitoring, organisatie- en transitie management en procesontwerp. LNV leert over mogelijkheden voor een meer op regio's toegesneden onderzoeks aanbod en wat daarvoor nodig is.

Producten

Alterra-rapport over pilot volgt in 2010.

Partners buiten Wageningen UR

Alice Kuil, gemeente Enschede
Paul Scholte Alberts, provincie Overijssel
Jos van der Heijden, provincie Limburg

Projectleider

Dr. ir. Froukje Boonstra, Alterra
froukje.boonstra@wur.nl

Bouwen aan vertrouwen in gebiedsontwikkeling

Opdrachtgevers: Aalke Drijfholt, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken (Oude Rijnzone)

Henk van den Brandt, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken (Hart van de Heuvelrug)

De ministeries van LNV en VROM zetten voor de uitvoering van hun beleid in op gebiedsprocessen, waarbij ze zelf op grotere afstand staan. Decentralisatie is het sleutelwoord: Provincies moeten de gemeenten, waterschappen, maatschappelijke organisaties en burgers betrekken bij gebiedsprocessen. Welke sturingsstrategieën kunnen provincies inzetten en op welke wijze kunnen zij de sturing beïnvloeden?

'Leren van de vele mogelijkheden tot inspraak en heldere procedure'

Oude Rijnzone

Het programma voor de Oude Rijnzone, een transformatiegebied in het Groene Hart, voorziet in woningbouw, herstructurering en aanleg van nieuwe bedrijventerreinen, de verbetering van de infrastructuur en de aanleg van natuur- en recreatiegebieden met behoud van de open zichtlijnen naar het landschap. De provincie Zuid-Holland kiest volgens het onderzoek voor gepaste sturingsstrategieën:

- Bij publiek-publieke samenwerking voor een Gemeenschappelijke Regeling vanwege het grote aantal betrokken gemeenten, de kans op bestuurlijke verdeeldheid en het hoge bedrag aan overheidsinvesteringen. Risico: besluiten in gemeenteraden en andere gemeentelijke samenwerkingsverbanden bedreigen de acceptatie van een Gemeenschappelijke Regeling.
- Bij publiek-private samenwerking voor clusters met uitvoeringsovereenkomsten. Dit spreekt de marktpartijen aan, omdat het programma voor de Oude Rijnzone in behapbare brokken wordt opgedeeld en marktpartijen verantwoordelijkheid dragen voor een beïnvloedbaar deel. Risico: de publiek-private samenwerking krijgt te weinig aandacht, waardoor de uitvoering van het ambitieuze uitvoeringsprogramma in gevaar komt.

Hart van de Heuvelrug

Het ministerie van Defensie verplaatste haar vliegactiviteiten van Soesterberg naar Gilze-Rijen. 500 hectare komt beschikbaar voor herinrichting, vooral voor natuur en recreatie, betaald vanuit een klein deel nieuwbouwwoningen. De gemeenten Soest en Zeist en de provincie Utrecht zijn samen verantwoordelijk voor een Ruimtelijk Plan dat de basis vormt voor de herinrichting van de vliegbasis.

Rond de herinrichting van het vliegveld Soesterberg zijn goede ervaringen opgedaan met het betrekken van burgers via inspraak, transparante procedures en het toepassen van de rood voor groenbenadering. Het onderzoek leert dat weliswaar sprake is van veel inspraakmomenten, maar veel reactief en niet proactief. Door het onderzoek is het

Programmabureau zich hiervan meer bewust. Ook laat het bureau met het onderzoek op hun website zien wat er onafhankelijk is geconcludeerd over de mogelijkheden tot participatie van burgers en maatschappelijke organisaties. LNV leert uit dit onderzoek dat de veel gehoorde klacht dat gebiedsontwikkeling minder democratisch is en de burger pas in een laat stadium wordt betrokken voor de Hart van de Heuvelrug niet opgaat. Daar is zelfs sprake is van een aanvulling op de democratie.

Blik op de toekomst

De provincie leerde uit het onderzoek in de Oude Rijnzone dat in de publiek-publieke samenwerking zowel lokale belangen als nationale belangen het programma onder druk kunnen zetten en dat ze ook moet communiceren met private partijen op momenten dat er inhoudelijk geen voortgang is.

In het Hart van de Heuvelrug ligt februari 2010 het Ontwerp partiële herziening Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie Herinrichting Vliegbasis Soesterberg ter inzage en kunnen burgers en andere partijen andere zienswijzen aangeven. Andere gebieden kunnen leren van de vele mogelijkheden tot inspraak en de heldere procedure.

Omschrijving

Nieuwe samenwerkingsrelaties in gebiedsontwikkeling.

Doel

Ondersteunen van kennisontwikkeling en kennisuitwisseling over sturing in gebiedsontwikkeling.

Kennisdoorwerking

Het onderzoek is onlangs afgerond. De resultaten moeten nog worden gecommuniceerd in beide gebieden. Verwachting is dat ook andere provincies en gebieden kunnen leren van de ingezette sturingsstrategieën en hun gevolgen. LNV kan zich in beide casussen spiegelen aan de provincie, omdat LNV vaak in vergelijkbare situaties verkeert als de provincies.

Producten

Publicatie in voorbereiding: *Bouwen aan vertrouwen in gebiedsontwikkeling. Nieuwe samenwerkingsrelaties in de Oude Rijnzone en Hart van de Heuvelrug*; Marcel Pleijte, in reeks ILG en gebiedsprocessen, nr. 10, 2010.

Partners buiten Wageningen UR

Bernard Cino, ministerie van VROM, accountmanager landelijk gebied
 Caroline Schippers, provincie Utrecht, programmamanager Hart van de Heuvelrug
 Lore Nizet, provincie Zuid-Holland, projectleider Oude Rijnzone

Projectleider

Drs. Marcel Pleijte, Alterra
 marcel.pleijte@wur.nl

Kijk eens met een andere bril naar het landelijk gebied

Opdrachtgever: Carin Olsthoorn, Raad voor het Landelijk Gebied (nu werkzaam bij Rijkswaterstaat Flevoland)

De Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) heeft voor haar slotadvies over de toekomst van het landelijk gebied gevraagd een essay te schrijven over de verburgerlijking van het landelijk gebied.

'Het burgerperspectief is misschien anders dan gedacht'

Vermaatschappelijking

Het landelijk gebied maakt al geruime tijd ingrijpende sociaal-culturele veranderingen door, die samenhangen met verburgerlijking in de zin van vermaatschappelijking van functies. Het essay beschrijft hoe door de groeiende betrokkenheid van burgers, het grondgebruik, de motieven om er te wonen en de lokale besturen in het landelijk gebied veranderen en in hoeverre de beelden van burgers met deze veranderingen overeenkomen of aan herziening toe zijn.

Veranderde perspectieven

Verburgerlijking (of vermaatschappelijking) van het landelijk gebied is een al langer lopend proces en leidt tot veranderende perspectieven. Dit is van invloed op beleidsadviezen over landbouw, natuur en landschap. Er is minder aandacht nodig voor het nostalgisch perspectief van het landelijk gebied en meer aandacht voor een toekomstgericht perspectief zoals:

- kansen die veranderingen binnen de groene functies en rode functies, mits landschappelijk goed ingepast, voor het landelijk gebied bieden;
- versterken van de maatschappelijke betrokkenheid van de grondbezitters in de lokale besluitvorming, door de afweging van publieke en private belangen bij de planvorming in het buitengebied beter te organiseren (toekomstscenario's);
- vergrijzende burgers, die meer gaan na denken over hun toekomstige woonplek in relatie tot hun mobiliteit en hun (private of publieke) lokale voorzieningen.

Blik op de toekomst

Zoek in een vroeger stadium naar het burgerperspectief en zorg dat burgers zich goed kunnen informeren over zowel de intrinsieke waarden van het landelijk gebied zoals landbouw, landschap en natuur als het maatschappelijk nut ervan.

Helpdeskvraag

Wat heeft het onderzoek opgeleverd voor uw beleidsdossier en/of andere actoren?

Carin Olsthoorn, Raad Landelijk Gebied:

'Voor de 'sociale dimensie' van de toekomst van het landelijk gebied is de raad op zoek gegaan naar uitwerking van twee facetten hiervan; de demografische ontwikkeling en de vermaatschappelijking of verburgerlijking in het landelijk gebied. Een derde facet, onderwijs en arbeidsmarkt, is al in februari 2009 door de Raad uitgewerkt met het advies 'Kleur bekennen'. Met deze drie onderdelen heeft de Raad 'de sociale dimensie' uitgewerkt. De uitwerking van de vermaatschappelijking of verburgerlijking van het landelijk gebied is op een grondige wijze uitgevoerd door LEI met het essay over beelden en perspectieven die niet altijd meer aansluiten bij de realiteit van de ontwikkelingen in het landelijk gebied. Schaalvergroting in landbouw en natuur, vergrijzing en de toename van 'woondorpen' betekenen een veranderend burgerperspectief. Greet Overbeek en Janneke Vader hebben naast hun bijdrage in de vorm van het essay ook bijgedragen aan een discussiebijeenkomst, waarin de sociale dimensie van het landelijk gebied centraal stond. De interactie tussen alle facetten leverde waardevolle input op voor het slotadvies van RLG.'

Omschrijving

Essay over de vermaatschappelijking van het landelijk gebied.

Doel

Aangeven wat verburgerlijking in het landelijk gebied recentelijk heeft betekend en welke consequenties dit zou moeten hebben voor het beleid op het terrein van landbouw en natuur.

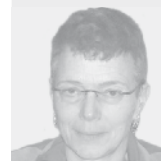
Kennisdoorwerking

De bijdrage vormde een bouwsteen voor het RLG-advies over de toekomst van het landelijk gebied.

Producten

Essay: *Kijk eens met een andere bril; over verburgerlijking in het landelijk gebied*; Greet Overbeek en Janneke Vader, LEI, 2009.

RLG-publicatie: *Braakliggend veld. Advies over de toekomst van het landelijk gebied*; RLG -publicatie 09/08, 2009.

Projectleider

Ir. Greet Overbeek, LEI
greet.overbeek@wur.nl

Van escalerende naar constructieve waardeconflicten

Opdrachtgever: Agneta Andersson, Raad Landelijk Gebied

Hardnekkige conflicten leiden tot impasses, frustratie bij betrokkenen en hebben uiteindelijk desastreuze gevolgen voor de kwaliteit van het landelijk gebied, volgens de Raad voor het Landelijk Gebied. De raad vraagt zich af of en hoe deze in haar ogen zorgelijke ontwikkeling is te stoppen.

Essay

Met het advies 'Braakliggend veld' over de toekomst van het landelijk gebied blies de Raad voor het Landelijk Gebied eind vorig jaar haar slotakkoord. Het advies bouwde voort op een essay over de vraag hoe hardnekkige conflicten tussen landbouw en natuur op te lossen zijn.

De onderzoekers hebben de redenering van de Raad aan een kritische analyse onderworpen. Zijn er zoveel conflicten tussen landbouw en natuur? Wat is de aard van die conflicten? Wat is de dynamiek van de conflicten? Wat maakt dat betrokkenen ze associëren met achteruitgang van de kwaliteit van het landelijk gebied?

Waardeconflicten

Uit gebiedsprocessen in Gaasterland, de reconstructie zandgebieden en Noordwest Overijssel blijkt dat achter de strijd over hectares, soorten, bestemmingen, beperkingen of geld vaak uiteenlopende waardesystemen en discoursen over het gebruik van het landelijk gebied schuilgaan. Deze waardeconflicten komen vaak te laat aan de oppervlakte. Overheden hebben namelijk een sterke voorkeur voor het vermijden van conflicten. Maar juist deze strategie maakt de kans op escalatie groot. Voorbeelden zijn de burgers in de reconstructie, die zich pas wat bij de overeengekomen landbouwonwikkelingsgebieden konden voorstellen toen het eerste megabedrijf zich in hun achtertuin aandeed. Of de boer in Gaasterland, die pas tijdens een informatieavond ontdekte dat zijn bedrijf binnen de op hoog niveau uitonderhandelde begrenzing van de EHS lag en ontplofte. Er bleek in beide gevallen sprake van pseudo-consensus. De belangrijke stakeholders, hun belangen en waardenoriëntaties waren niet betrokken en de onderhandelingen kenden een hoog abstractieniveau.

*'Vermijden van conflicten
vergroot de kans op escalatie'*

Blik op de toekomst

De auteurs roepen in hun essay op tot het ontwikkelen van constructieve conflicten, waarbij verschillen tussen opvattingen, belangen en onderliggende waarden niet per definitie tot stagnatie leiden maar een belangrijke bron voor innovatie en duurzame verandering vormen. Dit kan door sluimerende conflicten naar voren te halen en plannen eerder te concretiseren. Het betekent ook dat bij gebiedsprocessen zorgvuldiger gekeken moet worden naar de belangen, opvattingen en waarden die worden uitgesloten. Bewoners van het landelijk gebied, stedelingen en niet-agrarische ondernemers zijn nog steeds slecht betrokken bij veel gebiedsprocessen, terwijl ze er wel door worden geraakt. Mits op de juiste wijze betrokken, vormen deze vergeten groepen een belangrijke bron van vernieuwing. Het benutten van hun inbreng vergt echter andere of aanvullende vormen van participatie dan het gangbare groene poldermodel. Het betrekken van nieuwe stakeholders op een nieuwe manier tast de bestaande machtsverhoudingen aan en wordt vaak op nauwelijks zichtbare wijze gepareerd door bestaande coalities en heersende spelregels. Het vraagt het nodige bestuurlijk lef en leiderschap om dit soort patronen en uitsluitingsmechanismen te doorbreken en nieuwe arrangementen te vormen, waarin gewerkt kan worden aan een constructief verloop van waardeconflicten in het landelijk gebied.

Omschrijving

Onderzoek naar de aard en dynamiek van en mogelijke oplossingsstrategieën voor conflicten tussen landbouw en natuur.

Doel

Inzichten verschaffen over de wijze waarop hardnekkige conflicten in het landelijk gebied zijn op te lossen.

Kennisdoorwerking

Het essay is een van de bouwstenen voor het slotadvies 'Braakliggend veld' van de Raad voor het Landelijk Gebied over de toekomst van het landelijk gebied.

Producten

Publicatie: *Van escalerende naar constructieve waardeconflicten in het landelijk gebied*; F.G. Boonstra, W. Kuindersma, C.J.A.M. Termeer, In: Braakliggend veld. Advies over de toekomst van het landelijk gebied, RLG 09/08, 2009.

Projectleider

Dr. ir. Froukje Boonstra, Alterra
froukje.boonstra@wur.nl

Petra Berkhout, themacoördinator

Onderzoek voor een gericht plattelandsbeleid

Een veranderend platteland is van alle tijden en doet zich voor in heel Europa. De (rijks) overheid moet voorbereid zijn op deze veranderingen. Sterker nog, zij moet richting geven aan de ontwikkelingen met behulp van een duidelijke visie en strategie.

Het onderzoek kan daarbij helpen. Met verkenningen van mogelijke ontwikkelingen en hun gevolgen. Met het evalueren van bestaand beleid om zo lessen te trekken voor toekomstige beleidsontwikkelingen. Met (mee)denken in en input leveren voor actuele discussies.

Het onderzoek binnen het thema Plattelandsbeleid draagt bij aan een platteland met goede omstandigheden voor landbouw, natuur, recreatie en andere vormen van bedrijvigheid. Een platteland waar het goed wonen en werken is. Een platteland waar de burger welkom is en zich prettig voelt. Een platteland waar ruimte is voor de productie van voedsel, voor recreatie en natuur en landschap.

Themateam Platteland

Petra Berkhout, LEI, onderdeel van Wageningen UR, petra.berkhout@wur.nl

Hayo Haanstra, ministerie van LNV, directie Platteland, h.j.haanstra@minlnv.nl

Theo Janssen, ministerie van LNV, directie Kennis, rt.l.j.janssen@minlnv.nl

Maatschappelijke prestaties vanuit de landbouw

Opdrachtgever: Gerard van Wakeren, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken

Binnen Europa wordt nagedacht over een andere invulling van de landbouwsubsidies. De Nederlandse overheid ziet graag een verandering richting meer marktwerking (ofwel minder marktverstoring) en meer beloning van maatschappelijke prestaties vanuit de landbouw. Maar wat zijn maatschappelijke prestaties? Het antwoord op die vraag is gezocht in verduurzaming en vermaatschappelijking van de landbouw.

Inventarisatie ideeën

Er is een theoretische onderbouwing gegeven en een inventarisatie gemaakt van ideeën voor maatschappelijke prestaties. Voor de theoretische onderbouwing hebben de onderzoekers gebruik gemaakt van de concepten publieke goederen en diensten, positieve en negatieve externe factoren, en ecosysteemdiensten. Ook is een aanzet gedaan tot vertaling naar geschikte sturingsinstrumenten (financiële, regulerende en morele). Daaruit komt het concept groenblauwe diensten voort.

De inventarisatie van ideeën is breed aangepakt, zowel binnen als buiten Nederland. Gezocht is naar ideeën die de huidige Nederlandse mogelijkheden voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer en groenblauwe diensten aanvullen of verbeteren. Er is vooral gezocht naar maatregelen in de thema's cultuurhistorie, milieu (water, bodem, luchtkwaliteit), klimaat (en energie), dierenwelzijn, platteland, zorg, recreatie en educatie. Er was speciale aandacht voor samenhangende maatregelen binnen een bedrijf (bedrijfssystemen) of een gebied (gebiedsgericht werken). De inventarisatie leverde enkele honderden ideeën op.

De onderzoekers hebben een ordening en prioritering aangebracht op basis van de criteria kansrijkheid, maatschappelijke behoefte, uitvoerbaarheid en draagvlak. Dit heeft echter niet geleid tot een conclusie over de 'belangrijkste' maatregelen voor beleid.

Voortrekkersrol

Onder maatschappelijke prestaties verstaan we: inspanningen gericht op het leveren van publieke diensten of het verminderen van negatieve externe effecten van de landbouw. Bedrijfssystemen en gebiedsgericht werken zijn belangrijke ontwikkelingsrichtingen voor effectievere maatschappelijke prestaties.

Overheidsbemoeienis met maatschappelijke prestaties vanuit de landbouw is legitiem op basis van de economische theorie. Een deel van deze prestaties (gericht op het verminderen van negatieve externe effecten) is het beste te borgen met regelgeving.

*'Nederland kan voortrekkersrol nastreven
in het ontwikkelen van blauwe diensten'*

Waar dit (nog) niet mogelijk is vanuit het oogpunt van harmonisatie, is subsidiëring gewenst. Voor de publieke diensten ligt subsidiëring in ieder geval meer voor de hand. Er zijn veel prestaties denkbaar waardoor de landbouw een extra bijdrage kan leveren aan maatschappelijke waarden, die zonder overheidsbemoediging niet of onvoldoende tot stand komen. Welke maatschappelijke prestaties te faciliteren en te financieren zijn, is uiteindelijk een politieke keuze, evenals de keuze welke overheid dat gaat uitvoeren. De huidige Europese randvoorwaarden voor vergoedingsgrondslag, grondgebruik en contracttermijnen lijken slecht te passen bij blauwe diensten, waaronder waterberging. Gezien het belang van het thema water voor Nederland en de context van klimaatverandering, kan Nederland een voortrekkersrol nastreven in het ontwikkelen van blauwe diensten.

Beoordelingskader

Het onderzoek draagt bij aan de economische en bestuurskundige conceptontwikkeling rond maatschappelijke prestaties. Bovendien levert het een beoordelingskader op voor het prioriteren van nieuwe maatschappelijke prestaties.

Blik op de toekomst

De maatschappelijke vraag kan veranderen en de sector blijft vernieuwen. Daarom pleiten de onderzoekers voor een beloningssysteem van maatschappelijke prestaties dat kan meebewegen en de vermaatschappelijking van de landbouw versterkt.

Omschrijving

Stimuleren van verduurzaming en vermaatschappelijking van de landbouw met het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB).

Doel

Definiëren van het concept maatschappelijke prestaties en het in beeld brengen van mogelijkheden voor invulling daarvan met het oog op het GLB.

Kennisdoorwerking

Met dit onderzoek kan de overheid haar rol in het stimuleren van maatschappelijke prestaties door de landbouw beter onderbouwen. Bovendien levert het onderzoek een uitgebreide lijst ideeën op voor verduurzaming en vermaatschappelijking van de landbouw op diverse beleidsthema's, bedoeld als inspiratiebron voor het opzetten van subsidieregelingen.

Producten

Alterra-rapport 1961: *Maatschappelijke prestaties. Meer publieke diensten en minder publieke lasten door de landbouw met behulp van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid*; J. Westerink, B.C. Breman, M.J. Smits, F.A.N. van Alebeek, G. Migchels, G. Bakker, M.C. van Amersfoort en R.A.M. Schrijver, 2009.

Brochure: *Maatschappelijke prestaties vanuit de landbouw*; J. Westerink, B.C. Breman, M.J. Smits, F.A.N. van Alebeek, G. Migchels, G. Bakker, M.C. van Amersfoort en R.A.M. Schrijver, 2009.

Partners buiten Wageningen UR

Adviesbureau Aequator Groen & Ruimte bv

Projectleider

Ir. Judith Westerink, Alterra
judith.westerink@wur.nl

Kennisagenda's Europa

Oprichtgever: Hayo Haanstra, ministerie van LNV, directie Natuur, Landschap en Platteland

Het project draagt bij aan het ERA-Net 'Facing sustainability; new relationships between rural areas and agriculture in Europe (RURAGRI)'. RURAGI moet de coördinatie en afstemming versterken in het onderzoek van deelnemende lidstaten op het werkveld landbouw en duurzame ontwikkeling in de context van plattelandsontwikkeling.

Inventarisatie kennisinfrastructuur

ERA-Net is 1 oktober 2009 gestart. Financiers van landbouwkundig onderzoek uit negentien landen nemen eraan deel. Dit netwerk is opgezet om de kennis te verbeteren en via internationale samenwerking het werkveld te versterken, zowel op lokaal, regionaal als Europees niveau. Het project 'Nieuwe relaties tussen plattelandsontwikkeling en landbouw in Europa (RURAGI)' draagt bij aan verschillende workpackages, vooral WP2 (Mapping of existing research and information exchange), die LEI met het Research Institute of Pomology and Floriculture (Polen) coördineert. Het lopend onderzoek bij de deelnemende partners wordt in kaart gebracht. De aanpak van WP2 is gepresenteerd in een workshop eind oktober 2009 in het Zweedse Uppsala. In november is een template voor de uitvoering gemaakt en in december is als proefproject de kennisinfrastructuur in Nederland en Polen in kaart gebracht. Op 22 januari 2010 zijn deze resultaten in een projectbijeenkomst gepresenteerd. De inventarisatie wordt nu ook in de andere landen uitgezet. Medio 2011 worden de resultaten gepresenteerd tijdens een internationale workshop.

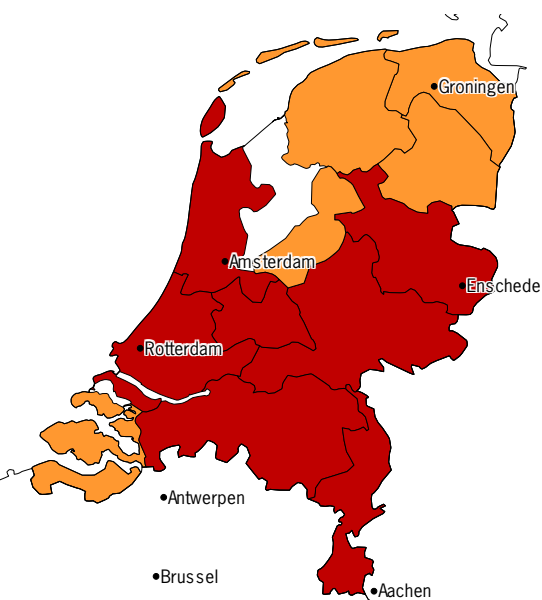
Betere informatie-uitwisseling

Het project analyseert de bestaande kennis op het werkveld en versterkt de informatie-uitwisseling tussen de deelnemende partners in het ERA-Net.

Internationale focus

In Europa financieren vooral nationale en regionale overheden onderzoek op het raakvlak van landbouw en duurzame ontwikkeling in de context van plattelandsontwikkeling. Op nationaal en internationaal niveau is er slechts beperkt afstemming en integratie tussen onderzoeksagenda's en onderzoekprogramma's. Deze fragmentatie heeft tot gevolg dat onderzoek wordt herhaald en de mogelijkheden voor internationale vergelijkingen zeer beperkt zijn. De thema's hebben in Europa echter grote overeenkomsten, vooral als

Netherlands TL3 (Provincies)

Region code	Region name	Rurality	Typology
NL11	Groningen	26%	IN
NL12	Friesland	40%	IN
NL13	Drenthe	34%	IN
NL21	Overijssel	13%	PU
NL22	Gelderland	3%	PU
NL23	Flevoland	30%	IN
NL31	Utrecht	0%	PU
NL32	Noord-Holland	2%	PU
NL33	Zuid-Holland	1%	PU
NL34	Zeeland	22%	IN
NL41	Noord-Brabant	2%	PU

'De onderzoeksthema's in Europa hebben grote overeenkomsten'

gevolg van het Europese landbouw- en plattelandsbeleid. Er zijn mogelijkheden om de coördinatie en afstemming tussen landen te verbeteren. Een sterkere internationale focus vergroot de kennisbasis voor betere besluitvorming in Europa op het werkveld landbouw en duurzame ontwikkeling.

Blik op de toekomst

De kaderprogramma's van de Europese Commissie hebben tot doel bij te dragen aan kennisontwikkeling op Europese schaal. ERA-Net stimuleert dat door met andere landen oproepen voor onderzoek te organiseren. RURAGRI gaat dit doen voor onderzoek op het raakvlak van landbouw, plattelandsontwikkeling en duurzame ontwikkeling. Het gemeenschappelijk programmeren van onderzoek krijgt daardoor de komende jaren een sterke stimulans.

Omschrijving

Inventariseren van de kennisinfrastructuur in twintig landen; coördinatie van deze werkzaamheden en inventarisatie voor de Nederlandse kennisinfrastructuur.

Doel

Het project ondersteunt het ERA-Net 'Facing sustainability; new relationships between rural areas and agriculture in Europe' (RURAGRI). RURAGRI moet de lopende en toekomstige onderzoeksagenda op het werkveld landbouw en duurzame ontwikkeling versterken en de daarvoor benodigde kritische massa verkrijgen. Dit gebeurt door oproepen voor onderzoek uit te zetten. De eerste oproep mag men in 2011 verwachten.

Kennisdoorwerking

Samenwerking bevorderen tussen onderzoeksfinanciers in Europa.

Producten

Twee interne ERA-Net-notities waaronder de eerder beschreven template (november 2009).

Partners buiten Wageningen UR

In RURAGRI participeren financiers van landbouwkundig onderzoek uit 19 Europese lidstaten, waaronder LNV, ministeries van Landbouw en instellingen voor financiering landbouwkundig onderzoek in onder andere Frankrijk, België, Duitsland, Estland, Ierland, Oostenrijk, Polen, Spanje, Zweden en Zwitserland.

Projectleider

Dr. Floor Brouwer, LEI
floor.brouwer@wur.nl

Evaluëren prima, maar liefst niet te complex

Opdrachtgever: Willem Schoustra, ministerie van LNV, directie Agroketens en Visserij

Om het EU-plattelandsbeleid voor de programmeringsperiode 2007-2013 te kunnen evalueren, heeft de Europese Commissie het 'Common Monitoring and Evaluation Framework' (CMEF) ontwikkeld; een veelomvattende evaluatiemethode. Data voor 160 indicatoren moeten worden verzameld en geanalyseerd en bijna 140 gemeenschappelijke evaluatievragen beantwoord. Kan het niet wat eenvoudiger?

Vijf groepen evaluatiemethoden

De onderzoekers hebben 22 evaluatiemethoden voor de effectiviteit van plattelandsbeleid op een rij gezet om na te gaan of deze methoden aangrijpingspunten bieden om aanbevelingen te doen voor het verbeteren en aanpassen van het CMEF. De belangrijkste doelen van evaluatie zijn verbetering van de besluitvorming, verdeling van de middelen en verantwoording. Op die manier kunnen evaluaties bijdragen aan het formuleren en bijstellen van beleid.

De evaluatiemethoden voor het plattelandsbeleid zijn te verdelen in vijf groepen:

- de CMEF-achtige benadering: methoden die gebruik maken van een hiërarchie van indicatoren in combinatie met evaluatievragen, meestal toegepast op beleidsprogramma's;
- de turfbenadering: methoden die door simpelweg te turven nagaan of een gekwantificeerd doel is bereikt;
- de econometrische benadering: econometrische methoden voor de beleidsevaluatie;
- de modelbenadering: evaluatie met behulp van modellen;
- de gemengde case studie-benadering: diverse methoden, die brede kwantitatieve en kwalitatieve analyses van de directe en indirecte effecten van een beleidsinterventie uitvoeren, vaak in case studie-gebieden.

Aanbeveling

Turven levert niet direct aanwijzingen op voor een aanpassing van het CMEF. Turven of een doel is gehaald maakt al deel uit van de indicatoren in het CMEF. Het toepassen van econometrische schattingen of modellen zou het CMEF alleen nog maar ingewikkelder maken. Blijft over de gemengde case studie-benadering, die minder inspanning vergt qua data en evaluatievragen, maar zich wel beperkt tot case studiegebieden. Het combineren van elementen uit het CMEF met elementen uit de gemengde case studie-benadering levert een aanbeveling op voor aanpassing van het CMEF.

Omschrijving

Aanbevelingen doen om het CMEF te vereenvoudigen.

Doel

Nagaan welke aanknopingspunten andere evaluatiemethoden bieden voor aanbevelingen voor verbeteringen en aanpassingen van het CMEF.

Kennisdoorwerking

Deze kennis vergemakkelijkt de evaluatie van het EU-plattelandsbeleid.

Producten

LEI-rapport in concept: *Evaluation methods for rural development policy (werktitel)*; I.J. Terluin en P. Roza, 2010.

'Is er politiek draagvlak in de EU om het CMEF aan te passen?'

Monitor continu de voortgang van de input- en outputindicatoren op het hele EU-grondgebied en evalueer of de doelen van het EU-plattelandsbeleid zijn gehaald in een aantal case studie-gebieden in elke lidstaat. In die case studies kunnen de baseline, resultaat- en impactindicatoren worden vervangen door relevante lokale indicatoren om de plattelands-economie te beschrijven, en de gemeenschappelijke evaluatievragen door vragen over wat, maar ook hoe en waarom iets is gebeurd.

Blik op de toekomst

Om de perspectieven van een evaluatie van het EU-plattelandsbeleid volgens de zojuist geschetste lijnen in case studiegebieden te verkennen, kunnen er naast de periodieke midterm evaluatie van het EU-plattelandsbeleid met behulp van het CMEF ook enkele testcase studies worden uitgevoerd. Ook moet worden uitgezocht of er politiek draagvlak in de EU bestaat om het CMEF op de geschetste manier aan te passen.

Projectleider

Dr. Ida J. Terluin, LEI
ida.terluin@wur.nl

Ook bij plattelandsbeleid is meten weten

Opdrachtgever: Aart Vorstenburg, Regiebureau Plattelandsontwikkelingsprogramma

In 2010 vindt er een midterm evaluatie plaats van het Plattelandontwikkelingsprogramma Nederland 2007-2013 (POP2). Om deze evaluatie zorgvuldig te laten plaatsvinden zijn veel indicatoren en evaluatievragen opgesteld die uiteindelijk helpen een gefundeerd antwoord te geven over de gerealiseerde output, het resultaat en de impact van de ingezette POP-middelen.

*'Uitgangsimplicatoren
geactualiseerd en resultaat-
indicatoren onderbouwd'*

Realisatie en bijsturen

Met de midterm evaluatie kan, onder andere door de EU beoordeeld worden in welke mate de voorafgestelde doelen (gerelateerd aan streefwaarden) zijn gerealiseerd. Daarnaast biedt de midterm evaluatie van POP2 het beleid zowel input om het lopende POP2-programma bij te sturen, als kennis en inzichten voor het vormgeven van POP3. De onderzoekers hebben als voorbereiding voor de midterm evaluatie van POP2 meerdere indicatoren geactualiseerd tot de start van het programma (begin 2007). Dit is nodig om het programma goed te monitoren en te evalueren en om de uitgangspunten voor de invoering van de Health Check in het POP2 goed vast te leggen. Zij hebben zich bij de actualisatie gericht op de uitgangsimplicatoren van het programma, zoals die in het CMEF (Common Monitoring and Evaluation Framework van de EU) zijn opgesteld. Enkele streefcijfers voor resultaatimplicatoren voor de volgende drie grote maatregelen in het programma zijn onderbouwd:

- bedrijfsmodernisering (maatregel 124)
- samenwerking in de keten (maatregel 125)
- verhoging toegevoegde waarde land- en bosbouwproducten (maatregel 133)

Databanken

Bij het invullen van de uitgangsimplicatoren van de situatie begin 2007, is gebruik gemaakt van allerlei beschikbare databanken, zowel internationaal als nationaal (zoals CBS-Landbouw telling en Informatienet van het LEI). Veel van deze indicatoren moeten door alle EU-landen worden ingevuld. Europese bronnen als Eurostat en FADN lenen zich hiervoor goed. In de analyse is ook gebruik gemaakt van GIS-data. Nederland hanteert in POP2 een eigen definitie van het platteland namelijk: het niet-verstedelijkte deel van Nederland, inclusief kleinere steden tot een maximum van 30.000 inwoners. Hierdoor wordt 94,5%

van de oppervlakte in Nederland, met 45% van de inwoners, als ruraal bestempeld. De onderzoekers hebben ook meegedacht met het Regiebureau POP hoe Nederland de jaarlijks verplichte ongoing evaluatie van POP2 op basis van de richtlijnen van de EU kan vormgeven.

Omschrijving

Zorgdragen voor informatie rond meerdere indicatoren en streefwaarden in het monitoring- en evaluatietraject POP2.

Doel

Mede mogelijk maken van een midterm evaluatie van POP2 via het invullen van gegevens over uitgangscijfers en streefwaarden.

Kennisdoorwerking

Efficiënt gebruik van bestaande databestanden in monitoring en evaluatietraject POP2.

Producten

Bijgewerkte spreadsheets van het Regiebureau POP voor monitoring en evaluatietraject POP2

Projectleider

Drs. Gabe Venema, LEI
gabe.venema@wur.nl

Samenstelling Domein Natuur Landschap en Platteland 2010

Nieuwe structuur per 01-01-2010

Domeinbestuur

Cor van Meijfeldt (voorzitter)	LNV Directie Natuur, Landschap en Platteland
Paul Thewissen (secretaris)	LNV Directie Kennis en Innovatie
Louis Fliervoet (plaatsvervangend secretaris)	LNV Directie Kennis en Innovatie
Gerard Grimberg (uitvoerend secretaris)	LNV Directie Kennis en Innovatie
Thamar Kok (uitvoerend secretaris)	LNV Directie Kennis en Innovatie
Tia Hermans (domeinleider)	Alterra, onderdeel van Wageningen UR
Jacintha Santen (kenniscoördinator)	LNV Directie Natuur, Landschap en Platteland
Barto Piersma	LNV Directie Natuur, Landschap en Platteland
Gerda van Eck	LNV Directie Regionale Zaken Noord
Tjeerd de Vries	LNV Agro Ketens en Visserij
Tim Verhoef	LNV Programmadiirectie GLB
Saskia van den Brink	LNV Programmadiirectie N2000

Domeinteam

Algemeen	Tia Hermans Jolanda Dirksen Linda van Mosel Inge Koning	Alterra Alterra LEI Alterra
Bodem, Water, Klimaat	Cees Kwakernaak Bas Volkers Jan Huinink Sjaak Mesu Mieke van Gerwen Kees Verbogt Annegien Helmens	Alterra LNV NLP LNV DKI LNV DKI DLG LNV NLP LNV NLP
Stad-land, Recreatie en Landschap	Bas Breman Greet Overbeek Wim Janssen Hans Lars Boetes Thamar Kok Jos Wigger Peter Hilgen Louis Fliervoet	Alterra LEI LNV DRZ DLG LNV DKI LNV DRZ Oost LNV DKI LNV DKI

Gebiedsprocessen, Gebiedsontwikkeling
en Plattelandsontwikkeling

Froukje Boonstra
Petra Berkhout
Aalke Drijfholt
Martijn Rooijakkers (Pilot Greenport Venlo)
Marjan Datema
Arthur van Leeuwen
Hayo Haanstra
Tim Verhoef
Remco Schroder
Gerard Kolkman
Theo Janssen

Alterra
LEI
LNV DRZ Oost
LNV DRZ Zuid
LNV DRZ Noord
DLG
LNV NLP
LNV PD GLB
DLG
LNV DRZ Oost
LNV DKI

GIS-toepassingen

Wies Vullings
Bert Tänzer
Frans Lips
Sjaak Mesu

Alterra
LNV GIS
LNV DOB
LNV DKI

Terrestische EHS en Natura 2000

Kees Hendriks
Joop van Bodegraven
Peter van der Molen
Gerard Grimberg

Alterra
LNV NLP
DLG
LNV DKI

Mariene EHS en Natura 2000

Floris Groenendijk
Hans Nieuwenhuis
Jeanine Elbersen
Chantal van Dam

IMARES
LNV NLP
LNV PD N2000
LNV DKI

Actief Soortenbeleid

Rienk-Jan Bijlsma
Edo Knegtering
Wouter van Heusden
René van der Hoeven

Alterra
LNV NLP
DLG
LNV DKI

Mens en Natuur

Sjerp de Vries
Roel van Raaij
Loek Treep

Alterra
LNV NLP
LNV DKI

Bronvermelding foto's

Bureau voor Beeld, Wageningen
(portretten 4, 8, 22, 34, 44, 56, 79, 80, 92)
Niko Wanders, Wageningen University (38)
Laurens Boersma (39)
Catharien Terwisscha van Scheltinga, Alterra (44,45)
Christy van Beek, Alterra (47)
Rob Geerts, Plant Research International (49)
Marc Nolte (70)
Antonio Cerezo (98)
Theo Tangelder, portret (102)

LNV-Helpdesk

LNV-beleidsmedewerkers kunnen kennis uit beleidsondersteunend onderzoek beter en op elk gewenst moment benutten via het digitale loket 'de helpdesk' van Wageningen UR. De helpdesk is bedoeld voor het gehele LNV-beleidsterrein. LNV-ers kunnen er terecht met kennisvragen die niet in het werkplan opgenomen zijn. Dit zijn in principe kortlopende vragen (minder dan tien dagen werk), urgent en niet te voorzien ten tijde van de programmering van het reguliere onderzoek. Aan deze criteria worden binnenkomende vragen getoetst.

Voor een snelle behandeling van al uw kennisvragen door deskundigen van Wageningen UR: Surf naar 'LNV-Helpdesk' op www.kennisonline.wur.nl.

In opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), voert Wageningen UR onderzoek uit voor beleidsondersteuning van het ministerie van LNV. Het beleidsondersteunend onderzoek is vanaf 2010 samengebracht in vier domeinen. Het domein Natuur, Landschap en Platteland omvat de voormalige clusters Vitaal Landelijk Gebied (VLG) en Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Het domein NLP is verantwoordelijk voor onderzoek naar onder meer beheer en kwaliteit van natuurlijke hulpbronnen, ruimtegebruik, gebiedsprocessen, gebiedsontwikkeling, beheer en kwaliteit van terrestrische en mariene ecosystemen. De diverse betrokken (beleids)directies van LNV zijn verantwoordelijk voor de aansturing van het domein en de keuzes waaraan en in welke omvang onderzoek wordt gedaan. Dit jaarboek betreft de onderzoeksresultaten over 2009 van het cluster Vitaal Landelijk Gebied.

Samenstelling en coördinatie

Tia Hermans (Alterra), Joop Okx (Alterra), Cees Kwakernaak (Alterra), Judith Klostermann (Alterra), Peter Visschedijk (Alterra), Petra Berkhout (LEI), Joke Luttk (Alterra), Froukje Boonstra (Alterra), Wies Vullings (Alterra) en Liesbeth van Dijk (LEI)

Eindredactie

Liesbeth van Dijk (LEI)

Redactie en vormgeving

Wageningen UR, Communication Services

Pictogrammen

www.vulkers.com

Drukwerk

DeltaHage BV, Den Haag

Contactgegevens

BO Domein NLP
Alterra, Droevendaalsesteeg 3, Postbus47, 6700AA Wageningen
domeinnlp@wur.nl, www.kennisonline.wur.nl

Het jaarboek kunt u downloaden via de site www.kennisonline.wur.nl onder domein Natuur, Landschap en Platteland (BO-011). Wilt u liever een gedrukt exemplaar ontvangen, dan kunt u deze opvragen bij bovengenoemd e-mailadres (zolang de voorraad strekt).

Jaarboek 2009 Cluster Vitaal Landelijk Gebied

Wageningen UR levert als internationaal toonaangevende onderwijs- en onderzoeksorganisatie op de terreinen van voeding en gezondheid, duurzame agrosystemen, een leefbare groene ruimte en maatschappelijke veranderingsprocessen essentiële bijdrage aan de kwaliteit van leven